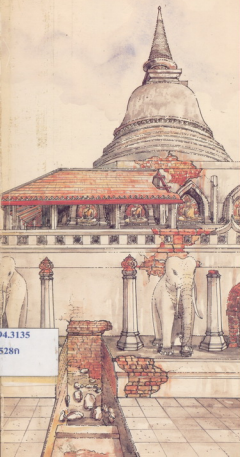

กรมศิลปากร

94.3135

528ก

วัดช้างล้อม

เอกสารกองโบราณคดี
หมายเลข ๑/๒๕๓๐

หอสมุดแห่งชาติวังมณฑลฉะเชิง
เชียงใหม่

ห้องที่ ๓

กองโบราณคดี

เอกสารหมายเลข ๑/๒๕๓๐

เรื่อง

“การศึกษาวิจัยเรื่อง วัดช้างล้อม”

ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อ.ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย

กรมศิลปากร. กองโบราณคดี.

กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ
กระทรวงพาณิชย์

กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ
กระทรวงพาณิชย์

กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ
กระทรวงพาณิชย์

เลขที่ของ หัสน์

เลขหมู่ 294.3135
2528 ก

เลขทะเบียน 74 ๕๐ 5 ๓๐๖๒๒

LOC00510

คำนำ

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัตนาขัณ เป็นโครงการหนึ่งของกรมศิลปากรที่อยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๒๙) แต่มาเริ่มดำเนินการเมื่อในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นต้นมา ด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งประกอบด้วยคณะกรรมการจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และผู้แทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คณะกรรมการชุดนี้ได้กำหนดหัวข้อศึกษา ๑๗ เรื่อง ซึ่งมีงานศึกษารูปแบบศิลปะของศรีสัตนาขัณรวมอยู่ด้วย การศึกษาด้านนี้ให้รายละเอียดแพร่ของโครงการในขณะนั้นรับผิดชอบดำเนินการ และจัดพิมพ์ไปแล้ว

ในเอกสารนั้นได้เสนอผลการศึกษารูปแบบศิลปกรรมด้านต่าง ๆ อย่างกว้าง ๆ แต่ผลจากการศึกษาดังนั้น ได้ข้อสังเกตว่างานด้านสถาปัตยกรรม เป็นงานที่สามารถนำมาศึกษาโดยเฉพาะเจาะจงได้ดีกว่าอย่างอื่น เพราะยังมีซากปรักหักพังเหลืออยู่มาก จึงได้วางเป้าหมายขึ้นต่อไปว่าจะเลือกศึกษาโบราณสถานเฉพาะแห่งที่สำคัญ และอยู่ภายในบริเวณกำแพงเมืองก่อน เพื่อเป็นแนวทางในการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถานกลุ่มนี้ ต่อไป ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ จึงได้พิจารณาคัดเลือกโบราณสถานขึ้น ๑ แห่งเพื่อศึกษาให้ละเอียดตามเป้าหมายและตกลงใจเลือกวัดช้างล้อมซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่กลางเมืองศรีสัตนาขัณ และมีรูปร่างลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เด่นมาก จนได้รับการจัดลำดับความสำคัญ เป็นลำดับที่หนึ่งในกลุ่มโบราณสถานนี้ ประกอบกับลักษณะของตัวโบราณสถานเองก็ยังมีปัญหาขัดแย้งทางวิชาการอยู่ โดยเฉพาะเรื่องอายุสมัยการก่อสร้าง จึงตัดสินใจเลือกศึกษาโบราณสถานแห่งนี้นี้ก่อน โดยกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ว่าจะทำการเก็บรวบรวมข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดี เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานประการหนึ่ง และเพื่อเผยแพร่ให้ประชาชนที่สนใจจะได้ นำข้อมูลเหล่านี้ ไปช่วยกันพิจารณาศึกษาวิเคราะห์วิจัย เพื่อให้ได้ผลสรุปที่แท้จริงต่อไป

การศึกษาเรื่องวัดช้างล้อมนี้ใช้เวลาศึกษาด้านเอกสารและการปฏิบัติงานภาคสนามตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๒๘ รวมเวลา ๒ ปี และจัดส่งให้คณะที่ปรึกษาโครงการตรวจแก้ไขในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ ในการดำเนินงานศึกษาข้อมูลนี้ มี นางสาวอังฉรา แจ้งสารกิจ เป็นผู้ปฏิบัติงานภาคสนามและรวบรวมข้อมูล นางเนติ บุญปาน หัวหน้างานแผนงานและประเมินผล เป็นผู้อำนวยการศึกษาดำเนินงาน โดยมีรองศาสตราจารย์เสนอ นิละเดช มหาวิทยาลัยศิลปากร นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ นักโบราณคดี หัวหน้าฝ่ายบริหารทั่วไป กองโบราณคดี และนายมะลิ โกลดพันธ์ นายช่างศิลปกรรมประจำโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัตนาขัณ เป็นที่ปรึกษา

ผลของการศึกษาเปรียบเทียบกับ ด้วยการจุดค้นทางโบราณคดี และการจุดเปิดฐานเจดีย์หลาย ๆ ด้าน ได้พบหลักฐานใหม่ที่อาจขัดแย้งกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น หลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังได้พบโครงมนุษย์ ๑ โครงฝังร่วมกับภาชนะดินเผา ๒ ใบ แสดงวัฒนธรรมการทำศพของบุคคลในท้องถิ่นก่อนที่จะสร้างวัดช้างล้อม และถึงพบว่ามีการสะสมของโบราณวัตถุของขึ้นที่อยู่อาศัยได้เจดีย์ประธาน วัดช้างล้อมถึง ๑ ระยะ ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองศรีสัตนาขัณกระจำงชัดขึ้น

การศึกษาเรื่องนี้คงจะไม่สำเร็จสมบูรณ์ไปได้ ถ้าไม่ได้รับความร่วมมือจากผู้ร่วมงานและผู้
ชำนาญการทั้งหลาย อาทิ

๑. เจ้าหน้าที่โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัตนาขมพูทุกท่าน
 ๒. นางอสิสา รามโกมุท นักโบราณคดี ประจำงานวิชาการ
 ๓. นายศักดิ์ชัย สายสิงห์ ภัณฑารักษ์ กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
 ๔. นายดำรงฤทธิ์ สมบูรณ์ศิริ นายจารึก วิไลแก้ว นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี
 ๕. ดร.สันติ เด็กสุภูมิ และอาจารย์ชาติชาย วัฒนธี จากมหาวิทยาลัยศิลปากร
 ๖. นายมานิต ชื่อนนุช เจ้าหน้าที่สำนักงานปรมานุเพื่อสันติ
 ๗. นายโดมินิก ไฮน์ (Donald Hein) เจ้าหน้าที่ออกเคเรเลี่ยประจำโครงการโบราณคดีเครื่อง
ถ้วยไทย ที่เยื่อเพื่อข้อมูลบางประการ
- และเพื่อนนักวิชาการอีกจำนวนหนึ่งซึ่งไม่ประสงค์จะออกนาม
- จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

(ABSTRACT)

The purpose of this technical report is to study the historical and archaeological contexts of Wat Chang Lom, Si-satchanalai. Its forms and structures as well as all the details including the decorative stuccos, sculptures and antiquities which are found within the monument's boundary have been studied, especially, the items which relate to the significant stupa. The structures in the temple can be categorized into 3 groups; the wall, the vihara, and the stupa. Undoubtedly, the oldest and most interesting of all is the dome-shape significant stupa which is divided into 3 parts; the base, the body of dome-shape, and the pinnacle. The attribute of the stupa base is exceptional. There are four layers sitting on top of one another; the platform where row of elephant sculptures are standing on, the terrace, the square structure where the niches of seated Buddha image are decorated on the sides, and the base of the dome-shape structure. The row of elephants surrounding the stupa on the platform is possibly influenced by the Singhalese stupa style or adapted from the Khmer elephants, the guardians of directions. The arrangement of these parts of the base explains the ideal concept of the Buddhist three worlds (Tri Bhuma). While the walking Buddha's disciples around the round pinnacle (chakra) base is the real Sukhothai invention, the sanctuary enclosed wall is the replica of that of Wat Mahathat, Chaliang.

From the reason mentioned above, the later part of the study is concentrated on the significant stupa. A section of platform was excavated toward the terrace, which exposed the original construction without plaster underneath. This indicates the correction of the terrace at the same construction period, not the former stupa.

Finally the significant stupa area was excavated in order to date the stupa, and the result is satisfactory. The evidences indicate that there were traces of three habitation periods prior to the stupa construction, and during the last habitation period the ground has been leveled by digging out the excess dirt and has been reinforced with packed rocks and laterite. Two approaches namely; relative dating, which is the comparison of the archaeological level and the study of pot sherds; and the absolute dating which can be obtained from C14 dating on bones and charcoal were used.

To summarize, the date of construction should be later than 1297 A.D. or at least 12 years after the date of the Ramkhamhaeng's stone inscription which recited about King Ramkhamhaeng's stupa at central Sisatchanalai.

Regarding the historic events, which concerned the flourish of Buddhism in the region and, the Art and architectural characteristics which appears on this stupa; new hypothesis is that "Wat Chang Lom was constructed not in the period of King Ramkhamhaeng but the later period of King Dhamma Raja Lithai."

สารบัญ

บทที่ ๑ บทนำ	๓
ประวัติความเป็นมา	๓
การดำเนินการจัดตั้งโบราณสถานเมืองศรีด้ชนาด้วยกรมศิลปากร ปี ๒๕๐๘	๑๐
การดำเนินการทางวิชาการ วัดช้างล้อม ปี พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๒๘	๑๖
บทที่ ๒ โครงสร้างกายภาพ	๑๕
ที่ตั้ง	๑๕
ลักษณะสถาปัตยกรรม	๒๐
บทที่ ๓ ศิลปกรรมวัดช้างล้อม	๔๕
โบราณวัตถุที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรม	๔๕
- ช้างปูนปั้น	๔๕
- นาคปูนปั้น	๕๓
- เศียรยักษ์ปูนปั้น	๗๐
- พระพุทธรูปปูนปั้นมารวิชัย	๗๐
- ดาวกปูนปั้นปางลีลารอบฐานฉัตรกลม	๗๔
โบราณวัตถุขนาดเล็ก	๗๔
บทที่ ๔ ข้อสันนิษฐาน	๗๕
รูปทรงสถาปัตยกรรม	๗๕
การจัดกลุ่มโบราณสถาน	๗๔
การศึกษาอิทธิพล รูปแบบศิลปะที่อื่น ๆ กับองค์ประกอบเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม	๗๕
คติความเชื่อที่ฝังอยู่ในองค์ประกอบของเจดีย์ประธาน	๗๘
บทที่ ๕ การดำเนินการขุดเปิดคณังฐานประทักษิณ และรื้อฐานชาลาเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม	๘๕
การดำเนินการขุดเปิดคณังฐานประทักษิณ	๘๕
การรื้อชิ้นส่วนช้างและฐานชาลาอรุณรับรูปช้าง	๑๐๖
ผลสรุปการดำเนินการขุดเปิด คณังฐานประทักษิณ และรื้อฐานชาลาอรุณรับช้าง	๑๑๔
- ฐานชาลาอรุณรับรูปช้าง	๑๑๔
- ฐานประทักษิณ	๑๑๔
- ฐานประทักษิณและฐานชาลาอรุณรับช้างน่าจะสร้างขึ้นในสมัยเดียวกัน	๑๑๖
- การก่อคณังฐานประทักษิณทั้ง ๓ แบบอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน	๑๑๗

บทที่ ๖	การดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี	๑๒๑
	รายละเอียดของการดำเนินงานทั้งหมด	๑๒๑
	ก. หลุมทดสอบที่ ๑ (PIT I)	๑๒๒
	ข. หลุมทดสอบที่ ๒ (PIT II)	๑๓๑
	ค. หลุมทดสอบที่ ๓ (PIT III)	๑๓๔
	ง. หลุมทดสอบที่ ๔, ๕ (PIT IV, V)	๑๕๐
	โครงการระดมคนได้ขึ้นศิลาแลงถนเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ฐานเจดีย์ประธานวัด ช้างล้อม	๑๕๖
	ผลสรุปการดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีหลุมที่ ๑-๕	๑๖๔
	– การใช้พื้นที่แถบบริเวณเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมในอดีต	๑๖๔
	– การกำหนดอายุชั้นดินที่อยู่อาศัยก่อนสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมหลุมทดสอบ ที่ ๕ ด้วยตัวเลขที่ได้จากตัวอย่างถ่าน C_{14} ซึ่งสัมพันธ์กับชั้นดินทางโบราณคดี	๑๗๑
บทสรุป		๑๗๔
บรรณานุกรม		๑๗๗

สารบัญรูป

ภาพที่ ๑	สภาพวัดช้างล้อม ปี พ.ศ. ๒๔๕๐	๕
ภาพที่ ๒	สภาพวัดช้างล้อม ปี พ.ศ. ๒๔๕๐	๖
ภาพที่ ๓	สภาพวัดช้างล้อม ปี พ.ศ. ๒๔๕๗	๗
ภาพที่ ๔	สภาพเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ก่อนดำเนินการขุดแต่งปี พ.ศ. ๒๕๐๔	๑๑
ภาพที่ ๕	กำแพงแก้วและฐานปัทม์ด้านทิศตะวันออกเหนือก่อนการขุดแต่งปี พ.ศ. ๒๕๐๔	๑๒
ภาพที่ ๖	เจดีย์ประธาน วัดช้างล้อม ภายหลังการขุดแต่ง ปี พ.ศ. ๒๕๑๒	๑๓
ภาพที่ ๗	เจดีย์ประธาน วัดช้างล้อม ขณะกำลังบูรณะ ปี พ.ศ. ๒๕๑๒	๑๔
ภาพที่ ๘	สภาพวัดช้างล้อมภายหลังการขุดแต่ง ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ถ่ายจากเขาสุวรรณคีรี	๑๕
ภาพที่ ๙	วิหารหมายเลข ๑ ด้านหน้า	๒๒
ภาพที่ ๑๐	วิหารหมายเลข ๑ ด้านหลัง	๒๒
ภาพที่ ๑๑	แท่นพระ วิหารหมายเลข ๑	๒๓
ภาพที่ ๑๒	ฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย ของพระประธานของวิหารหมายเลข ๑	๒๓
ภาพที่ ๑๓	แนวอาสนสงฆ์บริเวณที่หักปีกออกมา วิหารหมายเลข ๑	๒๔
ภาพที่ ๑๔	เสาศิลาลงเป็นกรอบประตูสุดบันไดครึ่งไม้ วิหารหมายเลข ๑	๒๔
ภาพที่ ๑๕	วิหารหมายเลข ๑	๒๖
ภาพที่ ๑๖	ศาลา	๒๖
ภาพที่ ๑๗	เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม	๓๐
ภาพที่ ๑๘	เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม และกำแพงแก้ว	๓๐
ภาพที่ ๑๙	บันไดทางขึ้นลานประทักษิณ	๓๑
ภาพที่ ๒๐	ช้างปูนปั้นวัดช้างล้อม	๓๑
ภาพที่ ๒๑	เสาคานประติป บันไดทางขึ้น ด้านหลัง	๓๒
ภาพที่ ๒๒	หุ่นคอกบัวปูนปั้นหน้าช้างปูนปั้น	๓๒
ภาพที่ ๒๓	หินลานประทักษิณ	๓๓
ภาพที่ ๒๔	ฐานเขียงชั้นที่ ๑ และฐานพระ	๓๓
ภาพที่ ๒๕	ชั้นมาลัยลูกแก้ว ๑ ชั้นและองค์ระฆัง	๓๔
ภาพที่ ๒๖	บัวฉัตร และปล้องโฉม	๓๔
ภาพที่ ๒๗	เจดีย์หมายเลข ๒ ภายหลังการบูรณะ	๓๕
ภาพที่ ๒๘	เจดีย์หมายเลข ๓ ก่อนการบูรณะ	๓๖
ภาพที่ ๒๙	เจดีย์หมายเลข ๓ ภายหลังการบูรณะ	๓๗
ภาพที่ ๓๐	เจดีย์หมายเลข ๔	๓๗
ภาพที่ ๓๑	กำแพงแก้ว เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม	๓๘
ภาพที่ ๓๒	กำแพงแก้ว เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม	๓๘
ภาพที่ ๓๓	สี่ประตูด้านทิศใต้ (ทิศตะวันออกเฉียงใต้)	๔๐
ภาพที่ ๓๔	ฐานปัทม์ด้านทิศเหนือ (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ)	๔๐

ภาพที่ ๓๕	ซุ้มประตู ด้านทิศเหนือ	๔๒
ภาพที่ ๓๖	กำแพงวัดด้านทิศเหนือ	๔๒
ภาพที่ ๓๗	ซุ้มประตูวัดด้านหน้า	๔๓
ภาพที่ ๓๘	กำแพงวัดด้านทิศเหนือก่อด้วยอิฐ	๔๓
ภาพที่ ๓๙	รายละเอียดซุ้มประตูข้างซ้าย	๔๔
ภาพที่ ๔๐	รายละเอียดซุ้มประตูข้างซ้าย (สังเกตก่อก่อคันทัน)	๔๔
ภาพที่ ๔๑	ลานศาลาแดงปูพื้นระแนงเจดีย์ประธาน	๔๕
ภาพที่ ๔๒	ทางเดินเชื่อมวิหารกับซุ้มประตูด้านหน้า	๔๕
ภาพที่ ๔๓	ลวดลายใต้หน้าอกช้าง ประจํามุมทิศตะวันตก	๔๕
ภาพที่ ๔๔	ลวดลายใต้หน้าอกช้าง ประจํามุมทิศตะวันตก	๔๕
ภาพที่ ๔๕	ลวดลายใต้ท้องช้าง ประจํามุมด้านทิศเหนือ	๔๕
ภาพที่ ๔๖	ลวดลายคันทันช้างประจํามุมทิศเหนือ	๔๕
ภาพที่ ๔๗	ลวดลายขาหลังช้าง ประจํามุมด้านทิศเหนือ	๖๐
ภาพที่ ๔๘	ลำตัวนาคปูบันเชิงบันได	๖๑
ภาพที่ ๔๙	ลวดลายละเอียดลำตัวนาคปูบัน	๖๑
ภาพที่ ๕๐	ศาลาแดงจะรูช่องสี่เหลี่ยม ข้างประจําทิศเหนือ	๖๒
ภาพที่ ๕๑	การทำปูนปั้นทับซ้อนกับบริเวณกันช้างของช้างประจํามุมด้านทิศเหนือ	๖๒
ภาพที่ ๕๒	รูปปั้นลัคนาดำตัวช้างศาลาแดงจะเห็นลักษณะการทำโค้งครึ่งวงกลม	๖๓
ภาพที่ ๕๓	รูปปั้นลัคนาสองลักษณะการเริ่มอิฐโค้งครึ่งวงกลม พบที่ศาลาปูเรียง เกาะน้อย	๖๓
ภาพที่ ๕๔	หน้าถ้ำหมายเลข ๑๐ เหนือว่า ประเทศอินเดีย	๖๔
ภาพที่ ๕๕	ช้างอรารวิน ซุ้มประตูทางเข้านครวัด ประเทศกัมพูชา	๖๔
ภาพที่ ๕๖	ช้างประจําทิศ นครวัด ด้านหลัง	๖๕
ภาพที่ ๕๗	ช้างประจําทิศ นครวัด ด้านหน้า	๖๕
ภาพที่ ๕๘	เจดีย์จำลองช้างมหาอุป (สุวรรณภูมิ) ในประเทศสิงคโปร์	๖๖
ภาพที่ ๕๙	ช้างรอบกำแพงแก้ว วัดมเหยงก์ พระนครศรีอยุธยา	๖๖
ภาพที่ ๖๐	ช้างปูนปั้น วัดช้างรอบ จ.กำแพงเพชร ขณะทำการบูรณะ	๖๗
ภาพที่ ๖๑	ช้างทองคำ กรุงรัตนบุรี	๖๗
ภาพที่ ๖๒	ช้างเครื่องสำริดสมัยสุโขทัย	๖๗
ภาพที่ ๖๓	ชิ้นส่วนนาคปูบัน	๖๘
ภาพที่ ๖๔	ศีรษะยักษ์ปูบัน	๖๘
ภาพที่ ๖๕	พระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ปี พ.ศ. ๒๔๙๗	๗๑
ภาพที่ ๖๖-๖๘	พระสาวกปูนปั้นปางลีลารอบกำแพงนครวัด บูรณะแล้ว	๗๕
ภาพที่ ๖๗	ยักษ์สำริด ด้านหน้า	๗๖
ภาพที่ ๖๘	หางนาค (?) มุมระเบียงฐานประทักษิณ เจดีย์ประธาน วัดช้างเผือก	๘๑
ภาพที่ ๗๐	หางนาค สวรรคตพื้น นครวัด	๘๑
ภาพที่ ๗๑	ระเบียงทางเดิน นครวัด (สังเกตการเรียงหิน) ประเทศกัมพูชา	๘๖
ภาพที่ ๗๒	ระเบียงทางเดิน สังเกตฐานรองรับช้างและหัวนาค	๘๖

ภาพที่ ๗๓	ชุดประธูท่าแห่งเมืองรองตัวปราสาทนาบอน นครวัด	๗๗
ภาพที่ ๗๔	ชุดประธูปลอม ด้านทิศตะวันตก ท่าพนมแก้ว วัดช้างล้อม	๗๗
ภาพที่ ๗๕	ผนังด้านทิศใต้ ก่อนขุดเปิด	๗๘
ภาพที่ ๗๖	ผนังด้านทิศใต้ส่วนที่ถูกสกัดขอบชุดทั้งข้างไว้ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๑๒	๗๘
ภาพที่ ๗๗	ผนังด้านทิศใต้การแกะเจาะปูนฉาบ (ของเดิม) เพื่อการเรียงศิลาแดง	๗๙
ภาพที่ ๗๘	ผนังด้านทิศใต้ การดำเนินการขุดเปิดผนังด้วยเครื่องมือขนาดเล็ก	๗๙
ภาพที่ ๗๙	ผนังด้านทิศใต้ ภายหลังจากขุดเปิดเห็นผนังชั้นใน-นอก (ส่วนบน)	๘๐๐
ภาพที่ ๘๐	ผนังด้านทิศใต้ ฐานเจดีย์ชั้นที่ ๒ ส่วนล่างใต้ฐานรองรับช้าง	๘๐๐
ภาพที่ ๘๑	ผนังเจดีย์ด้านทิศตะวันตก ภายหลังจากขุดเปิด	๘๐๑
ภาพที่ ๘๒	ผนังเจดีย์ด้านทิศตะวันตก ภายหลังจากขุดเปิด	๘๐๑
ภาพที่ ๘๓	ผนังเจดีย์ด้านทิศตะวันตก ติดบันไดด้านซ้าย	๘๐๒
ภาพที่ ๘๔	ผนังเจดีย์ด้านทิศตะวันตก (ด้านข้าง) และผนังบันได	๘๐๒
ภาพที่ ๘๕	ผนังเจดีย์มุมทิศเหนือทั้งชั้นนอกและในขณะขุดเปิดผนัง	๘๐๓
ภาพที่ ๘๖	ผนังเจดีย์มุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ภายหลังจากขุดเปิด	๘๐๓
ภาพที่ ๘๗	หลุมทลสอบที่ ๔ ข้างตัวที่ ๔ ก่อนรื้อออกไป	๘๐๗
ภาพที่ ๘๘	หลุมทลสอบที่ ๔ สภาพภายหลังจากรื้อช้าง แนวฐานอาคารรองรับรูปช้าง (แนวใน)	๘๐๗
ภาพที่ ๘๙	หลุมทลสอบที่ ๔ ภายหลังจากรื้อช้างออกไป	๘๐๗
ภาพที่ ๙๐	หลุมทลสอบที่ ๔ การรื้อฐานเจดีย์ทำที่ระชั้นศิลาแดง	๘๐๘
ภาพที่ ๙๑	ผนังหลุมทลสอบที่ ๑ ด้านทิศตะวันออก	๘๒๕
ภาพที่ ๙๒	ผนังหลุมทลสอบที่ ๒ ด้านทิศใต้	๘๒๕
ภาพที่ ๙๓	ผนังหลุมทลสอบที่ ๒ ด้านทิศตะวันตก	๘๒๕
ภาพที่ ๙๔	ผนังหลุมทลสอบที่ ๒ ชั้นดินด้านทิศตะวันตก	๘๒๕
ภาพที่ ๙๕	ผนังหลุมทลสอบที่ ๓ ระดับพื้นชั้นดินทางโบราณคดีที่ ๔	๘๒๖
ภาพที่ ๙๖	หลุมทลสอบที่ ๓ เศษภาชนะดินเผาเคลือบ เล็กกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาลฉลุ ระดับชั้นดินทางโบราณคดีที่ ๔	๘๒๖
ภาพที่ ๙๗	หลุมทลสอบที่ ๔ ร่องรอยโครงกระดูก หลุมเสา ๒ หลุมหลัก	๘๕๘
ภาพที่ ๙๘	หลุมทลสอบที่ ๔ แบบแผนการฝังศพพร้อมกันกับภาชนะดินเผา	๘๕๘
ภาพที่ ๙๙	หลุมทลสอบที่ ๔ โครงกระดูกและหลุมเสา	๘๕๘
ภาพที่ ๑๐๐	หลุมทลสอบที่ ๔ กระดูกสัตว์โลกสีเขียวอ่อนอย่างหายพบในหลุมเสา	๘๕๘
ภาพที่ ๑๐๑	หลุมทลสอบที่ ๕ ผนังชั้นดินด้านทิศเหนือ	๘๖๐
ภาพที่ ๑๐๒	หลุมทลสอบที่ ๕ ผนังชั้นดินเดิมโดยเฉพาะชั้นดินที่ ๔ จะเห็นหลุมเสา	๘๖๐
ภาพที่ ๑๐๓	หลุมทลสอบที่ ๔ ผนังหลุมด้านทิศตะวันออก แสดงส่วนซึ่งเป็นฐานล่างของฐานประทักษิณ	๘๖๑
ภาพที่ ๑๐๔	หลุมทลสอบที่ ๔ พื้นดินถมบริเวณใต้ฐานอาคารรองรับช้าง	๘๖๑
ภาพที่ ๑๐๕	หลุมทลสอบที่ ๕ ผนังหลุมด้านทิศตะวันตก	๘๖๒
ภาพที่ ๑๐๖	หลุมทลสอบที่ ๕ ผนังหลุมด้านทิศใต้	๘๖๒

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่ ๑	เมืองศรีสัตนาคนิ	๑
แผนผังที่ ๒	วัดช้างล้อม	๑๔
แผนผังที่ ๓	หินลาดปูด้วยศิลาแลงภายในกำแพงแก้ว	๔๖
แผนผังที่ ๔	ก. ๑-๔ แสดงตำแหน่งของผนังฐานประทักษิณที่ทำการขุดเปิด	
	ข. แสดงส่วนของช้างที่ถูกเรือออกไป	๙๔
แผนผังที่ ๕	ลักษณะการเรียงศิลาแลงของผนังฐานเจดีย์ชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๒	๑๐๔
แผนผังที่ ๖	ลักษณะการเรียงศิลาแลงของผนังฐานเจดีย์ชั้นในชั้นที่ ๒	๑๐๕
แผนผังที่ ๗	ตำแหน่งช้างค้ำที่สามและสภาพทั่วไปศิลาแลงรองรับฐานช้างชั้นที่ ๑ ก่อนการขุดค้นทางโบราณคดีหลุม IV	๑๐๙
แผนผังที่ ๘	ศิลาแลงรองรับฐานช้างชั้นที่ ๒	๑๑๐
แผนผังที่ ๙	ศิลาแลงรองรับฐานช้างชั้นที่ ๓	๑๑๑
แผนผังที่ ๑๐	ศิลาแลงรองรับฐานช้างชั้นที่ ๔	๑๑๒
แผนผังที่ ๑๑	ศิลาแลงรองรับฐานชั้นที่ ๑๓	๑๑๓
แผนผังที่ ๑๒	ตัวเลขแสดงลำดับของการก่อสร้าง	๑๑๕
แผนผังที่ ๑๓	ผังแสดงการเปรียบเทียบขนาดของฐานชุกชานและฐานประทักษิณ	๑๑๘
แผนผังที่ ๑๔	ตำแหน่งเจดีย์ประธานและวิหารในปัจจุบัน กับตำแหน่งเจดีย์อ้าหากเริ่มต้นด้วยฐานชั้นที่ ๒ และวิหารหมายเลข ๒	๑๑๙
แผนผังที่ ๑๕	ตำแหน่งหลุมขุดค้นวัดช้างล้อมทั้ง ๔ หลุม	๑๒๐
แผนผังที่ ๑๖	ชั้นดินหลุมทดสอบที่ ๑	๑๒๔
แผนผังที่ ๑๗	ชั้นดินหลุมทดสอบที่ ๒	๑๓๓
แผนผังที่ ๑๘	ชั้นดินหลุมทดสอบที่ ๓	๑๔๑
แผนผังที่ ๑๙	ชั้นดินหลุมทดสอบที่ ๔, ๕	๑๕๑
แผนผังที่ ๒๐	ตำแหน่งหลุมเสาในหลุมขุดค้นที่ ๔ และ ๕	๑๕๕
แผนผังที่ ๒๑	ผังหลุมทดสอบที่ ๔-๕ ในแผนงาน	๑๕๗

สารบัญภาพลายเส้น

ภาพลายเส้นที่ ๑	ช้างป้อนน้ำตัวที่สอง ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้	๕๔
ภาพลายเส้นที่ ๒	ช้างประจําหมู่บ้านเหนือ	๕๕
ภาพลายเส้นที่ ๓	ช้างป้อนน้ำตัวที่สาม ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้	๕๖
ภาพลายเส้นที่ ๔	ลวดลายประดับช้างประจําหมู่บ้านทั้ง ๔ ทิศ	๕๗
ภาพลายเส้นที่ ๕	ผู้ปกครอง	๗๒

บทที่ ๑

บทนำ

ประวัติความเป็นมา

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อสุโขทัยเริ่มสร้างบ้านแปงเมืองเป็นปึกแผ่นหนึ่ง ชื่อเมืองศรีสัชนาลัย อันเป็นเมืองซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำยมห่างไปทางทิศเหนือ ก็ปรากฏบทบาทสำคัญคู่กันไปด้วย โดยก่อนหน้านั้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ บริเวณทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองศรีสัชนาลัยปัจจุบันอันเป็นบริเวณปลายแหลมโค้งของลำแม่น้ำยมห่างออกไป ๒ กิโลเมตร มีร่องรอยชุมชนโบราณมาก่อนหน้านั้นแล้ว โดยมีศูนย์กลางความเจริญอยู่แถบวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปัจจุบันเข้าใจว่า คือเมืองเชลียงอันเป็นชื่อเมืองโบราณที่ปรากฏในเอกสารสมัยก่อนสุโขทัย

ศรีสัชนาลัยเป็นสร้อยนามนำหน้าเมืองสุโขทัยในศิลาจารึกหลักที่ ๑, ๒ จึงเข้าใจว่าน่าจะเป็นการให้ความสำคัญกับ เมืองศรีสัชนาลัยในฐานะเมืองคู่

จนกระทั่งศรีสัชนาลัย กลายเป็นเมืองลูกหลวงที่สำคัญ ในสมัยพระยาเลอไทยให้ไธรส คือ พระยาสิทธิโปไปปกครองในปี พ.ศ. ๑๘๘๓

หลังรัชสมัยพระยาสิทธิโป สุโขทัยได้ถูกผนวกเข้ากับอยุธยา ศรีสัชนาลัยซึ่งเป็นเมืองลูกหลวงไม่ปรากฏเหตุการณ์ที่สำคัญอะไร จนมาปรากฏบทบาทในฐานะเมืองหน้าด่าน กันขึ้นระหว่างอยุธยาและเชียงใหม่ ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และต้องตกอยู่ในความปกครองของเชียงใหม่ ๙ ปี ภายหลัง ปี พ.ศ. ๒๐๐๓ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตีกลับคืนมาได้ จึงทรงจัดการเปลี่ยนแปลงเมืองศรีสัชนาลัยให้มีข้าราชการบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองจากส่วนกลางไปปกครอง ในฐานะหัวเมืองขึ้นไท

ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พ.ศ. ๒๐๔๙ เมืองศรีสัชนาลัยได้เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองสวรรคโลกเรียบร้อยแล้ว

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปี พ.ศ. ๒๑๒๙ หลังจากปราบกบฏพระยาพิชัยและพระยาสวรรคโลกแล้วก็โปรดฯ ให้อพยพผู้คนไปยังเมืองพิษณุโลก ทั้งเมืองร้างไป จนทางกลับมามีคนใหม่เมื่อทรงชนช้างชนะพระมหาอุปราชา แต่เมืองก็ไม่ได้มีความเข้มแข็งอีก กลับสู่ระบอบข้าหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายเพราะผลของสงคราม โดยถูกทิ้งร้างไปอีกคราวเดียวกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐

สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ย้ายเมืองสวรรคโลกไปตั้งใหม่ ณ ตำบลวังไผ่ตอน หลังจากนั้นศรีสัชนาลัยก็กลายเป็นเมืองร้างต่อมาอีกกว่า ๑๐๐ ปี

ประวัติการสำรวจวัด ผลที่ได้รับ และข้อวินิจฉัย

การศึกษาเชิงซากโบราณสถานต่าง ๆ ในเมืองศรีสัชนาลัย ได้เริ่มขึ้นภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จลี้ภัยลี้ภัยผ่านมาคราวค้นพบศิลาจารึกหลักที่ ๑ ปี พ.ศ. ๒๓๙๖

ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เริ่มมีการตรวจสอบโบราณสถานแถบเมืองสุโขทัยอย่างถี่ถ้วน เจ้านายหลายพระองค์ได้ทรงเสด็จประพาสเมืองศรีสัชนาลัย อาทิเช่น

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระบิดาแห่งการช่างไทย ได้ทรงประทานความเห็นถึงวัดช้างล้อมไว้ในจดหมายเหตุระยะทางไปเมืองพิษณุโลกในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ว่า มีมิดวัดนี้เก่าแก่ไม่แพ้ใครโดยเฉพาะปรารภที่ ๓ องค์ บนฐานประตูกำแพงแก้วนั้นมีลักษณะน่าเกลียด*

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราชเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ ได้เสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองศรีสัชนาลัย ภายหลังได้ทรงพระราชนิพนธ์ หนังสือ เรื่อง เทียบเมืองพระร่วง มีข้อความตอนหนึ่ง อธิบายเชิงพรรณนาวิหารถึงลักษณะสถาปัตยกรรมวัดช้างล้อม และทรงสันนิษฐานเพิ่มเติมในส่วนของกำแพงแก้วว่าเป็นสากลมบิกชิดกันคล้ายรั้วพินัย (รั้วสำหรับพิธีคล้องช้าง) รวมถึงเสาระหว่างช้างที่มีกิลบับคืออุปถัมภ์เสาคือเสาตะลุงสำหรับผูกช้าง แต่เมื่อพบบันไดอยู่หลังเสาจึงทรงเปลี่ยนพระทัยว่า น่าจะเป็นบันไดสำหรับปีนปิกได้ หรือจุดประตูปที่หัวเสาแทน และทรงพยายามสอบถามประวัติการสร้างวัดช้างล้อมจากนายเทียนคนท้องถิ่นซึ่งได้ชี้แจงถึง เรื่องราวในหนังสือเล่มหนึ่งว่า วัดช้างล้อม เดิมชื่อ วัดราชบูรณะ สร้างโดยพระพลสุภमारซึ่งเป็นเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยต่อจากพระร่วง แต่หลักฐานนั้นสูญหายไปเสียแล้ว โดยส่วนพระองค์แล้ว ทรงเข้าใจพระทัยว่า วัดช้างล้อมนี้น่าจะสร้างก่อน วัดช้างรอบ เมืองกำแพงเพชร โดยพระยาสิทธิซึ่งเคยครองเมืองศรีสัชนาลัยก่อนครองราชย์ ได้ลบบออย่างไปสร้างในภายหลัง^๑

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ เรื่องราวพาดพิงถึงวัดช้างล้อมไว้ในหนังสือตำนานพุทธเจดีย์ และหนังสือชื่อ พระร่วง เทียบเมืองพระร่วงว่า วัดที่สร้างขึ้นในสมัยก่อนรามคำแหงเพื่อประดิษฐานพระบรมธาตุ ตามที่คิดจากกรีกหลักที่ ๑ ระบุไว้ว่าจะเป็นวัดช้างล้อม ส่วนวัดพระเจดีย์เจ็ดแถวเป็นพื้นที่ประดิษฐานพระอัฐิธาตุพระราชนครปฐม และทรงกล่าวถึง เจดีย์ที่นิยมทำรูปช้างครึ่งตัวล้อมรอบว่าได้ลบบออย่างมาจากพระเจดีย์พระเจ้าพุทธาตามนิมิตหาราชในประเทศลังกา^๒

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ วัดช้างล้อมได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๔๖ ตอนที่ ๗๕ วันที่ ๗ มีนาคม ๒๔๗๕ ขึ้นทะเบียนโบราณสถานเลขที่ ๔๔ โดยปรากฏถึงสำคัญ คือ เจดีย์ใหญ่ ๑ องค์ เจดีย์เล็ก ๒ องค์^๓

๑. สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี จดหมายเหตุระยะทางไปเมืองพิษณุโลก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๖) หน้า ๖๓

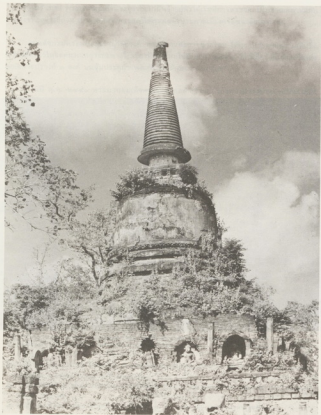
๒. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เทียบเมืองพระร่วง (กรุงเทพฯ : พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายถาวร เทพหัสดิน ณ อยุธยา, ๒๕๕๖) หน้า ๑๕๐, ๑๕๑

๓. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระร่วง เทียบเมืองพระร่วง (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๐๓) หน้า ๑๕

๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานพุทธเจดีย์ ๒๖ วิถีศาสนกิจในรัชกาล ๑ (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๕๔) หน้า ๑๓๑, ๑๓๒

ภาพที่ ๑ สถูปวัดร้างดอนยอ พ.ศ. ๒๔๕๐

ภาพที่ ๒ สถูปวัดช้างค้ำเมืองสุโขทัย พ.ศ. ๒๔๕๐

ภาพที่ ๓๐ สภาทวิคชาเนอณปี พ.ศ. ๒๔๕๖

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช สมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและบูรณะโบราณสถานในเมืองศรีสัชนาลัย และได้หยุดชะงักไปในปี พ.ศ. ๒๔๙๗^๕

ปี พ.ศ. ๒๔๙๗ ศาสตราจารย์ออร์วิ เซลส์ ได้เขียนบทความตีพิมพ์ในวารสาร Art Asiatique เกี่ยวกับวัดช้างล้อมคล้ายตั้งกับที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ โดยเชื่อว่า วัดช้างล้อมเป็นวัดเดียวกับที่ระบุไว้ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ แม้จะมีวัดพระเจดีย์เจ็ดแถวอยู่ที่กลางคันไปทางทิศตะวันตก แต่ลักษณะเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์นั้นน่าจะสร้างหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช โดยวัดที่มีช้างล้อม ทั้งที่เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสุโขทัย และเมืองกำแพงเพชรได้รับรูปแบบมาจากสถูปรูวันเวลี (RUVANVELI) ณ เมือง อันราธปุระ สถูปหลังนี้คือ พระมหาสถูปตามเรื่องราวพุทธศาสนาในเกาะลังกา^๖

ปีเดียวกัน นักธรณีวิทยา ฮา แอล เพนเดอร์ตัน ได้สำรวจโบราณสถานที่สร้างด้วยศิลาแดงที่ศรีสัชนาลัย^๗

ในปีเดียวกัน นายระบิล พูนภาค ได้บันทึกภาพถ่ายเกี่ยวกับโบราณสถานที่เมืองศรีสัชนาลัย^๘

ปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้มีการจัดสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัยขึ้นที่จังหวัดสุโขทัย นายมานิต รือธิโกดม ได้แสดงความเห็นตรงกับข้อสันนิษฐานของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่องเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมว่า สร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ด้วยวัดคู่ประสงค์ตามที่ได้ระบุไว้ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ โดยเพิ่มเติมว่า ลักษณะเจดีย์ที่เรือนธาตุทำเป็นองค์ระฆัง (ทรงกลม) แม้จะมีมติว่าได้แบบอย่างมาจากลังกา แต่ในสมัยศรีวิชัยก็มีเรือนธาตุเป็นรูประฆังเหมือนกัน จึงเข้าใจว่าเจดีย์แบบกลมควรจะเป็นวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ มีการขุดพระธาตุและปฏิสังขรณ์สถานที่บรรจุเป็นรูปทรงกลมคล้ายกันในเวลาใกล้เคียงกันทั้ง ๓ อาณาจักร คือ นครศรีธรรมราช ลานนา (พระมหาธาตุหริภุญชัย) และสุโขทัย^๙

ในหนังสือ ชุมชนโบราณคดี ที่ตีพิมพ์ปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ทลวงบริบาลบุรีรักษ์ได้แสดงความเห็นเพิ่มเติมว่า เจดีย์ประธานวัดช้างล้อมสร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหงเพื่อเป็นอนุสาวรีย์เฉลิมพระเกียรติที่ทรงชนช้างชนะขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด โดยยึดแบบมาจากเจดีย์ของพระเจ้าสุทโธทามาสนีที่ทรงสร้างเมื่อชนช้างชนะพระยาอศาทหิณวั ๒ แห่ง องค์หนึ่งตรงที่ชนช้าง อีกองค์หนึ่งสร้างไว้ในเมืองอันราธปุระ (นิจิวิต) ปะเพณีนชนช้างนี้ทลวงบริบาลบุรีรักษ์ได้เสนอว่า เป็นประเพณีสำคัญ ในศิลาจารึกหลักที่ ๒

๕. กรมศิลปากร พระเมรุมาศโบราณสถานวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (พระนคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๖) หน้า ๒๓๔ - ๒๓๕

๖. ออร์วิ เซลส์ ศ.บ., แปล สุภัทราธิศ ลิขกุล ม.จ. ขอมแปล ทิพย์ทิพย์สมัยสุโขทัยและราชธานีกรุงศรีอยุธยา (พระนคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๓) หน้า ๙๖ - ๙๘

๗. R.L. PENDLETON LATERITE AND ITS STRUCTURE USES IN THAILAND AND CAMBODIAN (GEOGRAPHICAL REVIEW V.31, 1941 APRIL NO.2) P. 172 - 202.

๘. ภาพถ่ายที่ขอชมจะส่งคืนให้กับนายวิ ๗ ขอจดหมายบอกกล่าวขอขมา พระนคร

๙. นายมานิต รือธิโกดม "สารานุกรมธรรมสมัยสุโขทัย" คำบรรยายสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๐๓ หน้า ๖๘

พระศรีศรียะราชบุรพการียะราชคณาพรหม หลานพ่อขุนผาเมือง ชนช้างกับขุนจึ่ง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีการชนช้างกัน ๔ ครั้ง ซึ่งแต่ละแห่งล้วนมีอนุสาวรีย์ปรากฏอยู่ทั้งสิ้น^{๑๐}

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาสักการะ พระบรมสารีริกธาตุที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเชลียงอันเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานของกรมศิลปากร^{๑๑}

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ได้แต่งตั้งคณะกรรมการปรับปรุงบูรณะจังหวัดสุโขทัยขึ้นมาหลังจากในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ เปลี่ยนชื่อ เป็นคณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย และ จังหวัดกำแพงเพชร ดำเนินการขุดแต่ง บูรณะโบราณสถาน ที่ศรีสัชนาลัย จำนวนทั้งสิ้น ๑๔ แห่ง รวมทั้งวัดช้างล้อมด้วย^{๑๒}

ในปีเดียวกัน นายปรีชา ศรีษดาลัย ได้อธิบาย นาม พระยาสุริยราช แม่ย่าเมือง และวัดที่มีช้างล้อมว่ามีความเกี่ยวข้องกับเรื่องมหากาพย์พุทธอย่างลึกซึ้ง โดยแม่ย่าเมืองเทียบได้เท่ากับแม่ย่าเมือง ส่วนผู้ครองเมืองเท่ากับ พระยาสุริยราช ไอรสพระยม ซึ่งตามประวัติได้ครองกรุงหัตติเนปุระเดิมพระนามใหม่ว่า มหาธรรมราชา แต่พระยาสุริยราชนั้นยังไม่ได้มีชัยชนะเหนือกรุงศรีอยุธยา (สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ผลสุดท้ายต้องหนีไปเชียงใหม่ จึงไม่มีโอกาสเสด็จนามเป็นพระยาธรรมราชา เมืองหัตติเนปุระจึงอาจเปรียบได้กับเมืองศรีสัชนาลัยที่มีวัดช้างล้อมเหมือนกัน^{๑๓}

เอ. บี กริสวอลล์ เชื่อว่า วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง น่าจะเป็นวัดกลางเมืองที่ระบุไว้ในศิลาจารึกมากกว่าวัดช้างล้อม โดยสันนิษฐานว่า ในปี พ.ศ. ๒๐๐๓ - ๒๐๑๗ อันเป็นช่วงเวลาสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จเมืองเชลียงให้แก่ พระเจ้าติโลกราช และดึงกลับคืนมาได้ในปี พ.ศ. ๒๐๑๗ ภายหลังได้ทรงสร้างปราสาทแบบอยุธยาตอนต้นครอบเจดีย์แบบช้างล้อมเอาไว้ โดยมีหลักฐานว่า ฐานชั้นล่างของพระเจดีย์แบบพระเจดีย์วัดช้างล้อมยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบันได้ทรงสร้างที่ใหญ่แบบอยุธยา ซึ่งเป็นพระปรางค์ที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้ทรงซ่อมในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑^{๑๔}

ร.ศ.เสนธ นิลเดช ได้จัดสถาปัตยกรรมทางเจดีย์ของสมัยสุโขทัยออกเป็น ๑ ลักษณะ คือ สมัยแรกเป็นเจดีย์ทรงกลมมีฐานสี่เหลี่ยมที่เหลี่ยมสร้างเป็นหลักประธานของวัด ได้แก่ เจดีย์ วัดพระศรี วัดชนะสงคราม วัดตะกวน เมืองสุโขทัย และวัดช้างล้อม เมืองศรีสัชนาลัย ก็จัดอยู่ในสมัยแรกนี้ สมัยที่สอง

๑๐. ท้าววันบริษณุวิภังค์, พระเจดีย์วัดช้างล้อมเมืองศรีสัชนาลัย, "ขุนบุษโบราณคดี" (พระนคร : โรงพิมพ์นิคมวิทยา, ๒๕๐๓) หน้า ๓๑๑ - ๓๓๗

๑๑. นวชนดิ โกลสันทีระ, การเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรโบราณสถาน เมืองศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย วารสารศิลปากร ปีที่ ๑๗ เล่มที่ ๑ หน้า ๗๒ - ๗๖

๑๒. นายประโชติ สีขะบุกิจ, รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถาน เมืองศรีสัชนาลัย คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถาน จ.สุโขทัย หน้า ๒๕ - ๕๐

๑๓. นายปรีชา ศรีษดาลัย, รายละเอียดของศิขณาลัยคตที่ ๑ (พระนคร : สำนักพิมพ์วิปารณ, ๒๕๐๗) หน้า ๗๕ - ๗๗

๑๔. A.B. GRIDWOLD อี.บี. กริดวอลด์, ศิลาจารึก วัดสุโขทัย, ศาสตราจารย์ สุโขทัย ศรีสัชนาลัย ตำบลพระพร (กรุงเทพฯ มติวิไลพิมพ์ฯ ส.ปารณ ๒๕๐๔) หน้า ๓๐

คือ เจดีย์ทรงดอกบัวตูม (ห่มข้าวนิลนารี) สมัยที่สามสร้างเจดีย์แบบไม่เป็นมาตรฐาน เช่น เจดีย์วัดพระศรีวิจิตรภิกขุภิกขุวาม เจดีย์ทรงกลมวัดสระศักดิ์ วัดช้างล้อมเมืองสุโขทัย วัดเจดีย์สูง^{๑๔}

ดังนั้น ผลสรุปความเห็นของนักวิชาการส่วนใหญ่เกี่ยวกับวัดช้างล้อม น่าไปศึกษาจารึกหลักที่ ๑ ที่ว่า

“๑๒๐๘ สกปิฎก (ม.ศ. ๑๔๒๘) ให้ขุนนางพระธรรมาธิบดีออกตั้งพระแท่นพระพุทธรูปพระบาทพระธรรมาธิบดีถวญ จิมอานังโมกษามเมืองศรีธรรมราชย์ ก่อพระเจดีย์หนึ่งหกชั้นเชิงฉิมฉวี ตั้งไว้หน้าล้อมพระมหาธาตุสามเชิงฉิมฉวี”^{๑๕}

วัดช้างล้อมจึงถูกยึดถือและยอมรับกันส่วนใหญ่ว่าคือ เจดีย์กลางเมืองศรีธรรมราชย์ซึ่งน่าจะสร้างในปี พ.ศ. ๑๙๒๘ และสำเร็จลงในปี พ.ศ. ๑๙๓๑

การดำเนินการขุดแต่งโบราณสถาน เมืองศรีธรรมราชย์ ของกรมศิลปากร ปี พ.ศ. ๒๕๐๘

วัดช้างล้อมเป็นหนึ่งในจำนวนโบราณสถานทั้ง ๑๔ แห่ง ในเมืองศรีธรรมราชย์ที่ได้ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะต่อเนื่องกันระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๘ - ๒๕๑๒

ผู้ดำเนินการ

นายมะดี โกลสันทิยะ
นายพิทยา ต่าตันงาม
นายระพีศักดิ์ ชัชวาลย์
นายประโชติ สังขบุกิจ

สภาพโบราณสถานก่อนการขุดแต่ง

บริเวณรอบกำแพงวัดปกคลุมด้วยไม้ไผ่บง ยอดเจดีย์ทรงฉิมฉวีอันเป็นเอกลักษณ์วัดเห็นเด่นกลาง

การดำเนินการขุดแต่ง

เลือกดำเนินการเฉพาะเพียงบางส่วน คือ วิหารด้านหน้าและเจดีย์ทั้งหมด

ผลที่ได้รับ

๑. เจดีย์

- ค้นพบพระฐานไม้ที่พระบาทย่นออกไปข้างนอก
- ระหว่างข้างซึ่งเรียงรายรอบฐานมีเสาประตูที่ป และชิ้นส่วนโคมไฟลวดโลก
- บริเวณฐานหักมีชิ้นส่วนสูงสุดของเจดีย์พบช่องโหว่ เห็นการก่อสร้างครั้งแรกของฐานชั้นล่างเป็นฐานแป้นทราย แต่ได้ก่อศิลาแลงฉาบปูนปิดเสียในคราวหลัง

๑๔. สมถ ภิขะ, ม.ศ. “สารนิเทศกรมศิลปากร” รายงานผลการดำเนินงานการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย, ศูนย์วิจัยกับมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ศิลปนิพนธ์, วิชาศิลปวัฒนธรรม ๒๕๑๑) หน้า ๑๒๓

๑๖. กรมศิลปากร, ประชุมศิลปจารึกภาคที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (พิมพ์ขึ้นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๑๔) หน้า ๑๐

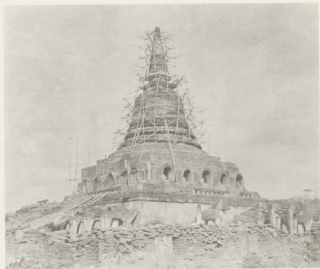
ภาพที่ ๔ สภาพเจดีย์ประธานวัดร้างล้อมก่อนดำเนินการขุดค้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๘

ภาพที่ ๕ กำแพงแก้วและซุ้มประตูวัดวันทิตตะวันออกเฉียงเหนือใกล้ถ้ำเขาวงกตบุรี พ.ศ. ๒๔๕๐

ภาพที่ ๖ เจดีย์ประธาน วัดช้างเผือกมณฑลฉะเชิงเทรา พุทธศ. ๒๔๑๒

ภาพที่ ๘ เจดีย์ประธาน วัดช้างล้อมขอมเก่าเมืองสุพรรณบุรี พ.ศ. ๒๕๑๒

ภาพที่ ๘ สภาพริตติยาลัยวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ พ.ศ. ๒๕๑๒ ถ่ายจากเขาสวรรคต

๒. วิหาร

- ฐานพระประธานมีรอยก่อผนังศิลาแลงพิมพ์เดิมจากของเดิม^{๑๖}

การบูรณะ

๑. เสด็จโถง

- ถูรอยที่มีผู้ลักขุดบนคอรระฆัง ค่อยออกเจดีย์อีก ๑ เมตรเศษ บูรณะฐานแปดเหลี่ยมชั้นบน ซ่อมลูกกรงฐานทักษิณ ซ่อมบันไดขึ้นฐานทักษิณ ซ่อมช้าง ซ่อมกำแพงแก้วบางส่วน ก่อ ซ่อมฐานประตูทั้ง ๔ ทิศ ปรับระดับพื้นศิลาแลงทั้งฐานทักษิณและชั้นล่าง

๒. วิหาร ซ่อมแท่นพระประธาน ผนัง บันได และยกเสาศิลาแลงบางส่วน

๓. เสด็จอีก นอกกำแพงแก้วทิศตะวันตกเฉียงใต้ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือ^{๑๗}

การดำเนินการทางวิชาการ วัดช้างล้อม ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘

ลักษณะโบราณสถานในวัดช้างล้อมที่เหลืออยู่ โดยเฉพาะร่องรอยการก่อสร้าง ซึ่งปรากฏอยู่ที่ฐานทักษิณทางทิศใต้ของเจดีย์ประธาน ชวนให้สงสัยถึง สถาปัตยกรรมและแรงงูจของผู้สร้างจนทำให้เจดีย์วัดช้างล้อมปัจจุบันกลายเป็นผลสรุปอันภาคภูมิใจของประวัติศาสตร์อันยาวนานของเมืองศรีสัตนาทิว โดยมีเอกภาพ (UNITY) คงอยู่เป็นเจดีย์ประธานที่มีการนำช้างมาประดับส่วนฐาน นับว่า โครงสร้างของเจดีย์วัดช้างล้อมได้สัดส่วน (PROPORTION) ที่เหมาะสม และมีการจัดองค์ประกอบทั้งงดงาม องค์ประกอบพิเศษดังกล่าวแล้วได้แก่ การนำช้างมาประดับส่วนฐานเจดีย์ในระดัพระซึ่งเป็นที่ยอมรับกันมากในประเทศไทยจนทำให้เกิดการเรียกชื่อเฉพาะของเจดีย์ลักษณะนี้ว่า เจดีย์ช้างล้อม

เจดีย์วัดช้างล้อมแสดงให้เห็นถึง ความแพร่หลายของคติการนำช้างมาใช้ในพุทธศาสนา ซึ่งมีผู้เข้าใจว่า เป็นผลสะท้อนมาจากวัฒนธรรม ศาสนา และศิลปกรรมทั้งทางตรงและทางอ้อมจากประเทศลังกา แม้แบบพุทธศาสนาฝ่ายนิกายเถรวาทที่สุโขทัยรับเข้ามาอย่างท่วมท้น

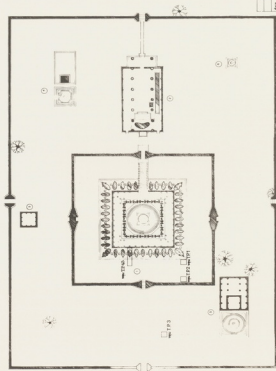
การศึกษา เจดีย์วัดช้างล้อม เริ่มต้นทำในรายละเอียดทางกายภาพเชิงอธิบายและตีความรูปร่องและโครงสร้างของเจดีย์และวิหารภายในวัดช้างล้อม โดยเน้นเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม บนฐานชาลาสี่เหลี่ยมมีการประดับช้างอยู่โดยรอบทั้ง ๔ ด้าน ด้านละ ๔ เชือก ยกเว้นด้านหน้าซึ่งทำเป็นบันไดขึ้นฐานทักษิณ ช้างตรงมุมทั้งสี่มีขนาดใหญ่ มีรอยลายประดับที่คอ สันขา และข้อเท้า ระหว่างรูปช้างยืนมีเสาคามประทับตั้งสนับอยู่โดยรอบ บริเวณด้านหน้าบนฐานเจดีย์ชั้นที่ ๓ มีชั้นพระประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยทุกซุ้ม เหนือขึ้นไปเป็นฐานแปดเหลี่ยม ๑ ชั้น ร่องรับองค์ระฆังกลม, ปล้องโถง และหยาดน้ำค้าง และได้นำโบราณวัตถุบางชิ้นที่ได้จากการขุดแต่งมาประกอบการศึกษาถึงรูปแบบทางศิลปะ และความเชื่อที่แฝงอยู่

๑๖. นายประจักษ์ สิงขุกิจ, รายงานผลการสำรวจและบูรณะโบราณสถาน เมืองศรีสัตนาทิว (คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถาน อ.สุโขทัย) หน้า ๒๕ - ๒๖

๑๗. นายระวี โสภะสิงห์, อันที่พระจำปี เอกชนกรมการปรับปรุงพุทธมณฑลบูรณะวัดช้างล้อม ปี พ.ศ. ๒๕๐๗ - ๒๕๐๘

นอกจากนี้ยังได้ดำเนินการขุดเปิดผนังฐานเจดีย์ขึ้นที่ ๒ จำนวน ๔ แห่ง เพื่อตรวจดูลักษณะที่ซ่อนอยู่ภายใน และได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีหลุมทดสอบจำนวน ๕ หลุม หาชั้นที่อยู่อาศัยของผู้คนแถบวัดช้างล้อมในสมัย และกำหนดอายุโบราณสถานจากชั้นดินทางโบราณคดีกับการกำหนดอายุจากตัวอย่างถ่าน

ทั้งหมดนี้เป็นการสร้างมโนภาพให้แจ่มชัดที่จะนำไปสู่เรื่องราวทางประวัติศาสตร์และคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมได้ในที่สุด

Year	Age	Sex	Height	Weight	Body Mass Index	Waist Circumference	Waist-Hip Ratio	Trunk Fat (%)	Visceral Fat (cm)	Subcutaneous Fat (cm)	Visceral Fat (cm)	Subcutaneous Fat (cm)
1990	25	M	175	75	24.2	85	0.85	15	10	15	10	15
1995	30	M	175	85	27.8	95	0.95	20	15	20	15	20
2000	35	M	175	95	31.4	105	1.05	25	20	25	20	25
2005	40	M	175	105	35.0	115	1.15	30	25	30	25	30
2010	45	M	175	115	38.6	125	1.25	35	30	35	30	35
2015	50	M	175	125	42.2	135	1.35	40	35	40	35	40
2020	55	M	175	135	45.8	145	1.45	45	40	45	40	45
2025	60	M	175	145	49.4	155	1.55	50	45	50	45	50
2030	65	M	175	155	53.0	165	1.65	55	50	55	50	55
2035	70	M	175	165	56.6	175	1.75	60	55	60	55	60
2040	75	M	175	175	60.2	185	1.85	65	60	65	60	65
2045	80	M	175	185	63.8	195	1.95	70	65	70	65	70
2050	85	M	175	195	67.4	205	2.05	75	70	75	70	75
2055	90	M	175	205	71.0	215	2.15	80	75	80	75	80
2060	95	M	175	215	74.6	225	2.25	85	80	85	80	85
2065	100	M	175	225	78.2	235	2.35	90	85	90	85	90
2070	105	M	175	235	81.8	245	2.45	95	90	95	90	95
2075	110	M	175	245	85.4	255	2.55	100	95	100	95	100
2080	115	M	175	255	89.0	265	2.65	105	100	105	100	105
2085	120	M	175	265	92.6	275	2.75	110	105	110	105	110
2090	125	M	175	275	96.2	285	2.85	115	110	115	110	115
2095	130	M	175	285	99.8	295	2.95	120	115	120	115	120
2100	135	M	175	295	103.4	305	3.05	125	120	125	120	125
2105	140	M	175	305	107.0	315	3.15	130	125	130	125	130
2110	145	M	175	315	110.6	325	3.25	135	130	135	130	135
2115	150	M	175	325	114.2	335	3.35	140	135	140	135	140
2120	155	M	175	335	117.8	345	3.45	145	140	145	140	145
2125	160	M	175	345	121.4	355	3.55	150	145	150	145	150
2130	165	M	175	355	125.0	365	3.65	155	150	155	150	155
2135	170	M	175	365	128.6	375	3.75	160	155	160	155	160
2140	175	M	175	375	132.2	385	3.85	165	160	165	160	165
2145	180	M	175	385	135.8	395	3.95	170	165	170	165	170
2150	185	M	175	395	139.4	405	4.05					

1. *Amphiprion melanopus* (Forsk.)
 2. *Amphiprion melanopus* (Forsk.)

[illegible]

บทที่ ๒

โครงสร้างกายภาพ

เมืองโบราณศรีสัตนาตหิมีโบราณสถานกระทรวงมหาดไทยอยู่กว่า ๓๓๐ แห่ง ทั้งภายในและภายนอกเมือง วัดช้างล้อมเป็น วัด บ.น.๑ (โบราณสถาน ภายในเมือง หมายเลข ๑) ซึ่งมีความสำคัญที่สุดวัดหนึ่ง^{๑๕}

ที่ตั้ง

วัดช้างล้อม อยู่บนที่ราบทางทิศตะวันตกริมเทือกเขาพนมมเหสีในตำแหน่งเกือบกึ่งกลางเมืองโบราณ โดยห่างจากกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้เข้ามาประมาณ ๒๒๕ เมตร และห่างจากกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาประมาณ ๕๐๐ เมตร ห่างออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑๐๐ เมตร เป็นเชิงบันไดขึ้นเขาพนมมเหสี บริเวณด้านหน้าวัดปัจจุบันมีถนนลูกรังขนาด ๓ เมตร กั้นขวางตัดไปอีกประมาณ ๒ เมตร เป็นกำแพงส่วนหลังของวัดเจติยเจ็ดแถว

ลักษณะกายภาพ

วัดช้างล้อมวางตัวตามยาว และหันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ โดยตั้งอยู่ในกรอบกำแพงวัดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างยาว ๔๐ เมตร ความกว้าง ๕๕ เมตร

ภายในวัดนอกจากโบราณสถานที่ได้ทำการขุดแต่ง พื้นที่จะเป็นที่ราบปกคลุมด้วยพืชหญ้า และได้รับการดูแลโดยหน่วยพิทักษ์ที่ ๓ มาตลอด

พ้นจากกำแพงวัดด้านหน้าออกไป ๑๐ เมตร จนถึงกำแพงวัดเจติยเจ็ดแถว เป็นแอ่งต่ำน้ำไหลเต็มจะมีคูน้ำโบราณอยู่หน้าวัด แต่ในการขุดแต่งและบูรณะปี พ.ศ. ๒๕๐๗ - ๒๕๑๒ ได้นำดินที่ได้จากการขุดแต่งวัดช้างล้อมมาถม ปรับเป็นถนนคันกลางจนถึงปัจจุบัน^{๑๖}

ถัดจากกำแพงวัดด้านข้างที่จะไปแม่น้ำยม (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) มีร่องรอยคูน้ำโบราณขนาด ๓ เมตร เป็นคูน้ำแนวเดียวกันตลอดกับวัดเจติยเจ็ดแถว วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ และวัดนางพญา

ส่วนด้านข้างของกำแพงวัดอีกด้านหนึ่ง (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) ก็ปรากฏร่องรอยคูน้ำโบราณอยู่เช่นกัน โดยบนหลังคูน้ำอีกฟากหนึ่งมีวัดร้าง บ.น. ๔ ตั้งอยู่ก่อนไปทางด้านหลัง

๑๕. รหัสเรียกชื่อโบราณสถาน จัดทำขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ รายละเอียดอยู่ใน รายงานการศึกษาระยะสำรวจโบราณสถานเมืองศรีสัตนาตหิมี เอกสารทางวิชาการหมายเลข ๒ (โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ ศรีสัตนาตหิมี : ๒๕๒๖) หน้า

๑๕ - ๒๐

๑๖. คำค้นภาพมี คุณมะณี โสภณทิระ เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๗

กำแพงวัดด้านหลัง มีลักษณะการวางตัวที่ไม่ฉากกับกำแพงวัดด้านอื่น ๆ โดยเฉียงเบนออกไปทางทิศตะวันออก ทั้งนี้ เพื่อหลีกเลี่ยง รัศมีรั้ว บ.น. ๑๐, ๑๑, ๑๒ ซึ่งวางตัวเรียงต่อ ๆ กันไปด้านหลังและพื้นหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก การก่อสร้างที่ผิด ๆ กันนี้ทำให้กำแพงวัดรั้ว บ.น. ๑๐ ถูกกำแพง วัดข้างล้อมคั่นและขาดหายไปบางส่วน พื้นบริเวณกำแพงวัดด้านหลัง เต็มไปด้วยหลุมลึกกลอบจุล ไม่มีร่องรอยของคูน้ำโบราณ ยกเว้นมุมกำแพงวัดด้านหลังทั้งสองมุมเป็นแอ่งต่ำลงไปในที่ สภาพทรงอิฐจนบอกอะไรไม่ได้

ลักษณะสถาปัตยกรรม

โบราณสถานภายในวัดข้างล้อมได้รับการจุดแต่งและบูรณะแล้วนั้น มีเจดีย์ทรงกลมขนาดใหญ่เป็นประธานตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว ซึ่งอยู่เต็มพื้นที่ของวัดตอนมาทางด้านหลัง ทางด้านหน้ามีวิหารขนาด ๖ ห้อง ก่อด้วยศิลาแลงเหลือเพียงฐานวิหาร และแท่นพระ ระหว่างวิหารและฐานประตูด้านหน้ามีทางเดินเล็ก ๆ เชื่อม ก่อนไปทางมุมกำแพงวัดด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันตกเฉียงใต้มีวิหาร โถงและเจดีย์ ๑ องค์ กับที่ตั้งกลางภายนอกกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีอาคารจัตุรัสขนาดเล็กอยู่

ในการจัดลักษณะสถาปัตยกรรมให้แบ่งออกตามประโยชน์ใช้สอย (FUNCTION) ดังนี้

๑. วิหาร ๓ หลัง
๒. ศาลา ๑ หลัง
๓. เจดีย์ ๓ องค์
๔. ทางเดิน ๒ แห่ง
๕. กำแพง ๒ แห่ง

๑. วิหาร

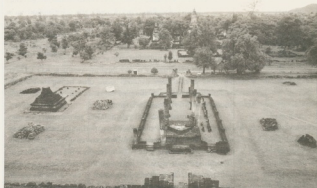
วิหารหมายเลข ๑

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๑๘x๑๙x๘ ซม., ๓๐x๓๐x๑๒ ซม. เสาแปดเหลี่ยมขนาด เส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๕x๑๑ ซม.
เทคนิคการก่อสร้าง	เรียงศิลาแลงพื้นด้านกว้างออก ๑ แถว และด้านยาวออก ๑ แถว สลับกัน ปัจจุบันบูรณะแล้วสมบูรณ์
ลักษณะฐานวิหาร	วิหารเหลือเพียงฐานบัวคว่ำ ความสูง ๙๒ ซม. รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง ๑๔.๙๐ เมตร ความยาว ๒๕.๒๐ เมตร ด้านหน้าย่อมุมเป็นมุขยื่นขนาดความกว้าง ๑๐.๙๐ เมตร ความยาว ๔ เมตร กึ่งกลางมุขยื่นมีบันไดทางขึ้นลง ๓ ขั้น ความสูงขั้นละ ๒๒ ซม. กึ่งกลางด้านหลังฐานวิหารด้านนอก มีมุขยื่นเล็ก ๆ เข้าใจว่าอาจจะเป็นแท่นพระ ขนาดความกว้าง ๓.๒๐ เมตร ความยาว ๑.๘๐ เมตร ความสูง ๙๐ ซม. ก่อเป็นฐานเขียงซ้อนกัน ๑ ชั้น โดยฐานวิหารด้านหลังนี้มีบันได ๒ ทาง อยู่ห่างจากมุมวิหารทั้งสองเข้ามาข้างละ ๙๐ ซม. ความกว้าง ๖๐ ซม. ความยาว ๕๐ ซม.

เสาวิหาร	บันไดมี ๓ ชั้น เรียงศิลาลงแบบเอ้าด้านกว้างต่อด้านกว้าง (HEADED BOND) พ่วงจากบันไดวิหารมุมทิศตะวันตกไปทางทิศใต้ประมาณ ๒๐ เมตร มีปอด้างหัวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทำจากศิลาแลงค่อนข้างใหญ่ ๔๖x๙๓x๕ ซม. เจาะเป็นหลุมลึก ๒๗ ซม. วิหารประกอบด้วย เสาศิลาแลงแปดเหลี่ยม ๗ หลักร ๔ แถว ทั้งนี้ ไม่นับเสาด้านหน้าที่ยื่นมาอีก ๑ หลักร ๒ ต้น เพราะมีมุขยื่นเสาวิหาร ๒ แถว ในสุดเป็นเสาแปดเหลี่ยมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๖๐ ซม. ห่างกันประมาณ ๕.๕๐ เมตร ส่วนเสานอกทั้ง ๒ ด้านด้านผ่าศูนย์กลาง ๔๐ ซม. ระยะห่างกันระหว่างเสาแต่ละหลักรเท่ากันคือ ๒.๕๐ เมตร เสาศิลาแลงหน้า ๓x๓x๔๖ ซม. วางสลับหว่างซ้อนกันขึ้นไป ที่มีแปดเหลี่ยมคือ มีเฉพาะเสา ๔ แถว หลักรท้ายสุดที่ใช้ท่อนศิลาแลงท่อนสูงกว่า ๒ เมตร โดยเฉพาะ บันไดด้านหลังข้างทิศเหนือ ท่อนศิลาแลงมีรอยเจาะลึกเข้าไป ๒๐ ซม. (เห็นคงหลุดเครื่องมือขวานเป็นกรอบประตู) สูงจากพื้นวิหารประมาณ ๒.๔๕ เมตร ผังวิหารมีร่องรอยว่าก่อทับ โดยเหลือให้เห็นอยู่ กลางวิหารด้านหน้าในแนวเสา ๒ แถว ในหลักรที่ ๑ ไม่นับมุขยื่นซึ่งห่างกัน ๕.๖๐ เมตร ปรากฏว่ามีแนวศิลาแลงก่อปิดเหลือสูงจากพื้นวิหารขึ้นมาว่า ๕๐ ซม. ช่องว่างระหว่างกลาง ๑.๕๐ เมตร เข้าใจว่าเดิมจะเป็นกรอบประตูด้านหน้า
แท่นพระ	แท่นพระตั้งอยู่ทิศหน้าวิหารด้านหลัง รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ความกว้าง ๘ เมตร ความยาว ๔.๕๐ เมตร ความสูง ๑.๓๕ เมตร ก่อด้วย ศิลาแลงสองชั้นเป็นฐานหน้ากระดานท่อนไม้ ๒ ชั้น กึ่งกลางมีโกศพระเหนือเพียงฐาน หน้าตักพระบาทเป็นชั้นบัวคว่ำบัวหงาย ความกว้าง ๕.๒๐ เมตร มีเสาวิหารแถวในตั้งขนานแท่นพระทั้ง ๔ มุม บริเวณแท่นพระด้านหน้า มีมุขยื่นต่องระดับ ๒ ครั้ง ครั้งแรก ความกว้าง ๕.๒๐ เมตร ความยาว ๒.๒๐ เมตร ความสูง ๑.๒๐ เมตร ครั้งที่สอง ความกว้าง ๒ เมตร ความยาว ๔๐ ซม. ความสูงเท่ากันคือ ๑.๒๐ ซม. เข้าใจว่าน่าจะเป็นที่วางเครื่องบูชา
อาสนสงฆ์	อาสนสงฆ์อยู่ทางด้านขวาของแท่นพระ ขนาดความยาว ๔๐ เมตร ความกว้าง ๑.๕๐ เมตร เหลือเพียงศิลาแลงก็เป็นขอบ เพราะในขณะขุดแต่งได้ขุดดินพื้นอาสนสงฆ์ออกทำให้พื้นอาสนสงฆ์อยู่ในระดับเดียวกับพื้นวิหารโดยทั่วไป หลังอาสนสงฆ์มีมณฑปโดยปักเสาศิลาแลงตั้งเป็นระยะ ห่างกันประมาณ ๑.๒๐ เมตร จำนวน ๑๑ ต้น ห่างกันด้านละ ๑.๕๐ เมตร กว้าง ๗๔ ซม. โดยระหว่างเสาศิลาแลงต้นที่ ๔ และ ๕ มีเสาศิลาแลงปักเลยหักจากออกเป็นคล้ายมุขยื่น จึงน่าจะเข้าไปใต้ที่มณฑปสงฆ์จะหักจากออกเป็นรูปมณฑป ส่วนที่หักจากนี้ยังอยู่บริเวณด้านข้างหน้าอาสนสงฆ์พอดี

ภาพที่ ๕ วิหารมหาธาตุ ๑ ค่ายหมื่น

ภาพที่ ๑๐ วิหารมหาธาตุ ๑ ค่ายหมื่น

ภาพที่ ๑๑ แก่ผนังวัด วิหารมหาทอง ๑

ภาพที่ ๑๒ อุโมงค์วัดวิจิตรพัฒนารามวัดพระปฐมเจดีย์ของวัดมหาธาตุทอง ๑

ภาพที่ ๓๓ แนวกำแพงของวัดบริเวณที่หักมีกองรากของพระ วิหารพรมพเดช ๓

ภาพที่ ๓๔ เสาหิน พนมเป็นกรอบขั้วประตูสุดโคมโอรไม วิหารพรมพเดช ๓

วิหารหมายเลข ๒

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๓๒x๓๒x๒๐ ซม. ๓๓x๓๓x๓๐ ซม.
เทคนิคการก่อเรียง	เหมือนวิหารหมายเลข ๑
ลักษณะ	วิหารเหลือเพียงฐานบัวคว่ำเดียวสูงจากพื้นดิน ๓๐ ซม. ขนาดความกว้าง ๗.๔๐ เมตร ความยาว ๑๑.๔๐ เมตร และมีเสาศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยม ๗ แถว ๖ หลัก โดยแต่ละหลักห่างกัน ๑.๗๐ เมตร เสาศิลาแลง ๒ แถว ในห่างกัน ๒.๖๐ เมตร และเสาศิลาแลง ๒ แถว นอกห่างกัน ๑.๔๖ เมตร
แท่นพระ	แท่นพระประดิษฐานวิหารด้านหลัง ขนาด ความกว้าง ๓.๒๐ เมตร ความยาว ๓.๖๐ เมตร เหลือเพียงกรอบศิลาแลง

วิหารหมายเลข ๓

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๒๐x๒๐x๑๑ ซม.
เทคนิคการก่อเรียง	เหลือเพียงส่วนฐานให้สังเกตว่า เรียงศิลาแลงเป็นระเบียบวิธีเดียวกับวิหารหมายเลข ๑
ลักษณะวิหาร	เหลือเพียงฐานบัวคว่ำสูงจากพื้นดินโดยทั่วไปประมาณ ๔๕ ซม. ขนาด ความกว้าง ๑๐ เมตร ความยาว ๑๑.๐๐ เมตร ประกอบด้วยเสา ศิลาแลง ๔ แถว ๖ หลัก โดยแต่ละหลักห่างกัน ๑.๑๐ เมตร เสาศิลาแลง ๒ แถว ในห่างกัน ๒.๒๐ เมตร และห่างจากเสาที่อยู่ชิดขอบออกไปข้างละ ๑.๒๐ เมตร
แท่นพระ	แท่นพระอยู่ประดิษฐานวิหารด้านหลังระหว่างเสา ๒ แถว ๓ หลัก สุกท้าย ขนาด ความกว้าง ๕ เมตร ความยาว ๕.๒๐ เมตร

๒. ศาลา

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๒๐x๔๒x๑๓ ซม.
เทคนิคการก่อเรียง	ไม่ชัดเจน
ลักษณะ	รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดความยาวด้านละ ๖.๐๐ เมตร โดยฐาน ก่อสูงขึ้นมาจากพื้นดิน ๔๕ ซม. ใช้หินศิลาแลงขนาด ๑๐๐x๒๐๐x๒๖ ซม. ตั้งเป็นระยะ ๆ ด้านละ ๔ หลัก ๔ ด้าน ๑๖ หลัก

ภาพที่ ๑๕ วิหารหลวงวัด ๓

ภาพที่ ๑๖ ส.๑๑

๓. สรุป

เจดีย์อภัยมัยเลข ๑ เจดีย์ทรงระฆังหรือทรงโอคว่ำ สภาพเกือบสมบูรณ์ ก่อนบูรณะขาดเพียงปล้อง โฉนประกอบด้วย ฐานล่างสี่ชั้น รองรับฐานแปดเหลี่ยมและฐานกลม มาลัยลูกแก้ว ๓ ชั้น บัวปากระฆัง อาคระฆัง บัลลังก์ ก้านฉัตรกลม ปล้องโฉนและเพดานล่าง

ฐานอาคารรองรับรูปช้าง วิศดุกีใช้ในการก่อสร้าง เทคนิคการก่อเรียง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๔๒×๒๒×๑๒ ซม. เรียงศิลาแลงหันด้านกว้างออก ๑ แถว และด้านยาว ๑ แถว สลักรับ สอดหินมีปูนฉาบภายนอก
ลักษณะ	เป็น ฐานบัวคว่ำรองรับแถวช้างยืนอู่รอบองค์เจดีย์ รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดความยาวด้านละ ๓๐.๖๐ เมตร ความสูง ๕๐ ซม. โดยขึ้นเป็นฐานหน้ากระดานสูง ๗๕ ซม. และบัวคว่ำอีก ๑๕ ซม. ความกว้างของคันทับสำหรับให้ช้างยืน ๓.๗๕ เมตร ช้างที่ขึ้นอยู่รอบองค์เจดีย์มีจำนวนทั้งสิ้น ๓๔ เชือก โดยแต่ละด้านจะมีช้าง ๘ เชือก ยกเว้นด้านหน้าที่มีเพียง ๘ เชือก เพราะทำเป็นบันไดทางขึ้นสู่ฐานเจดีย์ชั้นที่ ๒ แทนที่ช้างอีก ๑ เชือก กับเพิ่มช้างตะแบกช้างออกทรงมุมทั้ง ๔ อีก ๔ เชือก ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าและมีเครื่องประดับ* ช้างแต่ละเชือกห่างกัน ๑ เมตร โดยมีท่อนเสาศิลาแลงรูปแปดเหลี่ยมฉาบปูน ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔๐ ซม. ตั้งอยู่ดับหว่างเสาแต่ละอันมีจำนวนทั้งสิ้น ๓๔ ต้น ตั้งสลับกับประติมากรรมช้างปูนปั้นไปตลอด ความสูงของเสา ๒ เมตร โดยโค่นเสาตั้งเป็นฐานเชิง ๓ ชั้น และมีชั้นบัวคว่ำต่อเนื่องขึ้นไปเป็นอกไก่ ๒ แถว โดยมีบันไดทางขึ้นข้างหลัง ๓ ชั้น ความสูงชั้นละ ๒๐ ซม. ส่วนปลายเสาตอนบนทำเป็นอกไก่ ๒ ชั้น ต่อขึ้นไปเป็นชั้นบัวคว่ำ - บัวหงายซึ่งหล่อปูนฉาบปั้นเป็นกลีบบัวซ้อนกัน ๒ ชั้น เช่นเดียวกับกลีบบัวปากระฆัง พ้นจากบัวหงาย ยอดเสาเป็นหน้าคันทับเรียบเหมือนหลังรองรับวิศดุกี บริเวณเบื้องหน้าช้างทุกตัว ก่อนถึงริมขอบฐานชาลา มีปูนศิลาแลงที่ฉาบปูนปั้นแต่งเป็นกลีบบัวตั้งอยู่ ความสูง ๔๕ ซม. ความกว้าง ๒๗ ซม.
ฐานประทักษิณ วิศดุกีใช้ในการก่อสร้าง เทคนิคการก่อเรียง	ศิลาแลง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๔๒×๒๒×๑๐ ซม. เรียงศิลาแลงหันด้านกว้างออก ๑ แถว และด้านยาว ๑ แถว สลักรับสอดหิน มีปูนฉาบภายนอก

ลักษณะ	ฐานชั้นนี้คือ ฐานประทักษิณเป็นผนังเบื้องหลังข้างขึ้น รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสความยาวด้านละ ๒๑.๖๐ เมตร ก่อตรงความสูง ๒.๗๐ เมตร และขึ้นเป็นชั้นบัวคว่ำขึ้นเล็ก ๆ ๑๒๐ ซม. แล้วจึงขึ้นเป็นผนังซึ่งกรมศิลปากรซึ่งปัจจุบันเหลือสมบูรณ์อยู่ทางด้านทิศใต้และทิศตะวันออก ขอบราวระเบียงใช้หินศิลาแลงมากเป็นรูปห้าเหลี่ยมวางพาดต่อกันไปตลอด มุมราวระเบียงทั้ง ๔ ด้าน และกึ่งกลางรวมทั้ง หัวมุมระเบียงตรงบันได มีการบากศิลาแลงรูขึ้นปลายแหลมเรียว รวมทั้งสิ้น ๔ แห่ง พื้นลานประทักษิณกว้าง ๑ เมตร ปูด้วยแผ่นศิลาแลงขนาดใหญ่ขนาด ๑๖๐×๘๐×๒๐ ซม. วางด้านยาวคอด้านยาวตลอดคิตรงขอบระเบียงด้านในมี เสา ๔ เสาเรียง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔๐ ซม. ตั้งอยู่โดยรอบ ๓๔ ต้น ระยะห่างกันประมาณ ๖๐ - ๑๐๐ ซม. ชิดมุมบริเวณฐานชั้นที่ ๓ ทั้ง ๔ ด้าน มีเสาศิลาแลงเพิ่มขึ้นมุมละ ๓ ต้น ต้นหนึ่งอยู่ติดมุมอีกสองต้นหักฉากออกไป ๑ - ๑.๒๐ เมตร ราว ๑๒ ต้น ขนาด ๓๐×๑๐๐ ซม. ระหว่างเสาติดมุมราวระเบียงทั้ง ๔ ด้าน และเสาชิดมุมฐานชั้นที่ ๓ ด้านใน กึ่งกลางจะมีเสาตั้งอีกแห่งละ ๑ ต้น รวม ๔ ต้น บริเวณชั้นบัวคว่ำของราวระเบียงในการบูรณะปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ได้มีการเจาะช่องระบายน้ำเป็นระยะ ๆ ส่วนบันไดทางขึ้นฐานประทักษิณด้านหน้า ซึ่งตั้งอยู่กึ่งกลางฐานศาลาและฐานประทักษิณขนาดความกว้าง ๒.๑๐ เมตร ความยาว ๖.๘๐ เมตร เรียงศิลาแลงขนาด ๔๐×๒๒×๑๐ ซม. แบบด้านกว้างคอด้านกว้าง ความกว้างชั้นละ ๓๐ ซม. จำนวน ๒๐ ซม. บันไดมีราวบันไดตั้งอยู่ ๒ ข้าง โดยอยู่ห่างจากขอบบันไดเข้ามาข้างละ ๒๐ ซม. ราวของราวบันไดเหลื่อเพียงสามต้นตั้งเป็นระยะ ๆ ความสูงต้นละ ๖๐ ซม. ส่วนบนของเสาบากปลายแหลมสำหรับเสียบลวด้านาคที่ทำจากโคลนกล่อมของศิลาแลง โดยฉาบปูนแต่งเป็นเกล็ด ความยาวท่อนละ ๖๐ ซม. หรือเท่ากับระยะห่างระหว่างเสาบันได ๒ ต้น ส่วนล่างของท่อนหักจะเป็นร่องสี่เหลี่ยมสำหรับสอดรับเสาหมักบันได โดยปลายทั้งสองข้างทำช่องสำหรับเสียบลวด้านาคท่อนต่อ ๆ ไป
ฐานชั้นที่ ๓ วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง เทคนิคการก่อเรียง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๔๐×๒๒×๑๐ ซม. เรียงศิลาแลงหันด้านยาวออก ๑ แถว และด้านกว้าง ๑ แถว สลับกัน สอดหิน และมีปูนฉาบภายนอก
ลักษณะ	ฐานชั้นนี้ เป็นฐานที่ผนังเจาะทำเป็นอุหาสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสความยาวด้านละ ๑๔.๘๐ เมตร ความสูงของฐาน (ผนัง) ประมาณ ๓ เมตร โดยทำเป็นซุ้มหน้านางประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยด้านละ ๕ ซุ้ม ซุ้มกลางใหญ่ที่สุดรวม

หอสมุดแห่งชาติรัชมังกลาภิเษก เชียงใหม่

๒๕

ฐานชั้นที่ ๑	ทั้งชั้น ๒๐ คู่หมื่น ด้านหลังพระพุทธรูปซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในผนังฐานชั้นที่ ๓ มีประติมากรรมต้นโพธิ์เป็นพาดพิงกับ ลักษณะฐานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นฐานโค้งปลายแหลม ขนาดความกว้าง ๐.๖๐ เมตร ความสูง ๐.๘๐ เมตร ความหนา ๐.๖๐ เมตร ก่อเป็นออกมาจากผิว ๐.๖๐ เมตร
ฐานชั้นที่ ๒	เป็นฐานเรียบความยาวด้านละ ๑๒.๒๐ เมตร
ฐานชั้นที่ ๓	ฐานแปดเหลี่ยม ความยาวด้านละ ๑๒.๘๐ เมตร พบร่องรอยการสร้างทับซ้อนโดยมีฐานแปดเหลี่ยมเดิมอยู่ลึกเข้าไปด้านละ ๔๕ ซม. มีก่อปูนพอก และก่อเครื่องเคลือบเคลือบออกมาชัดเจน
ฐานชั้นที่ ๔	เป็นชั้นมาลัยลูกแก้ว ๓ ชั้น กับองค์ระฆัง
ฐานชั้นที่ ๕	ฐานบัวองค์ ๔ เหลี่ยม และชั้นบัวคว่ำ - บัวหงาย ความยาวด้านละ ๒.๘๐ เมตร
ฐานชั้นที่ ๖	กำแพงแก้วชั้นแรก ๒.๒๐ เมตร
ฐานชั้นที่ ๗	ฐานปัดโค้งใน และพาดน้ำค้าง

เจดีย์มหาเมฆ ๒

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๑๗x๑๗x๑๒ ซม. และ ๓๐x๓๐x๑๗ ซม.
เทคนิคการก่อเรียง	วางศิลาแลงด้านยาวออก ๑ แถว สลับกับด้านกว้าง ๑ แถว สอดสีและปูนฉาบแล้ว
ลักษณะ	เป็นเจดีย์ทรงกลม ประกอบด้วย ฐาน ๕ ชั้น มาลัยลูกแก้ว ๓ ชั้น บัวปากระฆัง ๑ ชั้น องค์ระฆัง ส่วนยอดพาดน้ำค้างหักหายไป
ฐานชั้นที่ ๑	ฐานเรียบความยาวด้านละ ๗.๕๐ เมตร ความสูง ๒.๐๐ ซม.
ฐานชั้นที่ ๒	ฐานบัวหน้ากระดานท้องไม้ ความยาวด้านละ ๖.๖๐ เมตร ประกอบด้วยฐานเรียบ ๒ ชั้น ชั้นบัวคว่ำ ๑ ชั้น ท้องไม้ ๑ ชั้น ชั้นบัวคว่ำและหน้ากระดานส่วนบน
ฐานชั้นที่ ๓	ฐานเรียบความยาวด้านละ ๖.๐๐ เมตร ความสูง ๔.๐ ซม.
ฐานชั้นที่ ๔	ฐานเรียบความยาว ด้านละ ๕.๕๐ เมตร ความสูง ๓.๕ ซม.
ฐานชั้นที่ ๕	ฐานแปดเหลี่ยม ความยาวด้านละ ๒.๖๐ เมตร ความสูง ๓๓ ซม.
ฐานชั้นที่ ๖	ฐานแปดเหลี่ยมความยาวด้านละ ๒.๒๐ เมตร ความสูง ๑๗ ซม.
ฐานชั้นที่ ๗	ชั้นมาลัยลูกแก้ว เส้นผ่าศูนย์กลาง ๓.๖๐ เมตร เริ่มด้วยฐานบัวคว่ำ สลับกับชั้นท้องไม้เป็น ๑ ชั้น จำนวนทั้งสิ้น ๓ ชั้น ความสูงชั้นละ ๓๐ ซม. ชั้นบนสุดจบลงที่ท้องไม้ต่อบัวปากระฆัง โดยปากศิลาแลงเป็นบัวคว่ำ บัวหงาย ความสูง ๑.๘๐ ซม.
องค์ระฆัง	เหลืออยู่ความสูงเพียง ๖๐ ซม.

ภาพที่ ๑๑ เจดีย์ประธานวัดช้างเอื้อง

ภาพที่ ๑๒ เจดีย์ประธานวัดช้างเอื้อง และกำแพงแก้ว

ภาพที่ ๑๕ บันไดทางขึ้นถ้ำประพาศผืน

ภาพที่ ๒๐ ซากปูนปั้นวัดช้างเผือก

ภาพที่ ๒๑ เศาพรมประทีป บ้านโศกทางขึ้นด้านทิศ

ภาพที่ ๒๒ หุ่นทองคำบวญเป็นหมันข้างรูปเป็น

ภาพที่ ๒๓ หันตามประทีกนิคม

ภาพที่ ๒๔ ฐานเขี้ยวหินที่ ๓ ถัดจากพระ

ภาพที่ ๒๕ ซุ้มมณฑปอุทิศถาวร ๓ ชั้น มณฑปวัดระฆัง

ภาพที่ ๒๖ ปิณฑิต์ และปณฑิต์ใน

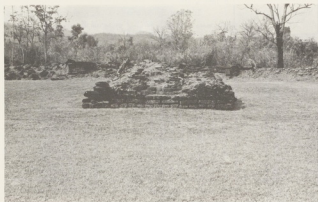
ภาพที่ ๒๘ เจดีย์ขนาดเล็ก ๒ ภาพหักการบูรณะ

ภาพที่ ๒๐๘ เจดีย์ทิวขาวเลข ๓ ก่อนการบูรณะ

ภาพที่ ๒๕ เจดีย์หมายเลข ๓ ภาคหลังการบูรณะ

ภาพที่ ๓๐ เจดีย์หมายเลข ๔

เจดีย์หมายเลข ๓

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง เทคนิคการก่อเรียง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๔๐×๒๐×๑๐ ซม. โดยทั่วไปเรียงศิลาแลงอาค้ำนกว้างออก ๑ แถว สลับกับอาค้ำน ยาวออก ๑ แถว สอดหิน และมีปูนฉาบภายนอก
ลักษณะ	เป็นเจดีย์ทรงกลม ประกอบด้วยฐานเชิง ๑ ชั้น ฐานแปลเหลี่ยม ๓ ชั้น
ฐานชั้นที่ ๑	ฐานเชิง ความยาวด้านละ ๑๐ เมตร ความสูง ๗.๕ ซม.
ฐานชั้นที่ ๒	ฐานแปลเหลี่ยมความยาวด้านละ ๗.๘๐ เมตร ความสูง ๖.๕ ซม.
ฐานชั้นที่ ๓	ฐานแปลเหลี่ยม ความยาวด้านละ ๖.๐๐ เมตร ความสูง ๔๐ ซม.
ฐานชั้นที่ ๔	เป็นชั้นบัวคว่ำ - บัวหงาย (?) ความสูงชั้นละ ๔.๕ ซม. ส่วนบน ชำรุด ความสูง ๗.๒๕ เมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง ๗.๖๐ เมตร

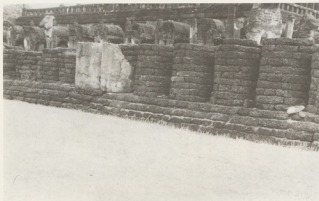
เจดีย์หมายเลข ๔

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๔.๕×๒๐×๑๒ ซม. และมีรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๒๕×๑๕×๔ ซม.
เทคนิคการก่อเรียง	ก่อเรียงศิลาแลง และมีรูปอาค้ำนกว้างออก ๑ แถว สลับกับอาค้ำน ยาวออก ๑ แถว
ลักษณะ	ไม่ชัดเจนเหลือเพียงฐานเชิง ๓ ชั้น ความยาวด้านละ ๔, ๓, ๒ และ ๒.๘๐ เมตร ความสูง ๑.๗๕ ซม. ตามลำดับ

๔. กำแพงและซุ้มประตู

กำแพงแก้วของเจดีย์ประธานวัดช้างเผือก

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง เทคนิคการก่อเรียง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๔๘×๔๓×๑๐ ซม. ปัจจุบันเหลือ เรียงศิลาแลงอาค้ำนกว้างออก ๑ แถว และด้านยาวออก ๑ แถว สลับกันกันไปตลอดมีปูนฉาบภายนอก
ลักษณะ	รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดความยาวด้านละ ๒๕.๒๐ เมตร ความสูง ปัจจุบันประมาณ ๑.๕๐ เมตร ความหนา ๘๐ ซม. บริเวณกึ่งกลางกำแพง ทั้ง ๔ ด้าน มีซุ้มประตู โดยด้านหน้าและด้านหลังเป็นประตูเปิดสำหรับ เข้า - ออก และด้านหลังทั้งสองเป็นประตูปิด ตัวกำแพงแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ครึ่งส่วนอยู่ด้านนอกก่อขึ้น เป็นฐานเชิง ๒๐ ซม. ขึ้นบัวคว่ำ ๒๐ ซม. จึงก่อศิลาแลงเป็นเสาครึ่งวงกลม เส้นผ่าศูนย์กลางด้านละ ๕๐ ซม. ส่วนครึ่งหลังอยู่ด้านในก่อเป็นผนังตรง กำแพงมีชื่อระบายน้ำเป็นระยะ ๆ

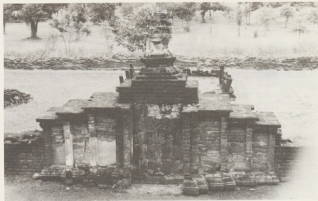
ภาพที่ ๓๑ กำแพงแก้ว เจดีย์ปรางค์ขาววัดช้างล้อม

ภาพที่ ๓๒ กำแพงแก้ว เจดีย์ปรางค์ขาววัดช้างล้อม

ภาพที่ ๓๓ ซุ้มประตูด้านทิศใต้ (ทิศตะวันออกเฉียงใต้)

ภาพที่ ๓๔ ซุ้มประตูด้านทิศเหนือ (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ)

ขุ้มประตูด้านหน้า - หลัง	เป็นประตูเอก มีทางเปิดเข้า - ออก ความกว้าง ๑.๔๐ เมตร ข้างขุ้มซึ่งมี ๔ มุม จะเป็นย่อมุมมุมละ ๔ ครั้ง ส่วนบนทำเป็นหลังคาหลังเจ็ดซอกขึ้น ๓ ชั้น มุมขุ้มประตู ทั้ง ๔ ที่มีย่อมุมต่อกันขึ้นเป็นฐานเขียง ๑ ชั้น ความสูง ๑๕ ซม. และ ขึ้นบัวคว่ำ ความสูง ๒ ซม. จึงขึ้นเป็นส่วนบน ซึ่งมีลักษณะคล้ายหลังที่เปลี่ยนหลังหนึ่ง ๆ กว้าง ๔๐ ซม. (คือย่อมุม ๑ ครั้ง) จำนวนทั้งสิ้น ๕ หลัง โดยย่อมุมสุดท้ายประกอบด้วยเสา ๒ หลัง ก่อนถึงปากประตู ความกว้างของย่อมุม (นับจากแนวกำแพงเข้าหาปากประตู) ๒๐, ๔๐, ๕๐, ๒๐ และ ๔๐ ซม. ความสูงของย่อมุมแรกประมาณ ๑.๓๐ เมตร ก่อนจะขึ้นเป็นฐานบัวทราย ๑๕ ซม. และฐานหน้ากระดาน ๕ ซม. รองรับหน้าจั่วด้านข้างของหลังคา ย่อมุมครั้งที่ ๒ ความสูง ๑.๔๐ เมตร ก่อนจะขึ้นเป็นชั้นบัวทราย ด้านที่สามประมาณ ๑.๖๕ เมตร เสาต้นที่ ๔ และ ๕ ความสูงประมาณ ๑.๔๐ เมตร ก่อนถึงปากประตูซึ่งตัดตรงทั้ง ๒ ข้าง ไม่มีฐานบัว บริเวณพื้นดิน มีชั้นส่วนยอดเจดีย์ทรงมณฑปปกคลุมอยู่ทั้งด้านหน้า และหลัง เข้าใจว่าอาจประดับส่วนบนของขุ้มประตู
ขุ้มประตูด้านข้าง	เป็นประตูทึบ ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายคลึงกับขุ้มประตูเอก หากแต่บริเวณส่วนที่จะเป็นปากประตูทึบกับทึบ โดยใช้ท่อนศิลาแดง ขนาด ๒๐×๑๕×๔๐ ซม. เอาด้านหน้าขวางตั้งขึ้น เข้าใจว่าอาจจะมาปิดกับภายหลัง ขุ้มประตูปลอมด้านทิศเหนือ (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) มีเจดีย์ทรงมณฑปตั้งอยู่กึ่งกลาง ขุ้มประตูปลอมด้านทิศใต้ (ทิศตะวันตกเฉียงใต้) มีเจดีย์ทรงมณฑปตั้งอยู่ข้าง ๆ จำนวน ๒ องค์ เมื่อนำมาสันนิษฐานเข้าใจว่าจะเป็นส่วนเจดีย์หรือปรางค์ ๓ องค์

กำแพงวัดและขุ้มประตู

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง เทคนิคการก่อเรื่อง	ศิลาแดงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๔๒×๑๕×๔ ซม. และ อิฐรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ๓๖×๑๕×๔ ซม. ปะปนกันโดยอิฐมีจำนวนมากกว่า เรียงศิลาแดงทางด้านกว้างออก ๑ แถว และด้านยาวออก ๑ แถว และด้านยาวออก ๑ แถว สลับกันตลอด มีปูนฉาบภายนอก
---	---

ภาพที่ ๓๕ ซุ้มประตูด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๓๖ ถังมณฑปวัดด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๓๖ ซุ้มประตูวัดบ้านหน้า

ภาพที่ ๓๘ กำแพงวัดบ้านทิศเหนือใกล้ตัวอุโบสถ

ภาพที่ ๓๕ รางตะเลียงคู้มประตูล้ำวร้าง

ภาพที่ ๔๐ รางตะเลียงคู้มประตูล้ำวร้าง
(สังเกตจาก โถงคั่นบน)

ลักษณะ	รูปสี่เหลี่ยม ขนาดความกว้าง ๗๒ เมตร ความยาว ๑๑๓.๖๐ เมตร ความสูงปัจจุบัน ๑.๐๐ เมตร ความหนา ๐.๗๐ เมตร ตัวกำแพงวัดจุดตั้งไว้ตลอด แต่ยังไม่ได้ทำการบูรณะ โดยก่อเป็นฐานเขียง ๒๐ ซม. บัวคว่ำ ๓๐ ซม. แต่ก่อตรงขึ้นมาความสูงปัจจุบัน ๒.๕๐ เมตร
ชั้นประตูห้อง ๔ ด้าน	ตั้งอยู่กึ่งกลางกำแพง เปิดเป็นประตูเข้า - ออก คีลความกว้าง ๑๐๐ ซม. ทั้งหมด ๔ มุม ย่อมุม ๆ ละ ๓ คิ้ว คิ้วละ ๖๐ ซม. เนื่องจากบัวคว่ำขึ้นไป ๒.๓๐ เมตร ถึงอกไก่ ปูนปั้น เหนือจากนั้นชำรุด บริเวณทางเปิดติดตรงกึ่งกลางของวงศาดำยธรรณีประตูไม่ชัดเจน

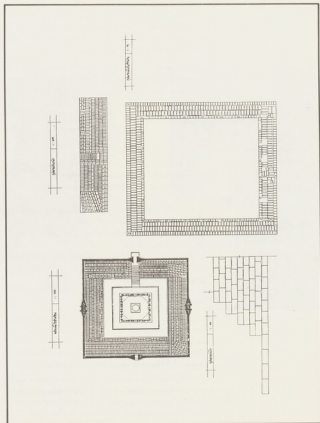
๕. ทางเดิน

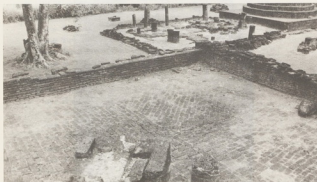
พื้นลานปูด้วยศิลาแลงภายในกำแพงแก้ว

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง เทคนิคการก่อเรียง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๔๐×๒๒×๑๒ ซม. ปูศิลาแลงต่อกันมีระเบียบวิธีการวางตั้งที่แตกต่างกันไปจัดได้ ๓ ส่วน คือ ๑. ส่วนใกล้ฐานเจดีย์ ห่างออกมา ๒.๐๐ ซม. เรียงศิลาแลงคล้ายพื้นบนลานประทักษิณ โดยวางด้านยาวต่อด้านยาว ๒. มุมกำแพงวัด พื้นที่สี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดด้านละ ๔ เมตร ปูศิลาแลงทแยงมุมเรียงตามยาวตลอด ๓. ส่วนที่เหลือ ปูพื้นด้านกว้าง ๑ แถว กับด้านยาว ๑ แถว สลับกันตลอด
ลักษณะ	ลักษณะรวมเป็นพื้นปูศิลาแลงธรรมดา

ทางเดินเชื่อมระหว่างวิหารกับชั้นประตู

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง เทคนิคการก่อเรียง	ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๑๕×๑๐๐×๒๓ ซม. และ ๔๗×๒๖×๒๓ ซม. ปูศิลาแลงด้วยด้านกว้างต่อด้านกว้างต่อด้วยการวางศิลาแลงตามด้านกว้างตลอด แล้วใช้ศิลาแลงวางตามยาวประกบทั้งสองด้าน
ลักษณะ	รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดความกว้าง ๐.๘๐ เมตร ความยาว ๖.๕๐ เมตร ความสูงจากพื้นดินประมาณ ๔๐ ซม. เป็นแนวทางเดินปูยาวสูงกว่าพื้นที่ดินโดยทั่วไป ปลายสุดของแนวศิลาแลงด้านต่อกับวิหาร ไม่เสมอกัน ส่วนปลายสุดของแนวศิลาแลงด้านที่ธรณีประตูก่อมาชนนั้นเสมอบูรณี

ภาพที่ ๔๑ สถานศึกษาปูพื้นรอบเจดีย์ประธาน

ภาพที่ ๔๒ หาดเค็มเขื่อนมหาวิทยาลัยปทุมธานี

บทที่ ๓

ศิลปกรรมวัดช้างล้อม

โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่ง วัดช้างล้อม ในปี พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๑๒ นั้น ปัจจุบันส่วนใหญ่เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จ.สุโขทัย สามารถแบ่งออกได้ ดังนี้

๑. โบราณวัตถุที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรม

- ๑.๑ ช้างปูนปั้น
- ๑.๒ ชิ้นส่วนนาคปูนปั้น
- ๑.๓ ชิ้นส่วนยักษ์ (เทวดา) ปูนปั้น
- ๑.๔ พระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย
- ๑.๕ สลักปูนปั้นปางลีลารอบกำแพงนครชุม

๒. โบราณวัตถุขนาดเล็ก

- ๒.๑ ยักษ์สำริด
- ๒.๒ เศียรพระพุทธรูปสำริด
- ๒.๓ ชิ้นส่วนพระหัตถ์พระพุทธรูปสำริด
- ๒.๔ เงินพดด้วง
- ๒.๕ พระพิมพ์ดินเผา
- ๒.๖ เต้าปูนสังคโลก
- ๒.๗ กระปุกสังคโลก
- ๒.๘ เหรียญรูปช้างดินเผา

๑. โบราณวัตถุที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรม

๑.๑ ช้างปูนปั้น

จำนวนทั้งสิ้น ๑๔ เชือก เป็นช้างยืนค้ำตัวขนาดใหญ่ใกล้เคียงกับช้างจริง ตั้งอยู่รอบฐานทักษิณฐานชั้นที่ ๒ (ฐานทักษิณ) และยืนหันหน้าออกข้างนอกโดยมีฐานเจดีย์ชั้นที่ ๑ (ฐานชาลา) รองรับ แบ่งออกได้ ๒ ลักษณะคือ

ก. ช้างปูนปั้นธรรมชาติไม่มีฉลวยประดับ

จำนวน ๑๔ เชือก

ขนาด ความกว้าง ๔๐ ซม. ความยาว ๒๐๐ ซม. ความสูง ๒๒๕ ซม.

ลักษณะ เป็นช้างยืนตามการวางตัวของวัด ปัจจุบันสภาพไม่สมบูรณ์ ตัวช้างทำจากศิลาแดง พอกและปูนปั้นสีดำ หู หู งา งวง ปล้องคอ ๑๐ ข้อ, หาง, ต้นขา และ

เส้นทั้ง ๔ ไม่มีลวดลายประดับ สภาพที่มีปูนปั้นแล้ว คล้ายคลึงกับช้างที่วัดช้างล้อม และวัดช้างค้อมสุโขทัย

เทคนิคในการก่อเรียง ช้างทั้งหมดก่อด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยสันชาทือเป็น ศิลาแลงสัน ๔ ข้าง ตั้งรับท้องช้างซึ่งทำด้วยแผ่นศิลาแลงขนาดใหญ่ ๑ แผ่น ขนาด ๑๖๕ x ๔๐ x ๒๐ ซม. ส่วนลำตัวช้างได้ก่อใช้ศิลาแลงสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กก่อเรียง เอาด้านหน้าต่อด้านหน้าจนเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลม และฉาบปูนภายนอก

ลักษณะการก่อลำตัวได้รูปครึ่งวงกลม โดยใช้ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดเล็กก่อเอาด้านหน้าชนกันนี้ คล้ายคลึงกับการก่อเรียงเสาสิงคโลก, การก่อเรียง คู่มพระที่วัดพระพายหลวง และวัดสระศรี และพบในวัดแถบลานนาซึ่งอาจได้รับ อิทธิพลจากพวกมัน ส่วนที่พระนครศรีอยุธยาพบการก่อเรียงแบบนี้ในสมัยหลังจากการเข้ามาของอิทธิพลอารยธรรมตะวันตกเรียกกันว่า Arch

ข. ช้างประดับปูนเจดีย์ทั้งสี่ทิศ

จำนวน ๔ เชือก

ขนาด ความกว้าง ๕๐ ซม. ความยาว ๒๓๐ ซม. ความสูง ๒๔๐ ซม.

ลักษณะ ช้างยืนเรียงจากแถวซ้ายธรรมดาคา โดยยืนหันหน้าไปทางทิศทั้ง ๔ มี ลักษณะพิเศษกว่าช้างปูนปั้นธรรมดา คือ ช้างประจำทิศทั้ง ๔ เป็นช้างทรงเครื่อง

ตำแหน่งของลวดลายประดับ ที่พบ

๑. ด้านหน้าทั้ง ๒ ข้าง ขนาดความกว้าง ๑๔ ซม.

๒. ลวดลายวัดด้านหลัง ขนาดความกว้าง ๑๑ ซม.

๓. ลวดลายรัดอก ขนาดความกว้าง ๑๔ ซม.

๔. ลวดลายริ้วมาช้าง ขนาดความกว้าง ๑๒ ซม.

เทคนิคการก่อเรียง เหมือนกับช้างประเภท ก. แต่การพอกลำตัวช้างด้วยปูนปั้น มีการพอกทับซ้อนกันหลายชั้น เช่น ช้างประจำทิศใต้ บริเวณก้นช้างมีการวาดหางแล้วพอกปูนเปิดช่องเดิมแล้วรีดหางหักอีกชั้นหนึ่ง อาจเป็นการสร้างทับซ้อนหรือเพียงการซ่อม หรือเทคนิคการทำให้ดูอ้วนโดยบังเอิญ และแผ่นศิลาแลงที่ทำเป็นท้องช้าง มีการบากศิลาแลงเจาะรูเป็นช่องรูปสี่เหลี่ยม ไม่ทราบวัตถุประสงค์

ลักษณะประติมากรรมรูปช้างประดับอุโบสถฐานเจดีย์ในพระพุทธรูปศาสนา พนมหลายแห่ง ทั้งที่ กลุ่มเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และเมืองน่าน เชียงใหม่ เมืองอยุธยา เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช รายละเอียด มีดังนี้

เมือง	รอยที่มีช้างยืนฐาน	จำนวน ช้าง	การกำหนดอายุโดยประมาณ
สุโขทัย	วัดช้างค้อม	๑๖	พบศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๖ ระบุ พ.ศ. ๑๙๐๕
	วัดช้างรอบ	๒๕	
	วัดสารภี	๒๔	
	วัดเจดีย์สี่ห้อง	๒๔	
	วัดมหาธาตุ	๘	พบศิลาจารึกหลักที่ ๙๗ ระบุ พ.ศ. ๑๙๖๐

เมือง	องค์พิธีหรือฐาน	จำนวน ช้าง	การตั้งกองอาตุโดยประมาณ
ศรีสัตนาคนิ	วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว	๓๙ ๒๙	ช้างเชือกจี่สิบเจ็ดแถวที่ ๑ เว้นแถว พ.ศ. ๑๙๒๙ -
กำแพงเพชร	วัดช้างรอบ วัดพระแก้ว วัดช้าง	๒๙ ๓๒ ๑๙	- - -
อยุธยา	วัดมเหยงก์	๗๒	พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ พ.ศ. ๑๙๗๑
เชียงใหม่	วัดเชียงมั่น วัดป่าคงคหวง วัดพระสิงห์ วัดเจดีย์หลวง	๑๖ ๒๙ ๙ -	พงศาวดารที่ ๑๙๑ ระบุ พ.ศ. ๒๑๒๙ - - -
ผ่าน เชียงรายน	วัดช้างค้ำ วัดช้างค้ำและเจดีย์รายบน พระราชานุสาวรีย์	๒๙ - -	พงศาวดารที่ ๒๙ ระบุ พ.ศ. ๑๙๗๑ - -
นครศรีธรรมราช สงขลา ชุมพร	วัดพระบรมธาตุ วัดพระโค วัดพระธาตุสุริ	๒๒ ๑๖ -	- - -

เมือง	โบราณสถาน	ลักษณะช้างปูนปั้น
สุโขทัย	วัดช้างล้อม วัดช้างรอบ วัดสารภี วัดเจดีย์สี่กอง วัดมหาธาตุ	ช้างโมฬีหรือช้างค้ำช้างอยู่ในสุท ช้างโมฬีหรือช้างค้ำช้างอยู่ในสุท ช้างโมฬีหรือช้างค้ำช้างอยู่ในสุท ช้างผสมสลักกับรูปช้างค้ำ (หรือค้ำ) สลักกับรูปช้างค้ำช้าง ช้าง ๓ เสด็จ โมฬีหรือช้างค้ำสลักกับรูปช้างค้ำแบบเจดีย์
ศรีสัตนาคนิ	วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว	ช้างยืนค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ ช้างยืนค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ
กำแพงเพชร	วัดช้างรอบ วัดพระแก้ว วัดช้าง	ช้างทรงเครื่องเป็นโมฬีหรือช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ ช้างยืนค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ ช้างยืนค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ
อยุธยา	วัดมเหยงก์	ช้างยืนค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ
เชียงใหม่	วัดเชียงมั่น วัดป่าคงคหวง วัดพระสิงห์ วัดช้างค้ำ	ช้างยืนค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ ช้างยืนค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ ช้างยืนค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ ช้างยืนค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ
นครศรีธรรมราช สงขลา	วัดพระบรมธาตุ วัดพระโค	ช้างยืนค้ำช้างค้ำช้างค้ำช้างค้ำ ช้างผสม

การทำแนวช้างประดับรอบฐานเจดีย์ น่าจะมีคติมาจากช้างค้ำ หรือช้างกินแบกโลก แบบจักรวาล จากคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ ในเรื่องมหากาพย์รามายณะได้มีการกล่าวถึง เรื่องช้างค้ำจักรวาล โดยมีการกล่าวถึงช้างที่กินแบกโลก หรือจักรวาลที่อยู่ใต้โลกอยู่ประจำทิศ ๔ ทิศ มี ๔ เชือก เรียกว่า “ช้างแห่งจักรวาล” ลักษณะรูปแบบของช้างค้ำที่ปรากฏในพุทธศาสนา มีทั้งในประเทศอินเดีย และประเทศลังกา ซึ่งแบ่งออกได้ ๒ แบบ คือ แบบที่เห็นแต่ศีรษะ และแบบที่ให้เห็นช้างทั้งตัว

รูปแนวช้างค้ำที่เห็นเฉพาะส่วนศีรษะช้าง โผล่ออกมาฐานของสถูปในประเทศอินเดียนั้น พบที่ถ้ำ การ์ลี (KARLI) ในประเทศลังกา พบอีก ๑ แห่ง คือ เจดีย์รุวันวาลี (RUVANVALI) ซึ่งเคยเป็นช้างปูนปั้นอยู่ที่ฐานชั้นล่างและฐานชั้นบนของเจดีย์ทรงกลมของมหาสถูป โดยใกล้เคียงกันมีเจดีย์สี่เหลี่ยมที่จำลองไว้ เป็นเจดีย์ทรงกลมที่ฐานทำเป็นแนวช้างนอน กับเจดีย์ยืนหิวัระ (MAHIYANGANA) และ เจดีย์กัณทกะ ที่ นคินดาลา ซึ่งได้ทำช้างรองรับอยู่ที่ฐานของหลักกะ ที่ยื่นออกมาโดยรอบทั้งสี่ด้านของเจดีย์^{๒๐๑}

ช้างยืนเต็มตัวนั้น ในประเทศอินเดียพบหลายแห่ง เช่นที่ เทวสถานพระเคณคร ถ้ำหมาเยช ๑๐ มีช้างศิลาอยู่ยืนเฝ้าอยู่ปากถ้ำ ปลายวงช้างพันกับมะม่วงหน่อดอกบัว^{๒๐๒} กับช้างศิลาที่ถ้ำเอลอราและฮันดี (KALASANATHA ELLORA, HATHI GUMPHUR)^{๒๐๓} ส่วนสถูปในพระพุทธศาสนานั้น ที่นิยมทำช้างทั้งตัว พบที่ เมือง ฮัดดา (HUDDA) ซึ่งทำประติมากรรมรูปช้างลอยตัวอยู่รอบเจดีย์สลักรูปบุศุคคนที่กำลังทำท่าแบกอยู่ที่ฐานเจดีย์ กับ แนวช้างยืนเต็มตัวที่วิหารหมายเลข ๔ ที่รัฐพิหาร^{๒๐๔}

ในประเทศเขมร พบประติมากรรมช้างที่ผ่านใจ ๒ แห่ง คือ ช้างคู่ประดับอุทราง้าน นครวัด ซึ่งเห็นขึ้นไปมีเศียรพระโพธิสัตว์โลกลีลาควรต้องอยู่นั้นสลักหินเป็นเศียรช้างเอราวัณโผล่ออกมา ๓ เศียรที่ปลายวงพันกับพวงมณีพวงดอกช่ออยู่เช่นกัน^{๒๐๕} และช้างประจำทิศในปราสาทหิน นครวัด ซึ่งสลักหินเป็นช้างทรงเครื่องยืนเต็มตัวทวยงกลางฐานรองรับนาคพาช้างจริง^{๒๐๖}

โดยทั่วไปการทำแนวช้างปูนปั้นครึ่งตัวประดับรอบฐานเจดีย์ทรงกลมทั้งสี่ด้านในประเทศไทย น่าจะมีต้นแบบมาจากมหาสถูป (RUVANVALI) เมืองอรุราชปุระ ในเกาะลังกาเพราะไม่ปรากฏลักษณะแนวช้างปูนปั้น (ELEPHANT WALL) แบบสิงหล เช่นนี้เลยในสถูปของอินเดีย^{๒๐๗}

เจดีย์ที่มีช้างแบกฐานทั้งหมดที่พบในประเทศไทย ช้างที่ยืนเต็มตัวแยกออกจากผนังอย่างเด็ดขาด และบริเวณด้านหน้าช้างมีพุ่มดอกบัวพบเพียงแห่งเดียว คือ ช้างประดับฐานเจดีย์วัดช้างล้อม ลักษณะช้างยืนเต็มตัว ที่จัดไปนี้เคยพบมาก่อนหน้านี้แล้ว จากสถูปที่เมืองฮัดดา และที่วิหารหมายเลข ๔ ที่รัฐพิหาร

๒๐๑. สุวามย์ อิศโร, สมชาติ นมิโชติ *คติเรื่องช้างในพุทธศาสนาของเทวสถานฮัตถูรปุระโบราณวัตถุอุบลราชธานี* วิทยานิพนธ์ การศึกษาระดับมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๒๔) หน้า ๔๕-๔๗

๒๐๒. BENJAMIN ROWLAND, SADDANTA JATAKA (CAVEA, AJANTA THE ART AND ARCHITECTURE OF INDIA (INDIA, 1970) Fig. 5.

๒๐๓. C.SWARAMAMURTI INDIAN Sculpture (New DELHI : INDIA council of culal Relations 1961) Fig 163.

๒๐๔. สมชาติ นมิโชติ เรื่องเดิม หน้า ๔๕-๔๗

๒๐๕. R.L. HON MALCOLM MACDONALD ANGKOR (GREAT BRITAIN: LONDON: RICHARD CLAY & COMPANY LTD.) P 69, 70.

๒๐๖. SNEAD STELLA, RUINS IN JUNGLES (LONDON: HAMISH Hamilton; 1962) Fig 112.

๒๐๗. W.H. SIRISENA "ARCHITECTURAL CROSS-CURRENTS" SRI LANKA AND SOUTH EAST ASIA (NETHERLAND; LEIDEN E.J. BRILL, 1978) P 166 = 117.

ส่วนช้างประจำมณฑล ๔ ของวัดช้างล้อมนี้แตกต่างจากช้างตัวอื่น ๆ โดยทั่วไป คือมีขนาดใหญ่กว่าและมีความรู้ระดับคล้ายคลึงกับช้างประจำทิศในปราสาทนครวัด

ดังนั้น แลวช้างปูนปั้นที่วัดช้างล้อมน่าจะได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบการทำช้างปูนปั้นรอบฐานเจดีย์มาจากมหาสถูปในลังกา ส่วนลักษณะแบบช้างยืนเหยียดตัวนี้ อาจจะได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบจากนครวัด หรือสถูปในประเทศอินเดีย โดยช้างทั้งสองยืนได้หัดัดแปลงเอาเทคนิคการก่อเสาทุเรียน เมืองศรีลังกามาใช้ก่อตัวช้างปูนปั้นอีกทีหนึ่ง

ลักษณะการปั้นปูนแต่ละเป็นตัวช้างมีท่าคล้ายคลึงกันทั้งตามเมือง คือ เมืองสุโขทัย เมืองศรีลังกา และเมืองกำแพงเพชร หรือแม้แต่ในแถบลามา มาแตกต่างกับช้างปูนปั้นที่วัดแห่งนี้ค่อนข้างชัดเจน ตรงลักษณะปล้องคอของช้างปูนปั้นวัดแห่งนี้ที่มีการขีดเส้นกรอบปล้องคอแสดงกฎเกณฑ์มากขึ้น ความผิดปกติดังกล่าว อาจจะเป็นเพียงความแตกต่างของสกุลช่างแต่ละท้องถิ่น หรืออาจจะเป็นสิ่งแสดงว่า กลุ่มช้างปูนปั้นทั้ง ๓ เมือง น่าจะมีอายุเก่ากว่าสมัยของการสร้างวัดแห่งนี้ ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ปี พ.ศ. ๑๙๘๑^{๒๗}

ลวดลายประดับช้างพบในประติมากรรมต่าง ๆ กัน ดังนี้

๑. ลวดลายช้างปูนปั้น วัดช้างรอบ จังหวัดกำแพงเพชร

ช้างปูนปั้นโผล่ออกมาจากผนังเพียงครึ่งตัว จำนวน ๒๔ เชือก ตั้งอยู่บนฐานรองรับช้าง ช้างเหล่านี้ภายในท้องด้วยศิลาแดง ปั้นปูนทับภายนอก มีเครื่องประดับตรงคอ งวง ต้นขา และข้อเท้า

๒. ช้างทรงเครื่องทองคำ ภูวโรชาบุรณะ

ขนาดความสูง ๕๐ ซม.

๓. ช้างดำริด มีรอยจารึกลายสีอิฐที่ฐาน

ขนาด ความกว้าง ๑๕.๓๐ ซม. ความสูง ๔๑ ซม.

กำหนดอายุ ปี พ.ศ. ๒๐๗๔ (จากจารึกที่ฐาน)

ช้างปูนปั้น วัดช้างรอบ จังหวัดกำแพงเพชร เป็นประติมากรรมปูนปั้นรูปช้างเพียงแห่งเดียวที่พบว่า ทรงเครื่องประดับเช่นเดียวกับ ช้างปูนปั้นประจำมณฑลเจดีย์ทั้งสี่ทิศของวัดช้างล้อม แต่ลักษณะทรงเครื่อง เช่นช้างกษัตริย์ สามารถเปรียบเทียบลวดลายประดับได้กับพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยาตอนต้น และ พระพุทธรูปภาคพวก ที่กำแพงระม จ.สุโขทัย ซึ่งแตกต่างไปจากลวดลายปูนปั้นที่วัดช้างล้อม เมืองศรีลังกา ส่วนช้างทรงเครื่องทองคำและช้างดำริดนี้ เป็นศิลปะในสมัยอยุธยาอย่างแท้จริง ซึ่งการตกแต่งลวดลายน่าจะขึ้นอยู่กับความตกลงใจของช่างทองและช่างปั้น

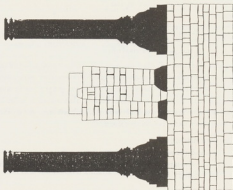
๓.๒ ชิ้นส่วนนาคปูนปั้น

๓.๒.๑ ชิ้นส่วนเศียรนาคปูนปั้น จำนวนทั้งสิ้น ๔ ชิ้น สภาพไม่สมบูรณ์

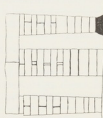
ลักษณะคล้ายคลึงกับกับนาคสิงคโลกสมัยสุโขทัย แต่ทำจากปูนปั้นเป็นรูปขนาด ๗ เศียร

๒๗. กษ. สุขรัตน์ วัฒนพงศ์ พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรมศิลปากร ๒๕๑๑) หน้า ๑๑๓-๑๑๔ (เปิดองค์ราชที่ระบุในพระราชพงศาวดารฉบับท้าวสุทศวิเศษเป็นหลัก)

ชื่อ: นาย.....

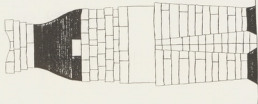
Abstract

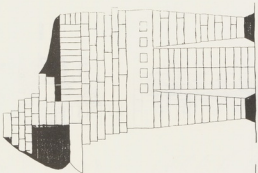
10

[illegible]

ផ្ទាំងប្រាសាទព្រះវិហារ

រូបផ្ទាំងមុខ

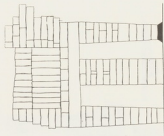
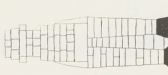

រូបផ្ទាំងរាង

កម្រងរូប ផែនទី ក្រុងភ្នំពេញ
ប្រាសាទ ព្រះវិហារ

ឈ្មោះ	ប្រាសាទ ព្រះវិហារ	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព
ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព
ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព
ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព
ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព
ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព
ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព
ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព
ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព
ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព	ស្ថានភាព

สำนักงานส่งเสริมการค้าในต่างประเทศ ณ นครเซี่ยงไฮ้

การดำเนินงานตามแผนฯ การติดตามประเมินผล
แผนฯ เป็นไปตามแผนฯ

[illegible]

ลวดลายประดับข้างประจันมุมทั้ง ๔ ทิศ

หน้าอก

ขาหลัง

ต้นขาข้าง

ท้องข้าง

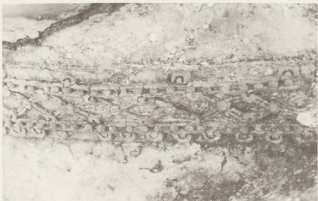
หน้าอก

หน้าอก

ภาพที่ ๔๓ สวดธยานใต้หน้าอกช้าง ประจํามุมทิศตะวันตก

ภาพที่ ๔๔ สวดธยานใต้หน้าอกช้าง ประจํามุมด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๔๕ ตัวคนชาติที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ภาพที่ ๔๖ ตัวคนชาติที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ภาพที่ ๔๗ ชาวเขาเผ่าม้งบ้านปางงั่ว จ.น่าน

ภาพที่ ๔๔ ตัวส่วนากปูนปั้นเขียนเป็นโต

ภาพที่ ๔๕ สวดธรรมาจริยธำมรงค์ปูนปั้น

ภาพที่ ๕๐ คือ พลับจาวรูช่องสี่เหลี่ยม ข้างประตูเจ้าพิศเหนือ

ภาพที่ ๕๑ การทำปูนปั้นขึ้นพันช่องเก็บบริเวณกำแพงของชาวประจักษ์คณเมือง

ภาพที่ ๕๒ รูปปั้นหินสลักหัวช้างหินแดงละโว้ลักษณะการทั่วไปจากวังทอง

ภาพที่ ๕๓ รูปปั้นหินสลักองค์ลักษณะการเรืองสีได้แต่โรงจากถนนพหลโยธิน กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ ๕๔ หน้าถ้ำพนาพรต ๑๐ เมตรว่า ประเทศอินเดีย

ภาพที่ ๕๕ วัดถาววัน ขึ้นประตูท่าเรือจังหวัดภูเก็ต ประเทศอินเดีย

ภาพที่ ๕๖ ช้างประจักษ์นครวัดด้านหลัง

ภาพที่ ๕๗ ช้างประจักษ์นครวัด ด้านหน้า

ภาพที่ ๕๔ เจดีย์จำลองเจ้ามหาอุป (สุริยวงษ์) ในประเทศสิงคโปร์

ภาพที่ ๕๕ ซากวัดเก่าแห่งวัดมณฑล พระนครหรือกรุงเทพฯ

ภาพที่ ๖๐ ซากปรุพังเป็น วัคชีวรรณ ๑.ถ้ำพหลพรา ซอนนาศาการบูรณะ

ภาพที่ ๖๑ ช้างทองคำ กุวิศรราชบุรณะ

ภาพที่ ๖๒ ช้างทองคำวัดศรีรัตนมณีโชติ

ภาพที่ ๖๓ ชิ้นส่วนนาคพุ่มเงิน

ภาพที่ ๖๔ ศิวะสถิตพุ่มเงิน

๑.๒.๒ ลำตัวนาครปูเป็น จำนวนทั้งสิ้น ๑ ซีน สภาทสมบูรณมี
 นาครปูเป็นที่พบวัดช้างล้อมเป็นส่วนประดับที่แสดงทางขึ้น-ลง หรือเชิงบันไดซึ่ง
 พบปรากฏอยู่ทั่วไปในประเทศไทย

๑.๓ เศียรยักษ์ปูเป็น

๑.๓.๑ เศียรยักษ์ปูเป็น

จำนวน ๑ ซีน (ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง
 จ.สุโขทัย)

ขนาด ความสูงกว่า ๑๒๐ ซม.

ลักษณะ เศียรยักษ์ปูเป็น สภาทสมบูรณมีเฉพาะศีรษะ หน้ายักษ์
 ตาไปนตัวใช้ปูเป็นปะเป็นขมวดเกลียว ขนบนหูสั้นเล็ก ปากและ
 ยักที่มุมปากทั้งสองเป็นเขี้ยว บริเวณหน้าผากมีกระบังหน้ามีลวดลาย
 ตกแต่งเหลืออยู่ไม่ชัดเจน ศีรษะส่วนบนจัดเรียบส่วนหลังมีลายกันขอบ
 คล้ายที่ประดับเศียรพระพุทธรูปปูเป็น

ตำแหน่ง เศียรยักษ์ปูเป็นขนาดใหญ่ว่าตัวคนนี้ น่าจะประดับบริเวณ
 ซุ้มประตู กำแพงกั้นด้านใดด้านหนึ่ง หรือทุก ๆ ซุ้ม เนื่องจากบริเวณ
 ภายในวัดช้างล้อมปัจจุบัน มีโกธณำตัวบุคคลปูเป็นแสดงทำชาห์
 สองแยกออกจากกันคล้ายยักษ์สำริดที่พบที่วัดเดียวกันอยู่หลายโกธณ

๑.๓.๒ ซีนส่วนลำตัวยักษ์ปูเป็น

จำนวน ๒ ซีน (น่าจะมากกว่านี้ แต่เหลือเป็นโกธณไม่ชัดเจน)

ขนาด ความยาวจากลำคอถึงต้นขาประมาณ ๑.๒๐ เมตร

ลักษณะ ลำตัวประติมากรรมปูเป็น เหลือเพียงท่อนกลาง (หน้าอก)
 จากลำคอถึงก้นแล้ว มีเครื่องประดับและลักษณะบางอย่างคล้ายคลึง
 กับยักษ์ที่สำริดที่พบที่วัดช้างล้อม

๑.๔ พระพุทธรูปปูเป็นปางนารวิชัย

จำนวนทั้งสิ้น ๒๐ องค์ ขนาดเท่ากันคนจริงประทับนั่งขัดสมาธิราบอยู่ภายในซุ้มหน้าวง
 ในฐานเจดีย์ชั้นที่ ๓ ด้านละ ๕ องค์ โดยองค์กลางของแต่ละด้านมีขนาดใหญ่ว่าองค์
 อื่น ๆ เบื้องหลังองค์มีประติมากรรมปูเป็นฐานตัวรูปต้นโพธิ์ทำเส้นโค้งกับฐานมีพระพุทธรูป
 ประทับใต้ต้นโพธิ์๒๕ แยกสายละเลื้อยคอกได้ดังนี้

ก. พระพุทธรูปปูเป็น

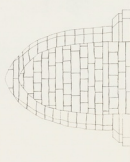
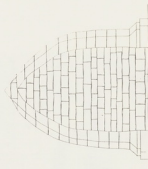
จำนวน ๒๐ องค์

ขนาด ความกว้าง ๑.๑๖ เมตร ความสูง ๑.๕๐ เมตร องค์กลางของแต่ละด้านจะมี
 ขนาดใหญ่ขึ้นเล็กน้อย คือ ความกว้าง ๑.๑๖ เมตร ความสูง ๑.๗๐ เมตร

๒๕. สมพร อนุโพธิ์ เรืองเรือง พระพุทธรูปปางนารวิชัย พิมพ์ครั้งที่ ๑๗ อนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ
 ๕๖1๐๔ (กรมศิลปากร โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๑๔) หน้า ๔๑-๔๕

ภาพที่ ๖๔ พระพุทธปฏิมาปูนปั้นปางสมาธิที่วัดป่ามะนาว อ.บึงสามพัน จ.พ.ศ. ๒๕๕๗

การนับการเคลื่อนที่ การเคลื่อนที่
แบบ ขึ้นและลง

STATISTICS AND MEASURES			
Index	$\Delta \ln \frac{D_{\text{eff}}}{D_{\text{eff}}^0}$	mean	standard deviation
1	0.00	0.00	0.00
2	0.00	0.00	0.00
3	0.00	0.00	0.00
4	0.00	0.00	0.00
5	0.00	0.00	0.00
6	0.00	0.00	0.00
7	0.00	0.00	0.00
8	0.00	0.00	0.00
9	0.00	0.00	0.00
10	0.00	0.00	0.00
11	0.00	0.00	0.00
12	0.00	0.00	0.00
13	0.00	0.00	0.00
14	0.00	0.00	0.00
15	0.00	0.00	0.00
16	0.00	0.00	0.00
17	0.00	0.00	0.00
18	0.00	0.00	0.00
19	0.00	0.00	0.00
20	0.00	0.00	0.00
21	0.00	0.00	0.00
22	0.00	0.00	0.00
23	0.00	0.00	0.00
24	0.00	0.00	0.00
25	0.00	0.00	0.00
26	0.00	0.00	0.00
27	0.00	0.00	0.00
28	0.00	0.00	0.00
29	0.00	0.00	0.00
30	0.00	0.00	0.00
31	0.00	0.00	0.00
32	0.00	0.00	0.00
33	0.00	0.00	0.00
34	0.00	0.00	0.00
35	0.00	0.00	0.00
36	0.00	0.00	0.00
37	0.00	0.00	0.00
38	0.00	0.00	0.00
39	0.00	0.00	0.00
40	0.00	0.00	0.00
41	0.00	0.00	0.00
42	0.00	0.00	0.00
43	0.00	0.00	0.00
44	0.00	0.00	0.00
45	0.00	0.00	0.00
46	0.00	0.00	0.00
47	0.00	0.00	0.00
48	0.00	0.00	0.00
49	0.00	0.00	0.00
50	0.00	0.00	0.00
51	0.00	0.00	0.00
52	0.00	0.00	0.00
53	0.00	0.00	0.00
54	0.00	0.00	0.00
55	0.00	0.00	0.00
56	0.00	0.00	0.00
57	0.00	0.00	0.00
58	0.00	0.00	0.00
59	0.00	0.00	0.00
60	0.00	0.00	0.00
61	0.00	0.00	0.00
62	0.00	0.00	0.00
63	0.00	0.00	0.00
64	0.00	0.00	0.00
65	0.00	0.00	0.00
66	0.00	0.00	0.00
67	0.00	0.00	0.00
68	0.00	0.00	0.00
69	0.00	0.00	0.00
70	0.00	0.00	0.00
71	0.00	0.00	0.00
72	0.00	0.00	0.00
73	0.00	0.00	0.00
74	0.00	0.00	0.00
75	0.00	0.00	0.00
76	0.00	0.00	0.00
77	0.00	0.00	0.00
78	0.00	0.00	0.00
79	0.00	0.00	0.00
80	0.00	0.00	0.00
81	0.00	0.00	0.00
82	0.00	0.00	0.00
83	0.00	0.00	0.00
84	0.00	0.00	0.00
85	0.00	0.00	0.00
86	0.00	0.00	0.00
87	0.00	0.00	0.00
88	0.00	0.00	0.00
89	0.00	0.00	0.00
90	0.00	0.00	0.00

เทคนิคในการก่อสร้าง โกลนศิลาแดงโดยใช้ปูนเป็นผนัง มีเศษภาชนะดินเผาเครื่องเคลือบปะปนอยู่ บุรณะแล้ว

ลักษณะ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ข้างซ้ายวางหยาบบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาวางฝ่ามือที่พระชานุ (เข่า) นิ้วพระหัตถ์ชี้ลงเบื้องล่างในอาการที่เรียกว่า พระธรรมเป็นพยาน พระพักตร์เป็นรูปวงรี มีไรพระศกระหว่างต้นพระเกศและพระนลาฏ ขมวด พระเกศา มีขนาดเล็ก พระวัศมิเป็นต้อมกลม จีวรยาวลงบด้าตัว เปิดพระอังสาขวา ชายผ้าหาคดลู่อยู่เหนือพระอังสาซ้ายทอดลงมาใต้พระก้น ชายสังฆาฏิพิมเป็นริ้วจำนวน ๕ ริ้ว ยาวลงมาจรดพระนาภี แนวเส้นขอบสนงบริเวณพระโสดีทั้งสองโค้งหักเป็นคลื่น ฐานประดับด้วยชิ้นกึ่งปัทมาว่า-บัวหงาย ตรงกลางแอ่งเข้าข้างใน

ข. ชุ่มพญานาง

จำนวน ๒๐ องค์
ขนาด ความกว้าง ๑.๓๑ เมตร ความสูง ๒ เมตร ชุ่มองค์กลางมีขนาดใหญ่กว่าเล็กโดยคือ ขนาด ความกว้าง ๑.๑๔ เมตร ความสูง ๒.๑๕ เมตร

เทคนิคในการก่อสร้าง วางศิลาแดงเอาด้านกว้างออก ๑ แถว และเอาด้านยาวออก ๑ แถว สลับกันไป

ลักษณะ ชุ่มรูปทรงคล้ายใบเสมา ขึ้นต้นด้วย ฐานเขียง ๑ ชั้น ความสูง ๑๒ ซม. บัวคว่ำ ๑๖ ซม. ขึ้นฐานหน้ากระดานเมื่ออกไก่ ๒ ซม. ความสูง ๒๐ ซม. ฐานบัวหงาย ๒๔ ซม. ขึ้นเป็นรูปใบเสมา ความสูงประมาณ ๑๖๐ ซม.

ค. ภาพประติมากรรมปูนปั้นบนตัวรูปต้นโพธิ์ติดพันด้วยสีแดง

จำนวน ๒๐ แห่ง
ขนาด ความสูง ๑๙๑ ซม.

เทคนิคการก่อสร้าง

ลักษณะ คล้ายใบโพธิ์ ส่วนก้านอยู่เบื้องหลังพระพุทธรูป ส่วนใบแผ่อยู่หลังเศียรองค์พระ โดยทำปูนปั้นแต่งเป็นก้าน เส้นใบและมีร่องรอยว่าครึ่งหนึ่งเคยทาสีแดง (ขาด) พัน

พระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยซึ่งพบที่ วัดช้างล้อม ลักษณะเมศพระศกมีขนาดเล็กละเอียดมาก อาจจะได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปปูนปั้นวัดพระพายหลวง ส่วนชายจีวรที่พับเป็นริ้วยาวลงมาจรดพระนาภี คงจะได้อิทธิพลจากพระพุทธรูปผาปรกสำริดจากไชยา และท่าประทับนั่งขัดสมาธิราบนั้น คงพัฒนามาจากลักษณะของพระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะเขมรที่สร้างขึ้นในภาคกลางของประเทศไทย อาจจะมีอายุอยู่ในราวสมัยอยุธยาตอนต้น^{๑๐} ลักษณะชายจีวรแบบนี้เหมือนกับพระพุทธรูปศิลา วัดพระศรี-

๑๐. สุวศักดิ์ ศรีสำราญ วิจัยและการพระพุทธรูปในประเทศไทย โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สวรรคตวรณอ จ.สุโขทัย (พระนคร : หอวัฒนธรรมพิเศษ, ๒๕๒๑) หน้า ๑๕-๑๖

วิเทศมหาธาตุ เมืองเซียง ซึ่งนาย เอ. บี. กริสไวลด์ว่า อาจจะเป็นการเลียนแบบหรือคงสภาพรูปแบบเดิมเอาไว้

๑.๕ สาวกปูนปั้นปางลีลารอบถันจักรกลอม

จำนวนทั้งสิ้น ๑๗ องค์

ลักษณะ เป็นสาวกปูนปั้นหุ่นต่ำ ปางลีลา ทำเป็นพระพุทธรูปประทับยืน ยกพระบาทขวาจะก้าว ห้อยพระหัตถ์ขวาทำไกว พระหัตถ์ซ้ายยกเสมอพระอุระ บ้องไปเบื้องหน้าเป็นกิริยาเดิน

พระพุทธรูปปางลีลา เป็นพระพุทธรูปที่ไทยคิดค้นขึ้นดูได้รอบด้าน ในศิลปะอื่น ๆ มีแต่เพียงภาพประติมากรรมหุ่นต่ำซึ่ง คง.มจ.สุภัทราพิศ ตติกุล ทรงประทานความเห็นว่า

“รูปพระพุทธรูปกึ่งตัวมีเสด็จออกมาจากคาวตึงสีในศิลปะสุโขทัย คง ได้วินิจฉัยออกมาจากศิลปภาพหรือศิลปผ้า และกลายเป็นต้นเค้าของพระพุทธรูปลีลาตลอดทั่ว สมัยสุโขทัย”

พระพุทธรูปลีลา อาจจะทำขึ้นเพื่อแสดงถึง พระพุทธองค์ที่วางใจถึงสิ่งตอนเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ประชาชนคามนครต่าง ๆ และมักเรียกกันเป็นสามัญว่า พระพุทธรูปลีลา หรืออาจเป็นอย่างที่เคยมีท่านผู้รู้สันนิษฐานไว้ว่า ช่วงศิลปะสุโขทัยพระพุทธรูปเสด็จไปวราชมมา ให้นำเอาท่านาฏศิลปินซึ่งมีความหมายกับคือปูนได้ มาประกอบองค์สร้างพระพุทธรูปโดยเฉพาะปางลีลานั้น นาฏศิลป์ที่เรียก ปดักะห์ลีย์ หรือ หัตถะพดักะห์^{๓๑}

พระพุทธรูปหรือ พระสาวกปูนปั้นปางลีลานั้นจะสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย จากจารึกของพ่อขุนรามคำแหงระบุว่า พระองค์ได้สร้างพระติมากรรมปูนปั้นใหญ่โตและมีความสำคัญมาก พระองค์เป็นผู้ทำนุบำรุงศาสนา สร้างศาสนสถาน สร้างพระพุทธรูปประดิษฐานตามที่ตั้งต่าง ๆ ด้วย ส่วนพระมหากษัตริย์ไทยนั้นเป็นผู้ให้พระทัยทางศาสนามาก จนถึงกับแต่งหนังสือเกี่ยวกับศาสนาเรื่อง “ไตรภูมิโกภ” ในปี พ.ศ. ๑๙๐๕ ก็ได้เสด็จออกบวช ดังนั้น พระพุทธรูปปางลีลาจึงน่าจะเกิดขึ้นในสองรัชกาล รัชกาลใดรัชกาลหนึ่ง

๒. โบราณวัตถุขนาดเล็ก

๒.๑ ยักษ์สาวิต

จำนวน ๑ คน

ขนาด ความกว้าง ๕ ซม. ความสูง ๑๔ ซม.

ลักษณะ ยักษ์ยืนถือตะบองเอียงซ้าย มีห่วงกลมติดอยู่รอบเอวด้านหลังใบหน้ายักษ์คาไปน จมูกใหญ่ ปากและเขี้ยวทั้งสองมีเขี้ยว บริเวณหน้าผากสวมมงกุฎวัดกระบี่หน้า ทรวงกระเจียว กายยักษ์ส่วนบนเปลี่ยน สวมเครื่องประดับ เช่น พาดูรีด กำไลมือ สี่วาสน์ ท่อนล่างนุ่งผ้าห่อขั้ว สวมเข็มขัด ได้เข็มขัดมีชายผ้าห่อขั้วห้อยปรกลงได้เข็มขัด มีวลคล้ายประดับ สวมกำไลข้อเท้า ขาแยกออกจากกัน มือทั้งสองจับตะบองเอียงวัดไหล่ซ้าย ตะบองทำเป็นเกลียว เบื้องหลังยักษ์มีห่วงกลมติดเอว เข้าใจว่าจะใช้คล้องยึดยักษ์ตัวไว้กับที่

๓๑. สมพร ฤทธิย์ เรื่องลึงค์ แผ่นดิน หน้า ๑๐๗

ภาพที่ ๖๖ และ ๖๗ พระสาวกปูนปั้นปางสัณฐานกัณฐิกะกมล บูรณะแล้ว

ภาพที่ ๖๔ ยักษ์เจ้าวัดบ้านหมื่น

อักษรสำคัญ คือ รูปของท้าวเวสสุวรรณ ซึ่งลักษณะกระบังหน้าและผ้าห่มคล้ายคลึงกับรูปสลักไม้ทวารบาล ซึ่งได้มาจาก เจดีย์ประธาน วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครหรืออยุธยา ซึ่งกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒^{๑๒} ดังนั้น อักษรสำคัญนี้น่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่าราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (สมัยอยุธยา) เป็นอย่างมากที่สุด

๒.๒ เงินพดด้วงตราช้าง

จำนวน ๒ ชิ้น

ขนาด ความกว้าง ๐.๘๐ ซม. ความหนา ๐.๕๐ ซม.

ลักษณะ เงินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีตราช้างตีประทับลงไปทางด้านหน้า รูปร่างคล้ายเงินตะไล น่าจะเป็นเงินหนึ่งในลักษณะของเงินพดด้วงที่ผลิตขึ้นในสมัยสุโขทัย โดยลักษณะคล้ายเงินพดด้วงกรุงศรีอยุธยา แต่ปลายตรงงอเข้าจรดกันนั้นแหลมกว่า ไม่มีรอยฟอยขีด กับมีรอยบากสองข้าง ตรงส่วนท้องนั้นเป็นรอยลึก เรียกว่า เงินพดด้วงขาบาก โดยทั่วไปครามีผิวลัด ๒ คราไปจนถึง ๗ ครา แต่คราที่รู้ได้แน่ชัดเพียง ๓ ครา คือ คราช้าง คราราชสีห์ และคราราชฉัตร

การผลิตเงินตราสุโขทัย รัฐบาลไม่ได้ผูกขาด ทำให้ประชาชนสามารถผลิตเงินพดด้วงใช้เองได้ เป็นเหตุให้รูปร่าง น้ำหนัก เนื้อโลหะ และตราที่ใช้ตีประทับรับรองแตกต่างกันหลายอย่าง^{๑๓} เงินพดด้วงทั้ง ๒ ชิ้น จึงน่าจะเป็นเงินตราช้างของสมัยสุโขทัย ซึ่งอาจจะเริ่มผลิตมาตั้งแต่ สมัยพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ. ๑๘๒๐-๑๘๔๒) หรือสมัยพระยาสิทธิ (พ.ศ. ๑๘๔๗-๑๘๖๗)

๒.๓ เทียรพระพุทธรูปสำริด สมัยอู่ทอง

จำนวน ๑ องค์

ขนาด ความกว้าง ๖.๕๐ ซม. ความสูง ๗.๕๐ ซม.

ลักษณะ สภาพชำรุดปรอทสีขาวขาว ส่วนล่างบิ่น ด้านหลังและพระกรรณขาดส่วนล่างไม่มี เปลววิคมีหักหายไป

๒.๔ พระพิมพ์ดินเผา

จำนวน ๑๒๙ ชิ้น

ขนาด ความกว้าง ๑.๕๐ ซม. ความสูง ๒.๑๐ ซม.

ลักษณะ สภาพสมบูรณ์เป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย

๒.๕ พระพิมพ์ดินเผา (พระเมฆง)

จำนวน ๑๕ ชิ้น

ขนาด ความกว้าง ๓ ซม. ความสูง ๔.๕๐ ซม.

ลักษณะ สภาพสมบูรณ์

๑๒. PIRIYA KRAIRIKSH, D.R. The Sacred image sculptures from Thailand (EXHIBITION ORGANIZED BY THE MUSEUM FOR FAR-ASIAN ART of The City of Cologne in Collaboration with The Department of Fine Arts and The National Museum, Bangkok : 1979-1980) P 202.

๑๓. กองโบราณคดี, เทียรพระพุทธรูปสมัยอู่ทอง (COIN IN THAILAND) ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนเสนาสุววรรณโกวิท (๒๕๓๓) หน้า ๒๓-๓๓

๒.๖ พระพิมพ์ดินเผา

จำนวน ๑ ชิ้น

ขนาด ความกว้าง ๒.๕๐ ซม. ความสูง ๓.๕๐ ซม.

ลักษณะ สภาพสมบุรณ์ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยมีฐานเรือนแก้ว

๒.๗ เทาปูนสังคโลก

ขนาด ความกว้าง - ซม. ความสูง ๔ ซม.

ลักษณะ โฉมหน้า พื้นขาวเรือนลายได้เคลือบด้วยสีดำ

๒.๘ กระปุกสังคโลก

ขนาด ความกว้าง ๑.๕๐ ซม. ความสูง ๔.๕๐ ซม.

ลักษณะ เคลือบสีราวนวล เขียนลายได้เคลือบด้วยสีน้ำตาล

บทที่ ๔

ข้อสันนิษฐาน

จากลักษณะโบราณวัตถุสถานทั้งหมดของวัดช้างล้อม สามารถนำมาสรุปได้ ๔ ประการ คือ

๑. รูปทรงสถาปัตยกรรม

วิหาร

วิหารหมายเลข ๑

เป็นวิหารที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๖ ห้อง ก่อด้วยศิลาแลงมีปูนฉาบภายนอก ขนาดความกว้าง ๑๔.๕๐ เมตร ความยาว ๒๕.๒๐ เมตร ส่วนหน้ายื่นเกิน ๑ ครั้ง เป็นมุขยื่นขนาดความกว้าง ๑๐.๕๐ เมตร ความยาว ๕ เมตร

ฐานวิหารเป็นฐานบัวคว่ำ ความสูง ๕๐ ซม. กึ่งกลางมุขมีบันไดขึ้นสู่ตัววิหาร ๓ ขั้น พ้นจากมุขเป็นเชิงตัววิหารซึ่งก่อผนังทึบมีประตู เข้า-ออก อยู่กึ่งกลาง ความกว้างของประตู ๑.๕๐ เมตร ด้านหลังวิหารมีบันได ๒ ข้าง ๆ ละ ๓ ขั้น ขนาดความกว้างของประตู ๑.๕๐ เมตร เช่นกัน

เสาวิหารใช้เสาศิลาแลงรูปแปดเหลี่ยมยาว ๔ เมตร ๘ หลัก ตั้งรับหลังคาและเครื่องบน วิหารซึ่งเป็นเครื่องไม้ฉลุกระเบื้องดินเผา หลังคาหน้าจั่วซ้อนกัน ๒-๓ ชั้น อันเป็นลักษณะทั่วไปของสถาปัตยกรรมทรงอาคารสมัยสุโขทัย ซึ่งโดยปกติจะมีราวค้ำยันที่ด้านหลังคา มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ครอบหัวแปสังคโลกครอบหัวแปอยู่ โดยอาจจะมีการนำเครื่องสังคโลกมาทำช่อฟ้า เทพนม ตัวนกร และอื่น ๆ แต่ที่วัดช้างล้อมพบชิ้นส่วนเครื่องบนสังคโลกน้อยมาก^{๓๔}

แท่นพระตั้งอยู่ภายในติดผนังวิหารด้านหลัง ขนาดความกว้าง ๘ เมตร ความยาว ๕.๘๐ เมตร ความสูง ๑.๓๕ เมตร ทำเป็นฐานหน้ากระดานท้องไม้ ๒ ชั้น ด้านหน้าแท่นพระย่อมุม ๒ ครั้ง แต่ละครั้งลดระดับพื้นแท่นพระให้ต่าง ๑๕ และ ๔๕ ซม. ตามลำดับ

พระประธานของวิหารประดิษฐานบนแท่นพระ เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขนาดใหญ่ ปัจจุบันเหลือเพียงฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย ก่อด้วยโคลนศิลาแลง

อาสนวิหาร ตั้งอยู่ทางด้านขวาของแท่นพระ ขนาดกับความยาวของวิหารขนาดความยาว ๑๖ เมตร ความกว้าง ๑.๕๐ เมตร ประกอบด้วยเสาอิง ๑๓ ต้น สำหรับพระสงฆ์จำนวน ๑๓ รูป โดยมีพระอุปัชฌาย์นั่งประจำแท่นที่ตั้งอยู่ทางด้านหน้าระหว่าง พระสงฆ์รูปที่ ๓ และ ๕

๓๔. ผ.ศ.สนธยา นิยมพร สถาปตยกรรมศิลปกรรมสุโขทัย เอกสารวิจัยสถาปัตยกรรมไทย ชันปี ๓ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๒๖ หน้า ๒๐

คำสันนิษฐานนี้ ชุมชนดี โลกสันติสุข นิยมเครื่องบนอาคารที่ได้จัดทำจากสังคโลก วัดในเมืองศรีวิชัยสมัยพญาลิไธสนัยยนาถ

แท่นพระเล็ก ๆ ภายนอก จิตฐานวิหารด้านหลังต่อเติมภายหลัง ขนาดความกว้าง ๓.๒๐ เมตร ความยาว ๑.๘๐ เมตร ความสูง ๘๐ ซม. อาจจะใช้เป็นแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป

จิตบันไดข้างขวามือวิหารด้านหลัง มีป้อมช้างทำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดความกว้าง ๔.๖ เมตร ความยาว ๔๓ เมตร ความลึก ๒.๗ ซม. วางอยู่

วิหารหมายเลข ๒

เป็นวิหารโถงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕ ห้อง ก่อฐานด้วยศิลาแลงฉาบปูนภายนอก จิตความกว้าง ๗.๕๐ เมตร ความยาว ๑๑.๕๐ เมตร

ฐานวิหารเป็นฐานบัวคว่ำเตี้ย ความสูงจากพื้นดินโดยทั่วไป ๓๐ ซม.

เสาวิหาร เป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก ตั้งรับค้ำเครื่องบนซึ่งเป็นไม้ ราวระเบียงไม่อาจทราบได้ แท่นพระตั้งอยู่จุดกลางวิหารด้านหลัง ขนาด ความกว้าง ๒ เมตร ความยาว ๒.๒๐ เมตร เหลือเพียงโกศขนาดเล็ก

วิหารหมายเลข ๓

เป็นวิหารโถงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕ ห้อง ก่อฐานด้วยศิลาแลงมีปูนฉาบภายนอก จิตความกว้าง ๑๐.๐๐ เมตร ความยาว ๑๓.๐๐ เมตร

เสาวิหารใช้เสาหินสามรูปลูกเหลี่ยมทั้งขนาดเล็กและใหญ่ จำนวน ๔ แถว ๖ หลัก ตั้งรับเครื่องบนหลังคาซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับวิหารหมายเลข ๑

แท่นพระ ตั้งอยู่จุดหน้าวิหารด้านหลัง ขนาด ความกว้าง ๕ เมตร ความยาว ๕.๒๐ เมตร เหลือเพียงแนวศิลาแลงซ้อนเป็นกรอบ

ศาลา

เป็นศาลาโถงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดความยาวด้านละ ๖ เมตร ก่อฐานเขียงด้วยศิลาแลง ความสูง ๔.๔ ซม. และใช้เสาศิลาแลงตั้งรับเครื่องบนหลังคาที่ทำด้วยไม้

สถาป

เจดีย์หมายเลข ๑

เป็นเจดีย์ทรงระฆังและจัดเป็นสถาปัตยกรรมที่มีขนาดใหญ่ที่สุด วัดโดยรอบฐานเจดีย์จิตความยาวเป็น ๑๒๒.๕๐ เมตร ประกอบด้วย ฐาน ๔ ชั้น ฐานแปดเหลี่ยม ๑ ชั้น มาลัยลูกแก้วอีก ๕ ชั้น บัลลังก์ ก้านฉัตรกลม ปล้องไฉนและพญาคันคัง

ฐานชั้นที่ ๑ เป็นฐานชาลารองรับรูปช้างปูนปั้นจำนวน ๑๙ เชือก ซึ่งตั้งอยู่รอบเจดีย์ติดกับเสาตามประตูป้อมข้างตรงมุมฐานเจดีย์ทั้งสี่มีขนาดใหญ่ มีเครื่องประดับ และตั้งทยอยจากแถวข้างตัวอื่น ๆ เมืองหน้าช้างแต่ละเชือกมีรูปพุ่มดอกบัวปูนปั้นประดับอยู่

ฐานชั้นที่ ๒ ทำเป็นฐานแปดเหลี่ยม โดยมีบันไดทางขึ้นอยู่ทางด้านหน้า ความกว้างของบันไดเท่ากับระยะห่างระหว่างช้างตัวที่ ๑ และ ๓ หัวรวางบันไดทางขึ้น ๒ ข้าง มีเคียวพญานาคปูนปั้นแผ่พังพานอยู่ ขณะที่ลำตัวทำเป็นราวบันไดทอดขึ้นสู่ฐานแปดเหลี่ยม จุดสิ้นสุดระหว่างบันได

ภาพที่ ๖๕ หางนก (๙) คูมวณเบ็ชฐามประะศักณิน เจดีย์ประะธาม วิกขังย็อน

ภาพที่ ๗๐ หางนก สรรณาคัพพม พค๓๕๓

ต่อกับลานประทักษิณเดิม อาจมีประตูเครื่องไม้ก่อนจะเข้าสู่ลานประทักษิณ สังเกตร่องรอยได้จากเสาศิลาแลงขนาดใหญ่ ๒ ต้นสุดท้ายของบันได เครื่องบนชั้นน่าจะต่อเนื่องมาจากหลังคาคลุมลานประทักษิณ โดยอาจจะมียักษ์ หรือทิวาสถูวรรณปูนเป็นยืนถือตะบอง อยู่ในชั้น หรือบริเวณใกล้เคียงไม่น้อยกว่า ๒ คน แต่ที่พนักราวบันไดแต่ละพนักควรจะมี ยักษ์ปูนเป็นขนาดความสูงไม่เกินตัว ๘๐ ซม. ตั้งติดอยู่ที่ ๒ ข้างพนักตลอด^{๑๕}

บนลานประทักษิณประกอบด้วย พื้นซาลาทางเดิน และขอบระเบียงมีช่องโปร่ง รูปห้าเหลี่ยมตลอดได้ บริเวณมุมระเบียงทั้งสี่มุมและกึ่งกลางระเบียงทั้ง ๓ ด้าน ยกเว้น ด้านหน้าซึ่งทำเป็นมุมระเบียงก่อนหักลงบันได ๒ ข้าง ทั้งหมดนี้อาจจะมีการตกแต่งเป็นนาค ปูนเป็นประดับ หรือ เป็นจุดที่ปลายหางนาคมาชนกัน ซึ่งในโบราณสถานทางภาคเหนือ นิยมทำหางนาคเลื้อย แต่ลักษณะการที่นาคเอางหางมาชนไปคล้ายกับศิลปะเขมร ซึ่งของ เขมรนั้น นาคเอางหางทั้งสองมาวัดกึ่งกลางสระ เรียกสระนาคพัน นคร^{๑๖}

ลานประทักษิณเดิมน่าจะมีหลังคาเครื่องไม้ทรงระเบียงดินเผาคลุม* โดยอาจจะทำเป็นทรงหน้าจั่ว หรือ ทรงลาดต่ำลงข้างเดียว ทั้งนี้ เนื่องจากพบเสาศิลาแลงตั้งอยู่เป็น จำนวนหนึ่ง ประจํามุมบนของทุกมุม ปลายเสาบางเสาจะเป็นช่องสำหรับสอดเครื่องไม้ ผนังด้านใน ลานประทักษิณ คือ ฐานเขียงชั้นที่ ๓ ทำเป็นชั้นหน้าวางประดิษฐาน พระพุทธรูปปางมารวิชัยด้านละ ๕ องค์ ภายในชั้นมีภาพสลักปูนค้ำรูปคันไพ้ทากับด้วย สีแดง

เหนือจากนี้ขึ้นไป เป็นฐานเขียงชั้นที่ ๔ ฐานแปดเหลี่ยมมาลัยลดแก้ว ๓ ชั้น องค์ ระฆัง บัลลังก์ แกนก้านฉัตรกลมมีรูปสาวกปูนเป็นปางพิลาประทับ ๓๙ องค์ ปัดป้องโขนและ พายดน้ำค้าง

เจดีย์หมายเลข ๒

เป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดย่อมอยู่กับวิหารโถงหมายเลข ๒ วัดโดยรอบฐานที่เหลี่ยมจัตุรัสได้ ๒๙.๖๐ เมตร ประกอบด้วย

- ก) ส่วนฐาน เป็นฐานเขียง ๔ ชั้น ฐานบัวหน้ากระดานมีท้องไม้ ฐานเขียง ๓ ชั้น และคอดบัวฐานแปดเหลี่ยม ๒ ชั้น
- ข) ส่วนองค์ระฆัง ได้แก่ฐานมาลัยลูกแก้ว ๓ ชั้น ชั้นบัวปากระฆัง และองค์ระฆัง
- ค) ส่วนยอด ไม่ปรากฏ เข้าใจว่า น่าจะเป็นบัลลังก์ ก้านฉัตรกลม ปัดป้องโขนและพายดน้ำค้าง

ลักษณะเจดีย์ลักษณะนี้ มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมสมัยสุโขทัยอย่างแท้จริง ผู้เชี่ยวชาญบางท่าน เสนอว่า อาจจะเป็นเจดีย์จำลองเจดีย์เดิมของวัดข้างลือมเอาไว้ก่อนจะเปลี่ยนแปลง โดยนำข้างมาประดับรอบเจดีย์ในภายหลัง

๑๕. คำสันธานย์ คุณะดิ โภกสันทีระ ว่านอกจากจะพบถักปูนเป็นขนาดใหญ่แล้ว ยังพบถักปูนเป็นขนาดเล็กสูงเท่าราว บันได ติดอยู่ที่พนักบันไดอีกในอีก

๑๖. R.L. HON MALCOLM MACDONALD, เวียดนาม แผ่นดิน หน้า ๖๕-๗๐

* แต่ลักษณะการตกแต่งบนผกกระเบียงดินเผาจำนวนหนึ่ง แตกต่าง (คุณะดิ โภกสันทีระ)

เจดีย์หมายเลข ๓

เจดีย์ เป็นเจดีย์ประธานของวิหารหมายเลข ๓ วัดโคยรอบฐานได้ ๔๐ เมตร ประกอบด้วย
 ก) ส่วนฐาน เป็นฐานเขียง ๑ ชั้น ฐานแปดเหลี่ยม ๓ ชั้น และชั้นบัวคว่ำ-บัวหงาย
 ข) ส่วนองค์ระฆัง ชำระมาก

เจดีย์หมายเลข ๔

เจดีย์ขนาดเล็ก โคตเตี้ย วัดโคยรอบฐานได้ ๑๒ เมตร เหลือเพียงฐานเขียง ๑ ชั้น

กำแพงธรรมาสน์ประตู

กำแพงแก้ว

เป็นกำแพงล้อมรอบเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม รูปกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัส ความยาวด้านละ ๒๙.๒๐ เมตร ก่อด้วยศิลาแลงล้วน ฉาบปูนภายนอก ความสูง ๑.๕๐ เมตร ตัวกำแพงแบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนเครื่องนอกเป็นฐานบัวคว่ำแคบ ๆ แล้วก่อลากอมรอบ ๆ เติมส่วนบนภายใน มีฐานบัวหงายก่อนจะขึ้นเป็นหลังคา ส่วนเครื่องในก่อตรงจากพื้นดินก่อนจะขึ้นเป็นหลังคาจั่ว ที่เรียกกำแพงหลังเจดีย์^{๓๗}

ตัวกำแพงประกอบด้วย คู่มุขประตู ๔ ด้าน โดยด้านหน้าและหลัง เป็นประตูเปิดสำหรับเข้าออก และด้านข้างทั้งสองเป็นประตูปิดอม

ลักษณะคู่มุขประตู ทำด้วยฐานบัวคว่ำสูงจากพื้นดิน ๔๐ ซม. ต่อขึ้นไปเป็นเสาปดอม ก่อเป็นกรอบข้างละ ๔ ครั้ง จึงค่อย ๆ เพิ่มความสูงของหน้าจั่วขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนบนของคู่มุขประตูอาจประดับเจดีย์หรือปราสาท ๓ องค์ เรียงกัน สลักเครื่องรอบได้จากชิ้นส่วนยอดปราสาทที่ตกอยู่บริเวณคู่มุขประตูด้านข้างทั้งสอง

คู่มุขประตูด้านข้าง เติมอาจเปิดสำหรับเข้า-ออก เช่นเดียวกับคู่มุขประตูด้านหน้า-หลัง เนื่องจากการก่อสร้างลงมือในช่วงกลางใช้วิธีฐานขนาดใหญ่ และเรียงศิลาแลงไม่เป็นระเบียบ ผิดกับส่วนอื่น ๆ

กำแพงวัด

เป็นกำแพงล้อมรอบวัด รูปกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดความกว้าง ๕๕ เมตร ความยาว ๘๐ เมตร ความหนา ๗๐ ซม. ก่อด้วยอิฐและศิลาแลง โดยแนวกำแพงด้านหน้าก่อด้วยศิลาแลง ส่วนด้านอื่น ๆ ก่อด้วยอิฐบุศิลาแลงสอปูนและฉาบปูนภายนอก

ตัวกำแพงวัดขึ้นด้วยฐานเขียง ชั้นบัวคว่ำ ความสูง ๔๕ ซม. จึงต่อตรงขึ้นเพลาความสูงน่าจะความสูง ๒.๑๐ เมตร ส่วนบนหลังคาอาจจะเป็นกำแพงหลังเจดีย์ เช่นเดียวกับกำแพงแก้ว

คู่มุขประตูทั้งสี่ด้าน เป็นทางเปิดสำหรับให้ผู้คนเข้า-ออก ความกว้างประมาณ ๑๐๐ ซม. คู่มุขประตูทั้งสองข้างทางเปิดแต่ละด้าน ย่อมุม ๓ ครั้ง กับเหนือชั้นบัวคว่ำขึ้นมามีแถวอกไปประตูับ ๒ แถว จึงจะก่อตรงขึ้นไปอีกความสูงประมาณ ๒ เมตร ถึงอกไถ่นั่น เครื่องบนคู่มุขประตูกำแพงวัดใหญ่ ๆ ภายในเมืองศรีสัชนาลัย

๓๗. กำแพงหลังเจดีย์ คือ กำแพงที่สันกำแพงสูงเหมือนสันหลังคาเพื่อป้องกันคนขึ้นหรือปล่อยสัตว์ หรือคน หรือกระบือตัวมีไม่เปิดปิด ทำเป็นปูนสูงคล้ายหลังคา จาก ผศ.โจติ ก่อถาวรนิตร พจนานุกรมของชาติและการมรดกวัฒนธรรม (พระนคร : การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย) จัดพิมพ์เมื่อวันวาไรการวันเฉลิมพระชนมพรรษา ครบ ๗ รอบ ๕ ธ.ค. ๒๕๔๗) หน้า ๑๐๐

บริเวณทางเปิด ก่อศิลาแลงวางลักษณะไม่ชัดเจน เดิมอาจจะมีการเชื่อมกับทางดิน ระหว่าง
ขุมประตูด้านหน้ากับ วิหารหมายเลข ๑

ทางดิน

พื้นที่ศาลาแดงภายในกำแพงแก้ว

เป็นพื้นที่ปูภายในกำแพงแก้ว โดยใช้ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กลงต่อกันแนวเดียว
การวางตัวของวัด ยกเว้นมุมกำแพงวัดที่วางศิลาแดงตามลักษณะการทแยงตัวของช้าง

ทางเดินเชื่อมระหว่างขุมประตูด้านหน้ากับวิหาร

เป็นแนวโบราณสถาน ขนาดความยาว ๖.๕๐ เมตร ความกว้าง ๔๐ ซม. สูงจากพื้นดินโดยทั่วไป
๔๕ ซม. ก่อด้วยศิลาแดงขนาดใหญ่เป็นท่อน ๆ วางต่อ ๆ กันแล้วจึงปิดชนาบด้วยท่อนศิลาแดงตามแนวยาว
ทั้งสองข้าง ลักษณะคล้ายคลึงกับทางดินเชื่อมวิหาร และขุมประตูของกลุ่มวัดแนวกลางเมืองศรีสัตนาคนหุต
วัดอื่น ๆ

๒. การจัดกลุ่มโบราณสถาน

วัดช้างล้อมวางตัวอยู่เกือบกึ่งกลางเมือง แขนงฝั่งตะวันออกจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวตามยาว
พื้นหน้าวัดออกไปทางทิศตะวันออกนิดหน่อย กำแพงวัดด้านหลังเนื่องจากออกไปทางทิศใต้เพื่อหลีกเลี่ยง
โบราณสถาน
วัดร้าง บน. ๑๐, ๑๑ และ ๑๒ ที่เกิดขึ้นก่อนแล้ว บริเวณรอบวัดทั้ง ๓ ด้าน ยกเว้นด้านหลังที่มีโบราณสถาน
เล็ก ๆ ข้างต้น มีคูน้ำล้อมรอบ คูน้ำด้านหน้ากั้นระหว่าง วัดช้างล้อม และวัดเจติยภูมิเจ็ดแถวโดยเพิ่มอาจจะ
มีสะพานไม้เชื่อม คูน้ำด้านข้างทิศเหนือเป็นคูน้ำใหญ่ ตรงช่องนี้เองไปจนถึงวัดนางพญา ลักษณะสถาปัตยกรรม
สามารถจัดแยกออกเป็นกลุ่ม ได้ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ ประกอบด้วย เจติยประธาน กำแพงแก้ว วิหาร ทางดินและกำแพงวัดเป็นสถาปัตยกรรมกลุ่ม
ตั้งเดิมที่สุด ซึ่งวางตัวเป็นแกนกลางของวัด โดยมี เจติยประธานและกำแพงแก้ว เป็นหลัก สถาปัตยกรรม
กลุ่มนี้มีการก่อสร้างเพิ่มเติมหลายครั้งที่ชัดเจน คือ

เจติยประธาน	๑. มณฑปฐานทักษิณเบื้องหลังอินโดยรอบ มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอย่างน้อย ๒ ครั้ง
	๒. มีการขยายขนาดของฐานแปดเหลี่ยมออกมาข้างละ ๔๕ ซม.
	๓. มีการสร้างทับซ้อนประติมากรรมสาวกปูนปั้นรอบกำแพงนครหลวง
กำแพงแก้ว	๑. ขุมประตูกำแพงแก้วด้านข้างทั้งสองซึ่งปัจจุบันเกือบเต็มหน้าจะเป็นทางเปิด เข้า-ออก
เช่นเดียวกับขุมประตูด้านหน้า-หลัง
วิหาร	๑. แทนฐานพระภายนอก ซึ่งก่อขึ้นออกมาจากผนังเจติยด้านหลัง น่าจะเป็นส่วนที่ต่อเติม
ภายหลัง
ทางดิน	๑. เป็นส่วนที่ต่อเติมขึ้นภายหลังเมื่อสร้างวิหารและขุมประตูด้านหน้าแล้ว
กำแพงวัด	๑. กำแพงวัดด้านหลังหักไปทางทิศตะวันออกไม่ฉากกับด้านอื่น ๆ

ส่วนวิหาร ทางดิน และกำแพงแก้ว เป็นแบบแผนที่เหมือนกันหมดทั้ง ๔ วัดคือ วัดช้างล้อม วัดเจติย
๗ แถว วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ และวัดนางพญา ซึ่งเข้าใจว่าจะปรับเปลี่ยนให้เหมือนกันในสมัยอยุธยา

กลุ่มที่ ๒ ประกอบด้วยเจดีย์ และวิหารหมายเลข ๒ เป็นกลุ่มสถาปัตยกรรมที่ตั้งอยู่กึ่งกลาง พื้นที่ข้างซ้ายของวิหารด้านหน้า น่าจะเป็นวิหารเล็กที่สำหรับประกอบกิจเฉพาะกรณี

กลุ่มที่ ๓ ประกอบด้วย เจดีย์และวิหารหมายเลข ๓ เป็นกลุ่มสถาปัตยกรรมที่ตั้งอยู่กึ่งกลางพื้นที่ส่วนหลังมุมกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ โดยอยู่ในหมู่ตงบน่าจะใช้เป็นสมิณโบสถ์ ซึ่งในสมัยสุโขทัยไม่ได้ให้ความสำคัญนัก^{๑๔}

กลุ่มที่ ๔ ศาลา

เป็นสถาปัตยกรรมโดดเด่น ตั้งอยู่หว่างกลางของคูมั่วประตูกำแพงแก้วข้างทิศตะวันตกเฉียงเหนือ โดยอยู่ห่างออกมาประมาณ ๑๐ เมตร

กลุ่มที่ ๕ เจดีย์หมายเลข ๔ (?)

เป็นฐานเจดีย์โดดเด่นตั้งอยู่ในพื้นที่ว่างข้างซ้ายของวิหารหมายเลข ๑ โดยค่อนข้างห่างจากกำแพงด้านหน้า

๓. การศึกษาอิทธิพล รูปแบบศิลปะที่อื่น ๆ กับองค์ประกอบเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม

การเปรียบเทียบรูปแบบศิลปะได้ทำมาแล้วข้างในบทที่ ๓,๔ แต่ที่จะเปรียบเทียบต่อไปนี้เพื่อจะให้เห็นอิทธิพลรูปแบบศิลปะ ๓ แหล่งที่สัมพันธ์กับการสร้าง เจดีย์ประธาน วัดช้างล้อมอันได้แก่

๑. ศิลปลังกา
๒. ศิลปเขมร
๓. ศิลปท้องถิ่น

ก. ศิลปลังกา

๑. ลักษณะเจดีย์ทรงกลมที่มีการนำช้างมาบอกคำในส่วนฐาน

ลักษณะเจดีย์กลมที่มีช้างล้อม เป็นเจดีย์ต้นแบบหาสูญ (RUWANVALI) ในเมืองอนูราธปุระ โดยเฉพาะรูปแบบเจดีย์จำลองมีความคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงกลมในสมัยสุโขทัย ซึ่งน่าจะเข้ามาพร้อม ๆ กับพระพุทธศาสนาในลัทธิลังกาวงศ์

ข. ศิลปเขมร

๑. ลักษณะการจัดลำดับฐานเจดีย์ชั้นที่ ๑ และ ๒

การจัดลำดับขั้นและฐานเจดีย์มีความคล้ายคลึงกับฐาน ROYAL TERRACE ในนครมโขย ROYAL TERRACE เริ่มก่อฐานรองบันไดเป็นฐานชั้นที่ ๑ และชั้นฐานทางเดิน (TERRACE) โดยมีรูปสลักช้างยืนค้ำตะแคงข้างอยู่ในปากทางสูงของช้างเท่ากับช้างจริง เหนือขึ้นไปใช้ศิลาใหญ่ก่อเป็นชั้นฐานบัวคว่ำ และราวระเบียงมีช่องหน้าต่างกลมขนาดเล็ก ขอบระเบียงจะตกแต่งศิลาเป็นเศียรพญานาคแผ่พังพาน^{๑๕}

๑๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "อุทิศเหตุแห่งการสร้างวัดในประเศสยาม" ศิลปไทย (รวมบทความศิลปไทย) (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖) หน้า ๑๓-๑๕

๑๕. LAWRENCE PALMER BRIGGS, THE ANCIENT KHMER EMPIRE (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1951) P. 231

ภาพที่ ๑๖๑ ระบือของพางคิน นครวัด (สังเกตการวิ่งงูพัน) ประเทศกัมพูชา

ภาพที่ ๑๖๒ ระบือของพางคิน สังเกตฐานรองวิ่งงู และหัวนาคร

ภาพที่ ๗๓ ชุมประตูกำแพงเมือง ของตัวปราสาทพนมม นครวัด

ภาพที่ ๗๔ ชุมประตูป้องน ด้านทิศตะวันตก กำแพงแก้ว วัดช้างล้อม

๒. ลักษณะช้างปูนปั้น

การนำช้างมาประดับส่วนฐานองค์เจดีย์ วัดช้างล้อมเมืองศรีวิชัยอันธำมธุราชมีลักษณะพิเศษกว่าช้างปูนปั้นที่อื่นๆ คือ ยืนเต็มตัว ขนาดสูงใหญ่เท่าช้างจริงและตรงมุมทิศทั้ง ๔ มีเครื่องประดับส่วช้างซึ่งลักษณะรูปแบบ ตำแหน่งการทำฐานรองรับช้างและการนำเครื่องประดับมาใช้กับช้างปูนปั้นน่าจะได้อิทธิพลมาจากช้างประจำทิศของเขมร ซึ่งเป็นช้างยืนเต็มตัวเช่นกัน (รายละเอียดบทที่ ๓)

๓. กำแพงระตูประตู

ลักษณะคล้ายการจัดจำลองกำแพงทางเข้า ปราสาทบาบูน อันเป็นศูนย์กลางของนครวัด โดยกำแพงเมืองนั้นจะมีขุมประตูทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งอยู่ห่างจากปราสาทบาบูนออกไปด้านละ ๕ กม. บนขุมมีทิวทัศน์ลวดลายที่ซ้อนลวดลายกัน ส่วนบนขุมจะมีเครื่องพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจำนวน ๓ เศียร เศียรหนึ่งมี ๔ หน้า ประติษฐานอยู่บนเศียรหนึ่ง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรได้ดูตลอดสองตลิ่งโลก โดยนั่งขุมด้านนอก ส่วนล่างมีเศียรช้าง ๓ เศียร อันน่าจะคือช้างเอราวัณ แต่ละเศียรมีเครื่องประดับ งา ขวง คันทรา และหน้าอก^{๔๐}

ในขณะที่ขุมประตูกำแพงแก้ว วัดช้างล้อม เปลี่ยนจากเศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร มาเป็นปรางค์หรือเจดีย์ ๓ องค์ แทน

ก. ศิลปท้องถิ่น

๑. เสากำแพงแก้วคล้ายคลึงกับกำแพงวัดพระศรีวิรัตนมหาธาตุ

เสากำแพงแก้ววัดช้างล้อม ด้านนอกทำเป็นเสากลม ด้านในก่อเรียงตรงในขณะ ที่ กำแพงวัดพระศรีวิรัตนมหาธาตุ ใช้ท่อนศิลาแลงทรงกลมตั้งปักเบียดชิดกันตลอดทั้ง ๔ ด้าน ขนาดของเสาใกล้เคียงกัน เข้าใจว่าเป็นการจำลอง รูปแบบท้องถิ่นของวัด ที่สำคัญที่สุดที่สร้างขึ้นก่อนวัดช้างล้อม

๒. การก่อสร้างลำตัวช้างปูนปั้นนำเทคนิคการสร้างเศาสักตโลกมาใช้

รายละเอียดดูในบทที่ ๓

๔. ศคิความเชื่อที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบของเจดีย์ประธาน

ก. ศคิความเชื่อเรื่องจักรวาลและเขาพระสุเมรุกับการสร้างศาสนสถาน

การสร้างศาสนสถานไว้ ณ ใจกลางเมืองนั้น อาจจะเป็นประเพณีที่เคยปฏิบัติมาในประเทศไทยตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๒ แต่ไม่ชัดเจนนัก เช่น เมืองนครปฐมเก่า มีเจดีย์จุดประโชน เมืองสุโขทัย เมืองราชบุรีมีเจดีย์โชน และเมืองลพบุรี มีวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นศูนย์กลางเมือง ซึ่งการสร้างศาสนสถานให้เป็นศูนย์กลางเมืองก็เนื่องมาจากคติจักรวาล และเขาพระสุเมรุต่อรูปแบบกายภาพของเมือง ที่ทั้งพุทธและฮินดูได้มาจากกันและกัน

คติการสร้างสัญลักษณ์เขาพระสุเมรุขึ้นเป็นหลักของเมือง เป็นคติเดิมของพราหมณ์ที่มีในประเทอินเดีย ต่อมาคตินี้เริ่มเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐^{๔๑}

๔๐. MADELINE GISSA, The wall city The civilization of Angkor (Switzerland: Rizzoli NEW YORK, 1976) P. 173

๔๑. อนุโรธ เจริญสุขกุล, ร.ศ. “คติจักรวาล พุทธศาสนนอรรพารัตนกลางที่มีอิทธิพลต่อแบบเมืองและสถาปัตยกรรมในประเทศไทย” วารสารศึกษาศาสตร์ ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑,๒ (กรกฎาคม ๑๕) ของคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖) หน้า ๑๒๑

ในสมัย บรรพบุรุษของชนชาติไทยเราถึง ๑๐ ศตวรรษ คือ ตั้งแต่สมัยสร้างเมืองอโยธยาศรีนคร พุทธศตวรรษที่ ๗ จนถึงสมัยสร้างนครหลวงศรีวิชัยซึ่งเป็นศรีวิชัยสุดท้ายในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ในระยะนั้น ๆ มีการย้ายเมืองหลวงอยู่บ่อย ๆ โดยเฉพาะระหว่างที่คอนและที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงทำให้ต้องเปลี่ยนรูปลักษณะเมือง โดยแต่ละศรีวิชัยยามที่จะให้เมืองสะท้อนภาพเขาพระสุเมรุล้อมรอบด้วยมหาสมุทรจำลอง ผังเมืองที่สมบูรณ์ที่สุด คือ นครธม ซึ่ง สมเด็จพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็นผู้สร้างในพุทธศตวรรษที่ ๑๗

ผังเมืองที่กล่าวถึงนี้ประกอบด้วย หริปฏูษาใจกลางเมือง คือ ปราสาทบาบองล้อมล้อมด้วยหริปฏูษาเป็นชั้น ๆ และรองกันลงมา ซึ่งได้แก่ ปราสาทรอบนอกถัดมา และมหาสมุทรระหว่างหริปฏูษา ซึ่งผู้วางผังเมือง ใช้รูป คลอง สระ หรือบารายเป็นสัญลักษณ์ แทน รอบนครทั้ง ๔ ด้าน มีคูเมือง ๒ ชั้น มีทางข้ามออกไปจากประตูเมือง ราวดินสองข้างทางข้ามตึกเป็นรูปทวาร วูปักขัณชิตนาค ทำให้เมืองทั้งเมืองมีความหมายตามคติภูมิจักรวาล มีพระวิษณุกำลังต่อสู้กับนาครอยู่^{๑๒}

พระพุทธศาสนานิกายลัทธิการวณนี้ รักษาคติเรื่องจักรวาลเดิมไว้อย่างแน่นแฟ้นซึ่งพิสูจน์ได้จากไตรภูมิพระร่วงที่พระยาธิโธ (พ.ศ. ๑๘๕๐-๑๙๑๑) ได้ตีพิมพ์ขึ้นในสมัยสุโขทัย

ความในไตรภูมิ นั้นกล่าวว่า จักรวาลที่มีโลกซึ่งมนุษย์อาศัยอยู่นี้เป็นหน่วยหนึ่งของอันันตจักรวาล อันหาขอบเขตจำกัดมิได้ จักรวาลใด ๆ ย่อมมีสภาพเหมือนกันทั้งสิ้น ในจักรวาลหนึ่ง ๆ นั้นมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง บนยอดเขาพระสุเมรุนี้เป็นที่ตั้งของเมืองศรัยวดีซึ่งเป็น เมืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรือ ดาวดึงส์เทวภูมิ เป็นที่อยู่ของพระอินทร์ ผู้ปกครองเทวภูมิบนสวรรค์ชั้นนี้เทพประจำทิศทั้ง ๔ นอกจากนั้นบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นยังมีสิ่งสำคัญหลายอย่างตั้งอยู่ ที่สำคัญยิ่งคือ จุฬามณีเจดีย์ที่บรรจุพระทันตธาตุ เขี้ยวแก้ว และ พระเมาลีของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ลงไว้ในขณะที่มีองค์เสด็จออกมาภิเษกหมงคลเป็นแกนกลาง และมีเขาตบบริกษณ์ล้อมอยู่โดยรอบเป็นวงหวนเจ็ดวง ทั้งเขาพระสุเมรุ และเขาตบบริกษณ์ ถูกห้อมล้อมด้วยสี่พันนครสมุทรที่แผ่กว้างไปทุกทิศตามวงขอบจักรวาลรอบนอกของเขาสตบบริกษณ์ทิศใหญ่ทั้ง ๔ ทิศ เป็นที่ตั้งของทวีปใหญ่ ๔ ทวีป และ ทวีปน้อยอีก ๔ ทวีป สำหรับทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ได้แก่ อุตรวทวีป ซึ่งอยู่ทางเหนือของเขาพระสุเมรุ บุรทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก ชมพูทวีปอยู่ทางทิศใต้ และ อมรโคยาน ทางทิศตะวันตก ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งของมนุษย์ มนุษย์แต่ละทวีปจะมีลักษณะเฉพาะของตนเองแต่ละทวีปเท่านั้นที่จะเป็นแดนที่บังเกิดของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และ พระเจ้าจักรพรรดิ

ความในไตรภูมิ ยังระบุว่า โลกมนุษย์เป็นภูมิแห่งสี่ธาตุเท่านั้นที่การประกอบกรรมของมนุษย์มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพในภูมิอื่น คือ ผู้ที่ประกอบกุศลกรรมในโลกจะมีผลได้เสวยสุคติภูมิในเทวโลกและพรหมโลก หรือ อาจบรรลุนิพพานด้วยก็ได้ ส่วนมนุษย์ผู้ประกอบอกุศลกรรมนั้นจะมีผลไปสู่อบายภูมิ หรือ สกนรก ได้มีการจำแนกภูมิทางฝ่ายอกุศลกรรมไว้ว่าเป็น เทวภูมิ ๒ ชั้น เป็นพรหมภูมิหรือพรหมที่ยังมีรูป ๑๖ ชั้น และ อรูปพรหมภูมิหรือพรหมที่ไม่มีรูปอีก ๔ ชั้น จากนั้นก็เป็นภูมิของผู้ที่ได้บรรลุนิพพานได้ตรัสรู้หลุดพ้นไปนิพพาน คือ นิพพาน ส่วนภูมิทางฝ่ายอกุศลกรรมแบ่งออกได้เป็น ๔ ชั้น คือ สัตวิจฉาน เปต อสุรกาย และนรก

เรื่องไตรภูมิถาจึงเป็นการบรรยาย เรื่องจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา กล่าวโดยสรุปว่า บนยอดเขาพระสุเมรุนี้มีสวรรค์ของพระอินทร์ตั้งอยู่ ข้างบนเหนือขึ้นไปอีกพรหม ชั้นต่าง ๆ สูงขึ้นไปอีกไป

๑๒. สุเมธ รุณการ, ดร. สังเกตชุมชนและผังเมือง สังเกตไทย (พระนคร ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๒๖) หน้า ๒๖๘

เรื่อย ๆ ตามลำดับ คำลงมาจากยอดหินช้างเขาพระสุเมรุที่มีสวรรค์ชั้นทิวหาธราช ๔ หรือจุฬหาวารีกา แล้วต่ำลงไปถึงเชิงเขาพระสุเมรุก็มีภาพของมนุษย์ พวกอสูร ได้ลงไปมีพวกนาศคึกฟ ได้เดินลงไปมีนรกต่าง ๆ^{๔๓}

คติต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ถือเป็นสิ้นสุดพระพุทธรูปศาสนาคือมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่า ภูมิเหล่านี้เป็นเพียงชั้นตอนต่าง ๆ ในสังสารวัฏและจะต้องถึงที่สุดลงกันเหนือพระพหุพมตลอดจนภพภูมิที่เกิดทั้งปวงอีกทีหนึ่ง ซึ่งคตินี้ก็แสดงออกมาในเรื่องไตรภูมิพระร่วงด้วย จุดหมายของศาสนาพราหมณ์คือ ให้ไปเกิดมีชีวิตในวัตรอยู่กับพวกพรหม หรือเทพพรหมทั้งหมด จุดหมายสูงสุดของพราหมณ์คือ การขึ้นไปถึงจุดสูงสุดของไตรภูมิ ส่วนจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือ การพ้นออกไปได้จากไตรภูมิ

คติการสร้างพระธาตุเจดีย์เข้ามาพร้อมกับศาสนาพุทธเถรวาทหลังการวงศ์ เป็นอารยธรรมใหม่ที่เข้ามาสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลาง จุดลุ่มแม่น้ำปิงในภาคเหนือ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ การแพร่หลายเข้ามาครั้งนี้มีผลกระทบทั้งทางด้านวัฒนธรรมและอายุขรรณต่อชุมชนต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองผลิตจากสภาพเดิมอย่างมาก คือ โลกทัศน์ อักษรศาสตร์ วรรณคดี จิตรกรรม ประติมากรรม ปูนีลสถาน และอื่น ๆ

สำหรับสุโขทัย พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ น่าจะผ่านมาจากทางนครศรีธรรมราชจากคิลาจารึกหลักที่ ๑ (พ.ศ. ๑๘๒๐) ว่า “พ่อขุนรามคำแหงมหาราชฯ โดยความกับมหาเถรสงฆ์ ประราชย์รัตนอลงกพระไตรปิฎก มัว ปูกรูปใหม่ยังมี ทุกคณทุกแต่เมื่อนครศรีธรรมราช”

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ ในสมัยสุโขทัยต่างก็สร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นเป็นสัญลักษณ์จากจิตวิญญาณใหม่ของชุมชน เช่น การสร้างพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช โดยพระยาศรีธรรมมาโคกราชขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมืองสุโขทัย เมืองอยุธยา หรือรัฐใหม่ในชุมชนเก่า อาทิ เช่น ไซยา ลพบุรี ลำพูน

การสถาปนาพระบรมธาตุขึ้นในเมืองต่าง ๆ ข้างต้น จึงมีลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันในรูปแบบสถาปัตยกรรม การสร้างพระบรมธาตุนี้เป็นไปตามลักษณะของเมืองนั้นความสำคัญของศาสนาเป็นใหญ่ (THEOCRATIC STATE) มาสิ้นสุดในสมัยอยุธยาตอนต้น

ในสมัยอยุธยา เมืองระดับเมืองลูกหลวง และเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจการเมืองจำนวนหนึ่ง คือ เมืองพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองสุพรรณบุรี เมืองชัยนาท เมืองสวรรคบุรี เมืองสิงห์บุรี ฯลฯ ต่าง ๆ ที่วัดพระบรมธาตุอยู่ประจำเมืองทั้งสิ้น

ดังนั้น เจดีย์วัดช้างล้อมน่าจะเป็นคติ การสร้างพระบรมธาตุ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับเมืองที่ปฏิบัติมาแล้วในระหว่าง พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙^{๔๔}

๔๓. พระราชวรมณี, ไตรภูมิพระร่วงฉบับพิพิธดิลกไทย ขุนบุญศรีกรมพุทธศาสน์และประเพณีมหิทธิยาธรรมาศศาสร์ (กรมหม. วิจารณ์ภสร์สุภคินันท์, ๒๕๒๖) หน้า ๑๕ พระราชวรมณี เวียงคิน เสน่หิม หน้า ๑๑

๔๔. อนุวัธ ธีรสุภกุล, วศ. เวียงคิน เสน่หิม หน้า ๑๒๕ และ (อ้างถึง W.L. VANLIER 1980 ของศรีวิภา วิธิตถคม ข้างกับการพัฒนาการของรัฐในประเทศไทย เอกสารประชุมวิชาการ สมาคมศึกษาศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๒๕ หน้า ๒๐)

พระเจดีย์วัดช้างล้อม จึงเป็นพระเจดีย์ที่สร้างขึ้นตามคติจักรวาลจากพุทธศาสนาอย่างแท้จริง โดยองค์เจดีย์ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ ส่วน ๆ ใหญ่ ๆ คือ

- ก) ส่วนฐาน
- ข) ส่วนองค์ระฆัง
- ค) ส่วนยอด

ได้จัดตามลำดับชั้นเขาพระสุเมรุอย่างคร่าว ๆ ดังนี้

ก) ส่วนฐาน

ได้มีการนำสัตว์ที่มีบทบาทในพระพุทธศาสนามาประดับ ตั้งแต่ช้างค้ำยันนาคหมายถึงช้างซึ่งค้ำชูพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องหมายแสดงความยิ่งใหญ่ ความมีอำนาจ (ในศาสนาพุทธมหายาน ช้างแบบค้ำศาสนาเถรวาทหมายถึง ช้างค้ำจุนจักรวาล)^{๔๕} กับหุ้มดอกบัวซึ่งหมายถึง ดอกไม้บูชาที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์ของหัวใจมนุษย์ เพราะเหตุนี้จึงได้นำดอกบัวมาเป็นเครื่องหมายแสดงถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อนำช้างและดอกบัวมาคู่กันเสมือนหนึ่งนำความยิ่งใหญ่ทั้งมวลบนน้อยต่อได้แก่พระพุทธศาสนา ในชั้นนี้มีเสาสถาปติปลึงส์สิบกับช้างอยู่โดยรอบ จึงอาจแสดงถึงความรุ่งเรืองสว่างไสวของศาสนา

นาคประดับเชิงบันได รวบบันได รวบรวมียง เป็นลักษณะที่นิยมกันมากขึ้นในสมัยทวารวดีและสมัยต่อมา ในพื้นที่ริมทางหรือตอน “ราชูนิธาน” ได้กล่าวถึง คำนานหรือนิทานว่า พระยานาคินได้ประสมศกกายเป็นช้างรองรับเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเหาะมาจากบาดาลและนาคินได้ปวารณาตัวเป็นผู้รองรับเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุนั้นมาตลอด^{๔๖}

นาคสามเศียรภูมิตระหว่งธาตุอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ เป็นเสมือนรุ่งกินนำเข้าสู่สวรรค์ และมีบทบาทสำคัญในการค้ำยันนาคูทิศทั้งสี่ในศาสนาพราหมณ์มีค้ำคานาคจะขดอยู่รอบเขาพระสุเมรุ อาจใช้เป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์ หรืออาจใช้แทนสภาพของสิ่งที่สูงกว่าช้าง^{๔๗}

อสูรยืนถือศบของประดับตรงรวบบันได น่าจะคือท้าวเวสสุวรรณอันเป็นเทพที่คุ้มครองทิศทั้งสี่ศาสนาเถรวาทพุทธศาสนาทุกแห่ง ซึ่งมีจะมีอยู่ตลอดหุ้มครอบอันตรายไม่ให้นามเยี่ยงภรรยาพระพุทธรองค์

ทั้งช้าง นาค และอสูร ต่างอยู่ในภพที่ต่ำกว่าจาตุรหาราชิกา ซึ่งนอกจากจะมีหน้าที่พิทักษ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ กล่าวคือ ช้างอาจทำให้เกิดฝน นาคก็เป็นสัตว์ที่ทำหน้าที่ค้ำคาน้ำสู่พิภพภูมิ ภูเวร (ท้าวเวสสุวรรณ) ก็เป็นเทพเจ้าแห่งทรัพย์ดิน

หันจากบันไดทอดขึ้นสู่ฐานประดับก็จะมีหลังคาคลุม ค้ำหับบนมีการพระพุทธรูปปางมารวิชัยซึ่งประดิษฐานอยู่ในชั้นค้ำคาน้ำของฐานเจดีย์ชั้นที่ ๓ จำนวน ๒๐ องค์ ด้านละ ๕ องค์ ซึ่งอาจเป็นเครื่องหมายแสดงถึงพระพุทธรูปจำกัยหลังจากลัทธิวิษณุธรรมแล้ว หรืออาจแสดงถึง การนับถือพระรัตนไตรเจ้า

๔๕. คู่มือที่ ๓ กวีเรื่องระ

๔๖. วิชา อภัยฉัตร ๒๕., ไตรภูมิพระร่วงและสถานียศกรรมไทย อักษรฉะโยท หน้า ๒๖๒ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

๔๗. พระสมุทราชูปถัมภ์ เล่มที่ ๒ “ราชูนิธานปพิชชา” (กรุงยศ, ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕) หน้า ๖๐๕-๖๐๖

๖๗. หลวงวิบูลย์รักษ์ที่ ๕ เล่มสิบ ๓๐๓ (จุฬาลงกรณ์ บกที่ ๑)

อันได้แก่ พระวairocana พระอภิสกยะ พระรัตนสังกัระ พระอภิธัมม และพระอโมฆสัทธี หรือ จำนวน ๕ นั้น อาจหมายถึงพระพุทธรูปเจ้าในภัทรวัดที่ปัทมวาทได้^{๔๘} ในสุทธาปิฎกของลัทธิหินยาน ได้กล่าวถึงที่ประทับของพระอมิตายะพุทธรูปเจ้าในสวรรค์ชั้นสุทธาวาส^{๔๙} ว่าเป็นอาคารที่ประดับประดางดงามยิ่ง มีชายคาที่ประดับด้วยกระเบื้องแว่นทำให้เกิดความไพเราะเมื่อเวลาลมพัด และมีกำแพงแก้วก่ด้วยรัตนชาติแว่นล้อม สะท้อนแสงอย่างพรพราว

แผนสุทธาปิฎกจะจำแนกมาไว้ที่ฐานประทักษิณซึ่งมีหลังคาคลุม อย่างไรก็ตามบริเวณประทักษิณจัดให้เสมือนหนึ่งถนนแห่งความรู้แจ้ง ความสงบและพร้อมกันได้เปิดโอกาสให้บุคคลได้แสดงความสามารถ ประหนึ่งได้เฝ้าพระอัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการทำประทักษิณ ซึ่งเป็นการเดินเวียนรอบเจดีย์หรือโบสถ์ตามเข็มนาฬิกา ทักษิณ มีความหมายว่าขวามือหรือ การเวียนไปตามเข็มนาฬิกา ก็คือการเวียนขวา ๓ รอบ ความหมายอีกอย่างหนึ่งที่จะนำมาเกี่ยวข้องกับ ทักษิณ ก็คือ ทิศใต้ เพราะหากเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่งถือเป็นทิศมงคลในพระพุทธศาสนา ขวามือก็ตรงกับทิศใต้ บางครั้งการเวียนไปตามเข็มนาฬิกา ก็อาจเป็นสัญลักษณ์ของการเกิด และเจริญเติบโต^{๕๐}

ถึงแม้การเวียนเทียนในวิสาขบูชา ปรากฏมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงแล้ว นั้น จะเป็นประเพณีในศาสนาพุทธ แต่ก็อาจมีความหมายถึง พญานาค หรือราชูสน้ำที่ไหลวนมาจากเขาพระสุเมรุ หรือ วิษณุวงแหวนอันสมบูรณ์ โดยนัยก่อนนี้ผู้ที่มาเวียนเทียนมักจะสวมหัวด้วยอุษณภฏ โดยนัยจึงมีสวามิภักดิ์ต่อพระรัตนสังกัระที่ทรงเป็นรูปองค์พญานาคอยู่แล้ว นอกจากจะหมายถึง ความบริสุทธิ์ ความเจริญ เติบโต และความอุดมสมบูรณ์^{๕๑}

เนื่องจากลานประทักษิณชั้นนี้แล้ว เจดีย์แสดงถึงลักษณะสถาปัตยกรรมของเจดีย์ทรงลังกานแบบสุโขทัยแท้

ฐานเรือนชั้นที่ ๕ เป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสธรรมดา อาจจะมีเจดีย์ และฐานแปดเหลี่ยมถัดขึ้นไป มีความหมายถึง มรรค ๘ อันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา

ข) ส่วนองค์ระฆัง หรือ กรวดนอติย

เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ อันเป็นประธานในการประกาศพระพุทธศาสนา

ตรงส่วนรองรับครวดราชูสนั้น ประกอบด้วย ชั้นลูกแก้วขนาดใหญ่ ๓ ชั้น และบัวปากกระพริง ซึ่งเป็นแบบอย่างที่มีมาจากแบบอินเดียเดิม ในประเทศไทยกำหนดความหมายว่าเป็นภูมิ หรือโลกทั้งสาม เทิดทูนให้พระพุทธศาสนาเป็นที่ตั้งสูงสุด

ค) ส่วนยอด

คือ รัตนบัลลังก์ ซึ่งคงเป็นสัญลักษณ์ของบัลลังก์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้พระโพธิญาณ ก้านฉัตรกลม (ก้านฉัตรวาณี) ซึ่งทำเป็นสาวกปูนปั้นปางนาคาจำนวน ๑๖ องค์มาประดับโดยทำเวียนประทักษิณ อาจจะทำให้เป็นเครื่องหมายแสดงการประกาศพระพุทธศาสนาไปทั่วทุกทิศ

๔๘. ใจดี กัลยาณมิตร. เร. โบราณวัตถุและสถาปัตยกรรมไทย ฉบับพิมพ์ หน้า ๓๑๘

๔๙. สุเมธ ขุนสาย. เร. "วัตถุสัญลักษณ์" - ฉบับพิมพ์ หน้า ๑๑๘

๕๐. สุเมธ ขุนสาย. เร. ฉบับพิมพ์ "พุทธปรัชญาที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรมไทย" หน้า ๓๘๘

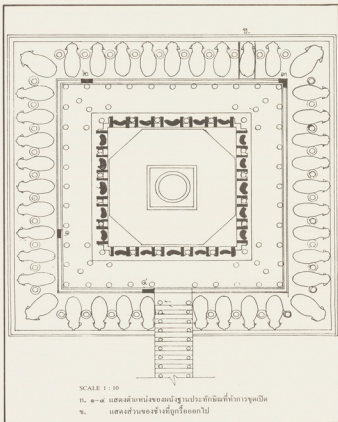
ปล้องไฉนทั้ง ๓๒ ชั้น อาจหมายถึง กามภูมิ ๑๑ พรหมโลก ๒๐ และพยาน้ำค้างหมายถึง นิพพาน อันเป็นสิ่งสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา^{๕๒}

อาจจะกล่าวได้ว่า เจตีย์ประชาณซึ่งอยู่ภายในกำแพงแก้ว มีความสมบูรณ์ในตนเองในฐานะที่เป็น สัญลักษณ์ของจักรวาลหนึ่ง ๆ

ตามความเข้าใจของนักวิชาการทั่วไป เจตีย์กัณฐี ปรางค์กัณฐี และพระอุโบสถ (วิหาร) กัณฐี เป็นตัวแทนของจักรวาลหนึ่ง ๆ โดยโครงสร้างจุลจักรวาลของตัวอาคารเอง (MICROSOM) และขนาดเดียวกันกับเป็นแกนสัมพันธ์กับจักรวาลใหญ่ในระดับต่าง ๆ (MACOSOM)^{๕๓}

๕๒. วิชาญ อรรถานันตาร, ว.ศ. เวียงคันทน์ หน้า ๒๕๐-๒๕๑

๕๓. อรุณีย์ เจริญสุขกฤต เวียงคันทน์ สัมมณีน หน้า ๓๒๕

บทที่ ๕

การดำเนินการขุดเปิดผนังฐานประทักษิณ และรื้อฐานขาลาเจดีย์ประธาน วัดช้างล้อม

๑. การดำเนินการขุดเปิดผนังฐานประทักษิณ

ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ผนังฐานประทักษิณมีการบูรณะเปิดทิ้งไว้ให้เห็นชั้นบัวทรายที่ซ่อนอยู่ภายใน แสดงถึงการสร้างทับซ้อนว่ามีอยู่จริง อันอาจเป็นร่องรอยของเจดีย์ก่อนเจดีย์ทรงกลมวัดช้างล้อมในปัจจุบัน ในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๒๘ ภายใต้การดำเนินงานของโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย ได้ตกลงที่จะดำเนินการขุดเปิดผนังฐานประทักษิณ จำนวน ๔ แห่ง เพื่อตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงผนังฐานประทักษิณเชิงลักษณะที่ซ่อนอยู่ภายในคือทวารประตูวิเศษศาสตร์การก่อสร้างเจดีย์องค์นี้

๑.๑ สภาพโดยทั่วไป

ผนังฐานประทักษิณ วัดช้างล้อม คือฐานเจดีย์ชั้นที่ ๒ เป็นส่วนของเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงตั้งอยู่เบื้องหลังรูปช้างยืน ปัจจุบันก่อตรงเรียบเป็นปูนฉาบสีขาวนวล ความยาวด้านละประมาณ ๒๑.๖๐ เมตร ความสูง ๒.๗๐ เมตร โดยที่กลางด้านหน้าก่อเป็นบันไดใหญ่จากพื้นลานวัดขึ้นสู่ฐานประทักษิณ

ฐานประทักษิณ เป็นส่วนที่รับน้ำหนักทั้งหมดขององค์เจดีย์ประธานที่ก่อลงบนฐานตั้งอยู่บนพระนครต้องมั่นคงพอที่จะให้คนเดินบนลานประทักษิณได้ตลอดรอบทั้ง ๔ ด้าน

การบูรณะของกรมศิลปากร ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๑๒ ไม่ได้ซ่อมแซมฐานประทักษิณเพราะยังสมบูรณ์อยู่มาก ดังนั้นในการดำเนินการขุดเปิดผนังทั้ง ๔ ด้าน ได้หลีกเลี่ยงการทำลายโบราณสถาน โดยเลือกพื้นที่ที่จะทำการเปิด คือความกว้างเพียงด้านละ ๑ เมตร

ลำดับของผนัง ก่อน-หลัง ที่ได้ดำเนินการขุดเปิด มีดังนี้

- ผนังฐานเจดีย์ด้านทิศใต้
- ผนังฐานเจดีย์ด้านทิศตะวันตก
- ผนังฐานเจดีย์ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้
- ผนังฐานเจดีย์ด้านทิศเหนือ

ก. ผนังฐานเจดีย์ด้านทิศใต้

ตำแหน่ง ผนังฐานประทักษิณ ของเจดีย์ประธานด้านทิศใต้ส่วนที่ห่างจากฐานฐานประทักษิณ ด้านทิศใต้ไปทางทิศตะวันตก ๘.๗๐ เมตร คัดความกว้าง ๑ เมตร หรืออยู่ระหว่างช้างตัวที่สาม และเสาตามประตูปัดคันที่ ๔

สาเหตุที่เลือก เป็นบริเวณที่ถูกบูรณะทิ้งร้างไว้ให้เห็นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ สามารถเห็นชั้นบัวทรายที่ซ่อนอยู่ภายใน ซึ่งเข้าใจว่าอาจจะเป็นส่วนหนึ่งของลำบัวลายของซุ้มประตูบัวช้าง

	ในอดีต หรืออาจจะเป็นร่องรอยของเจดีย์เดิมก่อนการสร้างเจดีย์ประธานทรงกลมวัดช้างเผือก
จุดมุ่งหมาย	เพื่อศึกษาให้ทราบประวัติการก่อสร้างเจดีย์องค์นี้
วิธีการดำเนินงาน	ก. เริ่มต้นด้วยการกระเทาะปูนช่วงที่เลือกไว้แล้วออกให้หมด ข. ตรวจดูลักษณะการเรียงศิลาแลง และใช้เครื่องมือขนาดเล็ก จำพวกค้อน ขวาน วัดเอาก่อนศิลาแลงออกทีละแผ่น โดยเริ่มจากส่วนบนสุดของผนังลงมา ค. การแกะก้อนศิลาแลงออก ทำจนถึงพื้นบนสุดของชาลาเป็นช่วงหนึ่ง เพราะผนังชั้นนอกได้หมดไปเมื่อถึงพื้นฐานชาลา และจากพื้นชาลาลงไปจนสุดแนวศิลาแลงของผนังชั้นในเป็นอีกช่วงหนึ่งซึ่งแตกต่างกัน ง. ช่วงที่ตัดจากพื้นบนชาลา จำเป็นต้องใช้หลอดดูดลงไป ปรากฏว่าได้ฐานชาลา มีการวางศิลาแลงขัดกันไปมา (ในภายหลังปี พ.ศ. ๒๕๒๔ เมื่อขุดค้นทางโบราณคดีหลุมทดสอบที่ ๕ จึงทราบว่าฐานชาลา มีการปูศิลาแลงอย่างมีแบบแผน) ได้พบศิลาแลงเหล่านี้ขึ้นมาเพื่อตามฐานประทักษิณชั้นในที่ค้นพบใหม่โดยเปิดพื้นฐานชาลา คิดเป็นช่องกว้าง ๕๐ ซม. ความยาว ๑ เมตร ขุดลึกลงไป ๑๕๐ ซม. จึงพบเพราะสุดแนวฐานศิลาแลงที่ค้นพบใหม่ เพื่อบันทึกดินลูกรังถมอยู่ข้างใต้
ผลที่ได้รับ	เมื่อขุดลอกผนังที่ขุดเรียบขึ้นนอกออกหมดแล้วนั้น สามารถสรุปได้ดังนี้ ๑. สภาพผนังชั้นนอกสุด เริ่มก่อ จากพื้นบนสุดของฐานชาลาของวังรูปช้างเป็นเดิมตัว ขึ้นไปจนถึงฐานบัวคว่ำของผนังกระเบื้องส่วนบนของฐานประทักษิณ ความสูง ๒.๗๐ เมตร ลักษณะเป็นหน้าตัดเรียบของฐานประทักษิณ ก่อด้วยศิลาแลง ขนาด ๔๐ × ๔๒ × ๑๐ ซม. เรียงสลับกันโดยวางตัวตามด้านยาว ๑ แถว และด้านกว้างอีก ๑ แถว ตลอดทั้งผนัง ใช้ปูนแฉกและฉาบปิดภายนอก ความหนาของผนังประมาณ ๔๕ ซม. หรือเท่ากับ หน้าความยาวของศิลาแลง ๑ แผ่น ๒. สภาพผนังชั้นใน ลักษณะเว้าเข้าเป็นฐานหน้ากระดานท้องไม้ ในขณะที่ผนังชั้นนอกหมดไปเมื่อถึงพื้นบนฐานชาลา แต่ผนังชั้นในนั้นยังเรียงศิลาแลงตรงลงไปอีกประมาณ ๑.๕๐ เมตร ความสูงทั้งสิ้น ๔.๒๐ เมตร ได้ฐานผนังชั้นในพบว่ามีการใช้ดินลูกรังอัดแน่น เข้าใจว่าจะเป็นการเตรียมพื้นที่ก่อนการก่อสร้างเจดีย์ ไม่มีร่องรอยของการหล่อปูนหรือฉาบปูนภายนอก แต่ปรากฏว่ามีคราบดินติดอยู่ที่ผนังชั้นในต้องขูดผนังเอาดินออกไป ดินนี้อาจจะเกิดจากการสลายตัวของศิลาแลงหรืออาจจะเป็นส่วนหนึ่งของดินที่ใช้ผสมผนังชั้นในก็ได้โดยง่ายโดยวิธีหนึ่ง ลักษณะที่ปรากฏ มีดังนี้ ชั้นบัวหยาบ ความสูง ๕๐ ซม. ใช้ศิลาแลงขนาด ๔๒ × ๓๕ × - ซม. เรียงเอาด้านลาดออก ชั้นท้องไม้ ความสูง ๓๐ ซม. ใช้ศิลาแลงขนาด ๔๒ × ๓๕ × - ซม. เรียงต่อกัน

ชั้นลูกแก้วอกไก่ ความสูง ๒๐ ซม. ใช้สีลาแลงขนาด ๔๒ x ๑๒ x ๐.๒ ซม. เรียง
เอาด้านปลายแหลมออก

ชั้นท้องไม้ ความสูง ๑๕๐ ซม. ใช้สีลาแลงขนาด ๔๒ x ๑๒ x ๒๒ ซม. เรียงต่อกัน
เอาด้านกว้างออก ๑ แถวและด้านยาวออก ๑ แถว ตลอด (ENGLISH BOND)

- ** ชั้นหน้ากระดาน ความสูง ๑๒๐ ซม. เป็นส่วนพิเศษสองปูนเข้าไว้ทำขึ้นทีหลัง
ชั้นฐานเรียบได้ฐานรองรับข้าง ความสูง ๐.๒ ซม. ใช้สีลาแลงขนาด ๔๒x๑๒x๒๒ ซม.
เรียงต่อกันโดยวางสีลาแลงด้านกว้างออก ๑ แถว และด้านยาว ๑ แถวต่อเนื่องไปได้
ฐานรองรับข้าง

ลักษณะผนังข้างคันมีข้อสังเกตถึงความบกพร่องของรูปทรง ดังนี้

- ก. ส่วนที่เป็นอกไก่คัน ด้านทิศทางสถาปัตยกรรมทั่วไปจะต้องมีการบากเส้นลวดแต่ง
ทั้งบนและล่างของอกไก่ แต่ผนังชั้นในด้านนี้มีเพียงเส้นลวดบน (อาจใช้ปูนแต่งแทน
ตัวบนได้)

- ข. ตัวกำแพงชั้นท้องไม้ช่วงล่างไม่ปรากฏชั้นบัวคว่ำคันทำให้เสียสมดุลย์กับชั้นบัวคว่ำใน
ส่วนบน

ข. มณังเจดีย์ด้านทิศตะวันตก (ด้านหลัง)

ตำแหน่ง ผนังฐานประทักษิณ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนที่พื้นมณังเจดีย์ไปทางทิศตะวันตก
๑ เมตร คีลความกว้าง ๑ เมตร หรือระหว่างข้างขึ้น ตัวที่ ๑ กับ ๒ จากมุมทิศตะวันตก

จุดประสงค์ เพื่อตรวจดูผนังชั้นในของฐานประทักษิณ

วิธีการดำเนินงาน เช่นเดียวกับแห่งแรก แต่เมื่อรื้อผนังชั้นนอกออกจนถึงพื้นฐานชาลารองรับรูปช้าง
แล้วจุดต่อไปเพียง ๕๐ ซม. พบพบแนวผนังเจดีย์ชั้นในก่อเรียงลงไปเท่านั้น

ผลที่ได้รับ ภายหลังการรื้อผนังพบว่า เหมือนแห่งแรก

ค. มณังเจดีย์ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

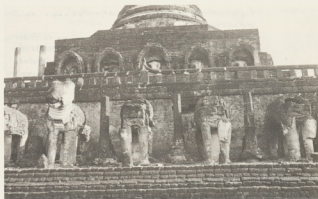
ตำแหน่ง ผนังฐานประทักษิณ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ชิดขอบบันไดด้านทิศเหนือ (ด้านซ้าย)
คีลความกว้าง ๑ เมตร

จุดประสงค์ ก่อนการรื้อหรือผนัง พบว่ามีร่องรอยการฉาบปูนซ้อนกันอยู่ระหว่างปูนฉาบของฐาน
ชาลา และปูนฉาบของบันไดซึ่งน่าสงสัยว่าอาจจะสร้างคนละคราว

วิธีการดำเนินงาน เช่นเดียวกับแห่งแรก แต่เมื่อรื้อผนังชั้นนอกของฐานประทักษิณออกจนถึงฐานชาลา
แล้วจุดต่อไปเพียง ๕๐ ซม. พบที่จะพบแนวผนังฐานประทักษิณชั้นในว่ามีก่อเรียงลงไป
เท่านั้น

ผลที่ได้รับ ภายหลังการรื้อหรือผนัง ลักษณะเหมือนแห่งแรก คือ อกไก่ไม่มี ขอบเส้นลวดล่าง และ
ส่วนล่างของผนังไม่มีชั้นบัวคว่ำ และเนื่องจากจุดชิดบันได จึงทำให้พบว่า แนวบันได

** ส่วนที่เป็นหน้ากระดานเป็นพื้นผิวพิเศษ สำหรับการลงเจดีย์ที่ก่อลักษณะข้างคันเสร็จแล้ว เป็นการแก้ไขเปลี่ยนแปลงรูป
ลักษณะผนังบางส่วน โดยทำการปิดบริเวณช่องไม้ด้วยสีลาแลงขนาด ๔๕ x ๒๐ x ๑๒ ซม. วางต่อ ๆ กันโดยก่อคันทวย
ปะต่อ ๆ กันโดยใช้ปูนถือ

ภาพที่ ๗๕ มณิจัวันนพิศได้ ก่อนบูรณะ

ภาพที่ ๗๖ มณิจัวันนพิศได้ ส่วนที่ถูก ชุกทั้งหัวไว้สมัยในปี พ.ศ. ๒๔๐๒

ภาพที่ ๗๖ มนังค้ำวนทศโลได้ ถาวรตะเพาะปูนฉา (ขอมคิม) เพื่อสู่ความวิธเจตนาเสง

ภาพที่ ๗๗ มนังค้ำวนทศโลได้ การคัมฉินการซุกเปิดมนังค้ำวอเคลื่องเมือขนาดเล็ก

ภาพที่ ๖๕ มณีก้านทิศใต้ ภาพยังกวรวุฒเบิก
เห็นผนังชั้นใน - นอก (ส่วนบน)

ภาพที่ ๖๖ มณีก้านทิศใต้ ฐานเจดีย์ชั้นที่ ๒
ส่วนล่างใต้ฐานพระรัตนจักร

ภาพที่ ๔๑ มณีนเจดีย์ด้านทิศตะวันตก ภาพหลังจากการขุดเปิด

ภาพที่ ๔๒ มณีนเจดีย์ด้านทิศตะวันตก ภาพหลังจากการขุดเปิด

ภาพที่ ๔๓ ผนังเจดีย์ด้านทิศตะวันตก หักเป็น โฉด้าวข้าว

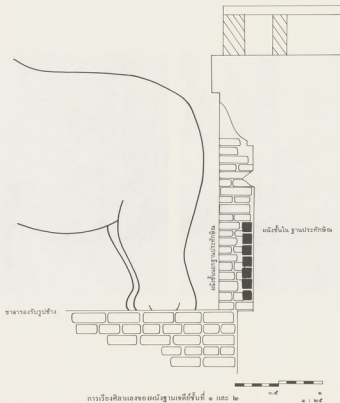
ภาพที่ ๔๔ ผนังเจดีย์ด้านทิศตะวันตก (ด้านซ้าย)
และผนังบันได

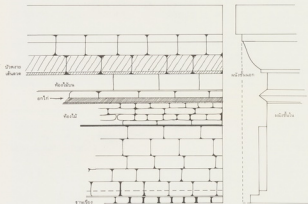

ภาพที่ ๘๕ คนึงเจตน์มุนีศึกษาเนื้อที่จันทน์แดงและใบ
ขณะขุดเจ็ดหมื่น

ภาพที่ ๘๖ คนึงเจตน์มุนีศึกษาชั้นดินเหนียวและหิน
ภาชนะดินเผาขุดเจ็ดหมื่น

การฉนวนกันความร้อนและเสียงของผนังภายนอก ชั้นที่ ๒

0 0.5 1.0

ทางขึ้น ลานประทักษิณสร้างขึ้นก่อนผนังชั้นนอกของฐานประทักษิณ และฐานชาลา
รองรับข้าง โดยตัวบันไดก่อสีกเข้าไปชนผนังชั้นใน

4. ผนังเจดีย์ด้านทิศเหนือ

ตำแหน่ง	ผนังฐานประทักษิณมุมด้านทิศเหนือ โดยจุดออกไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
จุดประสงค์	เพื่อสำรวจมุมผนังชั้นใน
วิธีการดำเนินงาน	เช่นเดียวกับแห่งแรก แต่เมื่อรื้อผนังชั้นนอกออกจนถึงพื้นบนฐานชาลา จะจุดต้องไป เพียง ๕๐ ซม. พอที่จะพบแนวชั้นในของฐานประทักษิณว่าก่อเรียงลงไป
ผลที่ได้รับ	ลักษณะเหมือนจุดแรก แต่ที่สำคัญ คือ พบว่าอกไก่ของมุมฐานประทักษิณมีขอบ เส้นลวดสมบูรณ์ทั้งบนและล่าง

๒. การรื้อขึ้นส่วนข้างและฐานชาลารองรับข้าง

การรื้อฐานชาลาทำขึ้นภายหลังเมื่อจุดเปิดผนังฐานประทักษิณทั้ง ๔ แห่ง เสร็จเรียบร้อยแล้ว
เกิดขึ้นเพื่อเป็นการแก้ข้อสงสัยเรื่องฐานชาลารองรับข้างและฐานประทักษิณว่ามีการก่อสร้างที่เกี่ยวข้อง
สอดคล้องกันหรือไม่ และเมื่อแรกสร้างจะมีหรือไม่มีฐานชาลารองรับข้างมาประกอบ ขณะเดียวกัน
ก็จะดำเนินการจุดค้นหาโบราณคดีตรวจจุดขึ้นดินได้ฐานชาลาต่อเนื่องกันไป

ฐานชาลารองรับข้าง ความกว้าง ๔.๕๐ เมตร ความยาว ๓๐.๖๐ เมตร ความสูง ๓๐ ซม.
ก่อด้วยศิลาแลงเป็นฐานบัวคว่ำสำหรับตั้งข้างยื่นสัมผัสกับเสาตามประตู

ส่วนของฐานชาลารองรับข้างซึ่งจะถูกรื้อออกไปนี้อยู่ในตำแหน่งเดียวกับข้างตัวที่สามของ
แถวข้างยื่นของผนังด้านทิศตะวันตก (ด้านหลังเจดีย์ประธาน) นับจากมุมเจดีย์ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
มาประมาณ ๔.๕๐ เมตร โดยต้องทำการถอดข้างออกไปก่อนที่จะดำเนินการรื้อฐานชาลา และภายหลัง
เมื่อทำการจุดรื้อฐานชาลา (ข้าง) ออกหมดแล้วให้ขยายความยาวออกเปิดเป็นหลุมทดสอบที่ ๔ (รายละเอียด
อยู่ในบทที่ ๕)

การดำเนินการ

การรื้อฐานชาลา ทิศความยาว ๒.๒๐ เมตร ความกว้าง ๒ เมตร ใช้เครื่องมือขนาดเล็ก จำพวก
ฆ้อง ขวาน กระทั่งฐานชาลา ออกที่ละชั้นศิลาแลงตามระนาบนอน โดยเริ่มจากส่วนบนสุดลงมา

ส่วนศิลาแลงช่วงในที่วางค้ำคานยาวขึ้นบนสุดของฐานชาลา ส่วนนี้เป็นของเดิมติดลงไ้วางตัว
ตามแนวข้าง และติดลงไ้วางตัวคานแนวนอนสลับกันไปตลอดเป็นจำนวน ๑๓ ชั้น ขนาดศิลาแลงที่ใช้
ประมาณ ๓๐×๖๐×๑๕ ซม.

ศิลาแลงช่วงนอกที่ได้รับการบูรณะใหม่นั้นมีอยู่ ๖ ชั้น (นับโดยเทียบเคียงจำนวนชั้นกับ ชั้นของ
ศิลาแลงช่วงในโดยนับจากชั้นบนลงไป) โดยการเรียงศิลาแลงในชั้นที่ ๗ อันเป็นชั้นที่ศิลาแลงติดต่อก่อนเป็น
ของเดิมทั้งช่วงในและนอกนั้นวางค้ำคานแนวขวางตลอด แต่ในการเรียงศิลาแลงชั้นที่ ๘ ซึ่งเป็นชั้นที่ศิลาแลง
แต่ละก้อนจะวางค้ำคานแนวยาวนั้นนักขณิศิลาแลงอยู่แนวหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นว่าการปูพื้นฐานชาลารองรับ
ข้างแยกออกเป็น ๒ ช่วงมาแต่เดิม ไม่ใช่เพราะชำรุดไปจนต้องบูรณะแยกกัน

ภาพที่ ๘๘ หลุมศพตอนที่ ๔ ซากสัตว์ที่ ๔ ต่อมืดลงลงไป

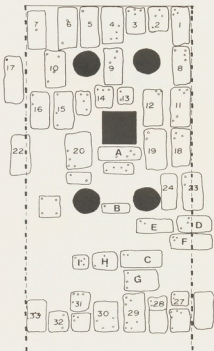
ภาพที่ ๘๘ หลุมศพตอนที่ ๔ แนวฐานเขาดารงในรูปไข่ (แนวใน) ต่อมืดลงแบบ ENGLISH BOND ซักตอน (แนวขึ้นในเป็นฐานส่วนที่ไม่ถูกขุดพบ)

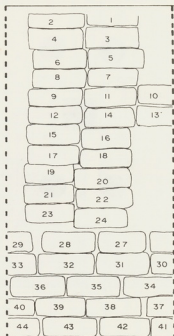
ภาพที่ ๔๕ หลุมศพสมัยที่ ๔ ภาพนี้ถ่ายจากเรือข้ามคลองโพ

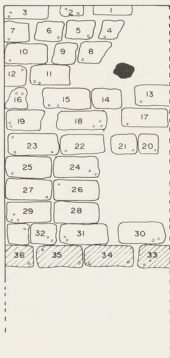
ภาพที่ ๕๐ หลุมศพสมัยที่ ๔ การขุดฐานเจดีย์
ทำเป็นชั้นสี่เหลี่ยม

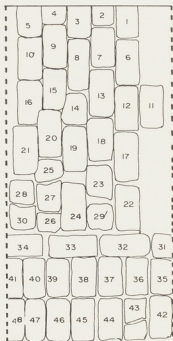

ตำแหน่งช้างตัวที่สามและสภาพทั่วไปศิลาแสดงธงพื้นฐานช้างชั้นที่ ๑
ก่อนการจุดค้นทางโบราณคดีหุลุม tv

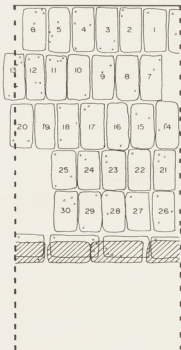

ศิลาแฉกร่องเรียบฐานข้างชั้นที่ ๒

ศึกษาแถวของรูปฐานข้างขึ้นที่ ๘

สีตามแถวของพื้นฐานข้างขึ้นที่ ๑๓

ในการเรียงศิลาแลงชั้นที่ ๔ เมื่อหมดการปูศิลาแลงช่วงใน กัดไปเป็นศิลาแลงช่วงนอกซึ่งวางปูศิลาแลงแต่ละก้อนเหมือนกับยกเว้นศิลาแลง ๑ แถว ซึ่งเป็นช่วงต่อระหว่าง ๒ ตอน ที่จะวางตัวตามยาวตลอดจนถึงชั้นที่ ๑๓

การวางศิลาแลงแยกออกเป็น ๒ ส่วนนี้ ช่วงนอกเพื่อสะดวกต่อการตั้งฐานชาลาให้เป็นฐานบัวคว่ำ ช่วงในเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ฐานชาลา ซึ่งส่วนใดไม่มีศิลาแลงปูก็ใช้ดินลูกรัง (LATERITE SOIL) อัดแน่นแทน

เมื่อคำนวณการรื้อฐานชาลาออกจนหมดทั้ง ๑๓ ชั้น ชั้นดินที่ ๑๓ จึงเสมอกันกับพื้นศิลาแลงเป็นลานวัดและเมื่อขุดลอกชั้นที่ ๑๓ ออก พบว่าใต้ชั้นที่ ๑๓ เป็นดินลูกรังถมแน่น ดินลูกรังถมแน่นนี้ คือชั้นเดียวกับชั้นที่ ๑ ๑ ของหลุมทดลองที่ ๑ จึงหยุดการดำเนินการรื้อฐานชาลาซึ่งหมดการเรียงศิลาแลงเมื่อถึงพื้นลานวัดลง

ผลสรุปการดำเนินการขุดเปิด ผนังฐานประทักษิณ และรื้อฐานชาลารองรับข้าง

๑. ฐานชาลารองรับรูปข้าง

ฐานชาลารองรับรูปข้าง มีขนาด ความยาว ๓๐.๖๐ เมตร ความกว้าง ๒.๒๐ เมตร ความสูง ๑.๕๐ เมตร เป็นฐานบัวคว่ำ การก่อสร้างฐานบัวคว่ำของชาลารองรับรูปข้างไม่ได้ก่อศิลาแลง เฉพาะกรอบขอบฐานด้านนอกสุด ภายในฉลัศพื้นแน่นเช่นโบราณสถานอื่น ๆ เท่านั้น แต่ใช้ศิลาแลงปูเต็มบริเวณตลอดชั้นที่พบทุกตาราง ขนาดของแผ่นศิลาแลงที่ใช้ก่อคิดเป็น ๓๐x๖๐x๕ ซม.

ในการก่อเรียงฐานชาลา เรียงศิลาแลงระบบ ENGLISH BOND จำนวน ๑๓ ชั้นนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ตามลักษณะการก่อสร้างที่แตกต่างกันตามความกว้าง ดังนี้

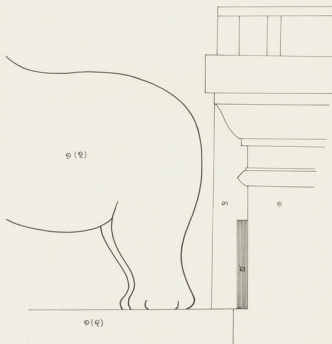
ส่วนที่ ๑ ก่อเป็นฐานตรง ๆ ความกว้าง ยาว ๒ เมตร เรียงศิลาแลงกว้าง ๑ แถว สลับยาว ๑ แถว (ENGLISH BOND) สอดหิน เป็นฐานที่ตั้งของรูปข้าง

ส่วนที่ ๒ ก่ออยู่หน้าฐานส่วนที่ ๑ โดย ก่อเป็นฐานบัวคว่ำ ความกว้างยาว .๖๐ เมตร เรียงศิลาแลงเหมือนส่วนที่ ๑ บางส่วนที่เป็นของเดิมสอดหิน ส่วนซ่อมแซมบูรณะใหม่ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ใช้ปูนซีเมนต์เชื่อมเป็นฐานที่สร้างหินจากรูปข้างออกมา โดยเป็นที่ตั้งของพุ่มดอกบัวปูนปั้น

การก่อฐานชาลา ๒ ส่วนแยกกันนี้อาจจะเป็นความตั้งใจของช่าง ที่ต้องการให้ส่วนที่ ๑ แฉะแรงมั่นคงพอสำหรับตั้งรูปข้างปูนปั้นเดิมตัว หรืออาจจะเป็นการตัดสินใจเปลี่ยนแปลงขนาดความกว้างของฐานชาลาของช่างขณะก่อสร้าง แต่ไม่ใช้การสร้างทับซ้อนกัน ๒ สมัย เนื่องจากส่วนที่ ๑ ไม่มีปูนฉาบผิว ผนังด้านนอก

๒. ฐานประทักษิณ

ฐานประทักษิณ มีขนาดความยาว ๒๕.๖๐ เมตร ความกว้าง ๓ เมตร ความสูง ๒.๗๐ เมตร มีก่อสร้างเปลี่ยนแปลงผนังถึง ๓ รูปแบบ ดังนี้คือ

ตัวเลขแสดงลำดับของการก่อสร้าง

๒.๑ ผนังขึ้นในสุด

เป็นผนังที่ซ่อนอยู่ภายใน ที่สร้างขึ้นเพื่อรับน้ำหนักของลานประทักษิณอย่างแท้จริง ถือเป็นฐานหน้ากระดานท้องไม้ ประกอบด้วย

หน้ากระดานบน

บัวพวยบน

ท้องไม้

ลูกแก้วอกไก่

ท้องไม้

ฐานเชิง

จากลักษณะผนังที่ไม่มีขึ้นบัวคว่ำและลูกแก้วอกไก่ด้านล่างนี้ คือรูปแบบสถาปัตยกรรมโดยทั่วไปที่เคร่งครัดในเรื่องความได้ส่วนกัน (SYMMETRY) เมื่อปรากฏลักษณะเพียงอกไก่บน และบัวพวยเช่นนี้ แสดงถึงความจริงใจของช่างซึ่งเมื่อเริ่มสร้างจะต้องค่อยเริ่มก่อจากส่วนล่างขึ้นมาเรื่อยๆ จึงสร้างส่วนบน

๒.๒ ลักษณะการเปลี่ยนแปลงผนังขึ้นที่แสดงถึงการแก้ไขรูปแบบครั้งที่ ๑ เพื่อปิดลูกแก้วอกไก่

รูปแบบที่ ๒ นี้ เป็นรูปแบบที่ไม่สมบูรณ์ด้วยลักษณะสถาปัตยกรรมใด ๆ จึงน่าจะเป็นการสร้างไม่เสร็จ โดยการเพิ่มชั้นพิเศษ ใช้วิธีการปะติดและสลัปูนเอาด้านกว้างวางต่อ ๆ กัน ปิดปิดเฉพาะผนังส่วนท้องไม้ เริ่มก่อจากส่วนล่างสุดของท้องไม้ หรือตรงกับส่วนบนสุดของฐานชาลารองรับรูปช้างพอดีขึ้นมา โดยอีก ๒ - ๓ แผ่นก็จะสามารถปิดชั้นลูกแก้วอกไก่ได้ แต่ได้หยุดการก่อสร้างเสียก่อน

การเปลี่ยนแปลงผนังเช่นนี้ น่าจะเป็นความต้องการของช่างที่เข้าใจถึงปัญหาการก่อสร้างที่มีแบบแผนโดยทั่วไป และพบว่าไม่เหมาะสมที่จะตกแต่งผนังฐานประทักษิณด้วยอกไก่บน จึงก่อติดและปะติดไม่ทันเสร็จ ก็เปลี่ยนมาปิดผนังที่เป็นรูปแบบที่ ๓ แทน

๒.๓ ผนังขึ้นนอก หรือผนังที่ใช้อุปกรณ์อุบัน

เป็นผนังที่สร้างขึ้นบนพื้นบนสุดของฐานชาลารองรับรูปช้าง โดยก่อทับตรงปิดตั้งแต่ส่วนบนของฐานชาลารองรับรูปช้างบรรจบกับชั้นหน้ากระดานบน ปิดลักษณะของฐานประทักษิณขึ้นในจนหมดสิ้น

๓. ฐานประทักษิณและฐานชาลารองรับช้างน่าจะสร้างขึ้นในสมัยเดียวกัน

ถึงแม้ว่า ผลจากการขุดเปิดผนังฐานประทักษิณ จะพบว่า ฐานประทักษิณและฐานชาลาไม่ได้สร้างสอดรับเกี่ยวเนื่องกัน แต่ก็ไม่มีหลักฐานใดจะสามารถบ่งได้ว่าฐานประทักษิณนั้นเก่ากว่าฐานชาลารองรับช้าง ถึงว่าจะพบว่า ฐานประทักษิณเป็นส่วนที่รับน้ำหนักที่แท้จริงขององค์พระเจดีย์ โดยเริ่มก่อขึ้นบนพื้นลานวัด ระดับเดียวกับพื้นล่างฐานชาลา โดยได้ติดลงไป มีการยึดติดแน่นสนิทกับก้อนหินขนาดใหญ่ เพื่อเสริมความมั่นคงให้มั่นคงองค์เจดีย์ (FOUNDATION) แต่ก็เป็นที่น่าสนใจที่ การวางแผนแผนการสร้างเจดีย์ช่างน่าจะต้องการให้มีชาลารองรับรูปช้างมาตั้งบนคัน ดังนั้น

๓.๑ ฐานเชิงของฐานประทักษิณ (ซึ่งปัจจุบันถูกฐานชาลารองรับรูปช้างปิดหมด) นั้นก่อด้วยศิลาแลงขนาดเดียวกับ ฐานชาลา ซึ่งเป็นศิลาแลงขนาดเล็กเมื่อเทียบกับส่วนบนของฐานประทักษิณ ที่รองรับรับน้ำหนักของลานประทักษิณกลับใช้ศิลาแลงขนาดใหญ่

- ๓.๒ การที่ฐานประทักษิณชั้นในไม่มีชั้นบัวคว่ำ อันมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยทั่วไปนั้น อาจแสดงว่า ผนังฐานประทักษิณชั้นในเป็นผนังเบื้องหลังข้างใน โดยกำหนดให้ฐานประทักษิณไม่ต้องมีชั้นบัวคว่ำ และเลื่อนชั้นบัวคว่ำมาอยู่ที่ฐานบัวคว่ำของซาลารองรับรูปช้างแทน ซึ่งเมื่อกลับมาริขณาคของ ชั้นฐานเขียง ชั้นบัวคว่ำ ของฐานซาลาเปรียบเทียบกับ ชั้นหน้ากระดานบน และชั้นบัวหน้าบนของฐานประทักษิณแล้วปรากฏว่าความสูงเท่ากัน (SYMMETRY)
- ๓.๓ การที่ผนังฐานประทักษิณชั้นในมีแต่ช่องยกเกวียนนี้ เมื่อมีรูปช้างยืนมาตั้งด้านหน้าอาจจะดูไม่เหมาะสม การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ฝ่ายจะเป็นความต้องการของช่างที่เข้าใจถึงปัญหาการก่อสร้างที่ผิดแบบแผนโดยทั่วไป
- ๓.๔ ถ้าหากเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมขึ้นต้นด้วยฐานประทักษิณ สัดส่วนของเจดีย์จะสูงเกินไปไม่เป็นที่นิยมของช่างสุโขทัย
- ๓.๕ ถ้าหากเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมขึ้นต้นด้วยฐานประทักษิณ ระยะห่างระหว่างเจดีย์กับกำแพงแก้ว และกำแพงแก้วกับวิหารซึ่งเดิมเท่ากันนั้นจะหมดสมดุล โดยตัวเจดีย์จะอยู่ห่างจากกำแพงแก้วมากขึ้น

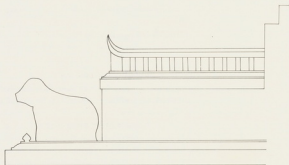
๔. การก่อผนังฐานประทักษิณทั้ง ๓ แบบอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน

การก่อสร้างผนังฐานประทักษิณทั้ง ๓ รูปแบบนั้น น่าจะเป็นผนังเบื้องหลังข้างในทั้ง ๓ ครั้ง ด้วยเหตุที่ รูปแบบที่ ๒ - ๓ น่าจะเกิดขึ้นเพื่อจุดประสงค์ในการปิดชั้นยกเกวียน โดยรูปแบบที่ ๒ นั้น น่าจะสร้างไม่เสร็จ ก็เปลี่ยนแปลงมาทำรูปแบบที่ ๓ แทน

ส่วนรูปแบบผนังชั้นในน่าจะเป็นแบบแผนเดิมที่สั่งใจไว้ ซึ่งไม่น่าจะได้ใช้จริงเลย เพราะไม่พบร่องรอยของการฉาบปูนปิดผนังชั้นใน อันจะเป็นการสร้างทับซ้อนที่แสดงถึงช่วงระยะเวลาที่ต่างกันพอสมควร และถึงแม้ว่าช่างจะกระเทาะปูนฉาบเดิมทิ้งก่อนก็ยังไม่ปรากฏปูนอยู่ในรูปทรงของศิลาแลงระฆังชั้นใน ปูนที่ติดอยู่ประปรายเป็นปูนที่เกิดจากการตอปูนของการก่อสร้างเพื่อปิดชั้นยกเกวียนสองแบบหลัง

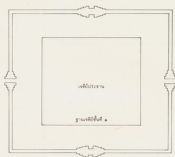
ดังนั้น แสดงว่ารูปแบบทั้ง ๓ ครั้ง น่าจะอยู่ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน เหตุที่มีการก่อสร้างถึง ๓ รูปแบบก็เกิดขึ้นก็เนื่องเป็นการแก้ไขเปลี่ยนแปลงผนังฐานประทักษิณให้เป็นผนังเบื้องหลังข้างในที่เหมาะสม แสดงถึงการแก้ไขปัญหาคงเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นตลอดเวลาของช่างไทยเมื่อพบว่า ผลของการก่อสร้างที่ออกมาไม่ความเหมือนเช่นแบบที่สั่งใจไว้

กล่าวอีกนัยหนึ่งช่างไทยไม่มีการเขียนแปลนก่อน แต่สร้างไปเลยเมื่อไม่เหมาะสมอย่างไรก็แก้ไขใหม่

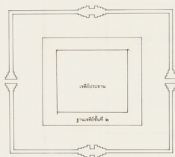

ผังแสดงการเปลี่ยนแปลงของอาคารจากอาคารประเพณี

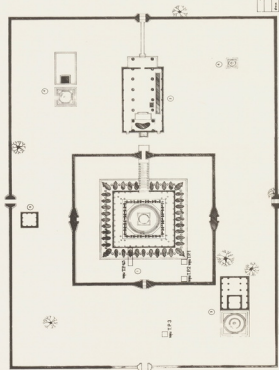

ส่วนผนังเจดีย์ประธานและโถงภายในรูปไข่

ส่วนผนัง เจดีย์ประธานและผนังด้านข้างฐานชั้นที่ ๒ และโถงการพนมธรรมา ๒

[illegible]

1. What is the purpose of the study?

1000

Age Group	Should Do More (%)	Should Not (%)
18-29	78	22
30-49	72	28
50-69	70	30
70+	65	35

บทที่ ๖

การดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี

การขุดค้นทางโบราณคดีนี้ เป็นความพยายามที่จะหาอายุสมัยของโบราณสถานจากการตรวจสอบชั้นดินทางโบราณคดีได้ลึกลงเจดีย์วัดช้างค้อม โดยได้ทำการขุดค้นหลุมทดสอบขึ้น ๕ หลุม และเรียกชื่อ PIT ๑, ๒, ๓, ๔ และ ๕ ตามลำดับก่อน - หลัง ของการดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี (ใช้รหัสย่อ T.P. ๑, ๒, ๓, ๔, ๕)

เหตุที่ต้องขุดหลุมทดสอบถึง ๕ หลุมนี้ เป็นผลต่อเนื่องมาจากการดำเนินการขุดหลุมทดสอบที่ ๑, ๒, ๓ ซึ่งก่อนในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๗ และยังไม่สามารถสรุปปัญหาได้ทั้งหมด จึงได้ขยายหลุมทดสอบเพิ่มขึ้นเป็นอีก ๒ หลุม ในปี พ.ศ. ๒๕๒๘

หลุมทดสอบที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ อยู่ภายในกำแพงแก้ว อันเป็นบริเวณเดียวของวัดที่แน่ใจว่าถูกตัดรอบขุดน้อยที่สุด และเลือกพื้นที่ส่วนหลังเพื่อหลีกเลี่ยงการบดบังทัศนียภาพจากการท่องเที่ยว มีวนสุดของหลุมเหล่านี้ปิดด้วยแผ่นศิลาแลงปูพื้นลานรอบเจดีย์ ฉะนั้นการทับถมของดินภายหลังสร้างลานปูพื้นกำแพงแก้วจึงไม่มี ส่วนดินถมที่อาจเกิดจากการพังทลายของเจดีย์เหนือลานปูพื้นคงได้รับการขุดลอกออกไปหมดสิ้นแล้วจากการขุดแต่งและบูรณะในปี พ.ศ. ๒๕๐๙ - ๒๕๑๒

ปัจจุบัน พื้นที่ภายในกำแพงแก้วนี้ต่ำกว่าบริเวณรอบนอกติดเฉลี่ยประมาณ ๔๐ - ๖๐ ซม.

ดังนั้น หลุมทดสอบที่ ๑ ซึ่งเป็นหลุมเดียวที่อยู่นอกกำแพงแก้วจึงอยู่สูงกว่าทุก ๆ หลุม

รายละเอียดของการดำเนินงานทั้งหมด

การดำเนินงานขุดค้นทางโบราณคดีทั้ง ๕ หลุม นั้นระยะเวลาในการดำเนินงานต่อเนื่องกัน ๒ ปี จำนวน คนงานทั้งสิ้น ๑๕ คน ตั้งแต่วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ ถึงวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นระบบเดียวกัน คือ

๑. การวางผังหลุมขุดค้น

ผังหลุมขุดค้นใช้ระบบการแบ่งพื้นที่ออกตามแนวเจดีย์วัดช้างค้อม ไม่ได้วางผังตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัส (GRID SYSTEM) คลุม เนื่องจากมีการรอบของโบราณสถาน (กำแพง) กำหนดอยู่แล้ว โดยได้กำหนดให้จุดกำหนดปลายตัวของผัง อยู่ในส่วนฐานรากทางด้านทิศใต้ของเจดีย์ประธาน และเป็นจุดกำหนดมาตรฐานเสมอ (DATUM POINT) ของหลุมขุดค้นทั้งหมด ได้ย้ายระดับจากจุดกำหนดปลายตัวให้ต่างลงมา ๓๐ ซม. ถ่ายไปยังทุก ๆ หลุมโดยสูงจากพื้นดินวัดได้ ๔๐ ซม. เพื่อเปรียบเทียบระดับพื้นที่ในส่วนต่าง ๆ ของแต่ละหลุมขุดค้น ผังใหญ่ของการดำเนินการจึงไม่จำเป็นต้อง

๒. ระบบการขุดค้น

ก. หลุมทดสอบที่ ๑, ๒, ๓

ใช้วิธีการขุดค้นตามระดับชั้นดินสมมุติ (LINIT LEVEL) โดยขุดตามแนวตั้ง (VERTICAL METHOD) สลับกับแนวนอน (HORIZONTAL METHOD) คือจะขุดลงไปตามแนวตั้งครั้งละ ๑ ระดับ (ระดับละ ๑๐ ซม.) และจะขุดลงไปทีละระดับจนหมดชั้นที่ไม่มีหลักฐานทางโบราณคดี (STERITE LAYER) รวมความลึกเฉลี่ย ๑๔๐ ซม. จากระดับผิวดินโดยทั่วไป

ข. หลุมทดสอบที่ ๔, ๕

ใช้วิธีการแบ่งชั้นดินสมมุติสลับกับการขุดลอกดินตามชั้นดินธรรมชาติ (NATURAL LAYER) กล่าวคือ ในการขุดปรักหักพังจะขุดตามระดับชั้นดินสมมุติ แต่เมื่อพบความแตกต่างหรือความเปลี่ยนแปลงของชั้นดินก็จะเปลี่ยนมาเป็นการขุดลอกตามชั้นดินธรรมชาติ โดยลอกชั้นดินที่เหลือ ซึ่งเป็นชั้นดินเดียวกันออกจนกระทั่งหมดไม่คำนึงถึงระดับชั้นดินสมมุติ

๓. การเก็บบันทึก

มีการจัดเก็บบันทึกประจำวันด้วยภาพถ่าย ทำผังและจัดบัญชีแยกประเภทหลักฐานโบราณวัตถุที่ได้รับจากการขุดค้นทางโบราณคดี ออกเป็น

- ก. บัญชีเศษภาชนะดินเผา
- ข. บัญชีกระดูกสัตว์
- ค. บัญชีถ่าน
- ง. บัญชีโบราณวัตถุขนาดเล็ก

๔. การศึกษาภายหลังเมื่อสิ้นสุดการขุดค้นทางโบราณคดี

- ก. ทำการแบ่งชั้นดินธรรมชาติของหลุมขุดค้นต่าง ๆ ทำผังและถ่ายภาพประกอบ
- ข. แบ่งโบราณวัตถุโดยแยกประเภทออกศึกษา เป็นเรื่อง ๆ คือ
 - เศษภาชนะดินเผา
 - เศษกระเบื้องดินเผา
 - โบราณวัตถุอื่น ๆ และโลหะ
 - ถ่าน
 - กระดูกสัตว์

ตารางโดยละเอียดของผลแต่ละหลุมขุดค้นทางโบราณคดี มีดังนี้

ก. หลุมทดสอบที่ ๑ (PIT 1)

ตั้งอยู่ในกำแพงแก้ว คือมุมเจดีย์ประธานด้านทิศใต้ขนาด ๒×๒ เมตร ผิวบนปิดด้วยศิลาแดง ได้ดินลงไป ประกอบด้วย ชั้นดินทางโบราณคดี จำนวน ๕ ชั้น และชั้นดินธรรมชาติจำนวน ๗ ชั้น ความลึกของชั้นดินจากกระดานวัดผิวดินโดยทั่วไปประมาณ ๑๓๐ ซม. พบโบราณวัตถุรูปได้ดังนี้

โบราณวัตถุ	ชิ้น	น้ำหนัก (กรัม)	ร้อยละ	
			ชิ้น	N.N.
๑. เศษภาชนะดินเผา	๗๓๘	๑๑,๖๙๗	๙๑.๗๗	๗๙.๐๖
๒. เศษกระเบื้องดินเผา	๗๐	๑,๗๑๐	๗๖.๖๗	๑๒.๒๗
๓. ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์	๙	๓๐	๐.๙๓	๐.๒๔๕
๔. ชิ้นส่วนโลหะ	๑	๒๐	๐.๑๐	๐.๑๙๓
๕. กำไล	—	๑๖๐	—	๑.๑๙๗
๖. โบราณวัตถุขนาดเล็ก	๕	๒๙๗	๐.๕๙	๒.๑๓๙
รวม	๙๑๓	๑๓,๙๑๙		

* ความแตกต่างระหว่างจำนวน ชิ้น/น้ำหนักมีมาก แสดงว่าเศษภาชนะดินเผาที่ขุดพบเป็นชิ้นใหญ่

ภาพที่ ๕๑ มนังหลุมศพสอปที่ ๑ ส่วนทิศตะวันออก

ภาพที่ ๕๒ มนังหลุมศพสอปที่ ๒ ส่วนทิศใต้

ชั้นดินทาง โบราณคดี	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ	ลักษณะดิน
๑ ชั้นก่อนสร้างและ เตรียมการก่อสร้าง เจดีย์ประธาน วัดช้างล้อม	ชั้นดินที่ ๑ (LAYER I)	๕-๑๐ ซม.	๐-๕๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินสีน้ำตาลซีน้ำตาลปนเหลือง เข้ม เป็นชั้นดินผิวดินของการก่อสร้างฐานปูพื้น โดยใช้ดินตามลงเรียงสลับ ไม่มีโบราณวัตถุใด ๆ พบหรือร่องรอยของชั้นดินตามแนวถนนเป็นแบบ เรียบ (SMOOTH)
	ชั้นดินที่ ๑ เอ (LAYER Ia)	๑๒๐ ซม.	๐-๑๗๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินลูกรังสีน้ำตาลปนเหลืองเข้ม มีเศษดินชนวนและหินฟอสไฟต์ขนาดเล็กถึง ๕-๒๐ ซม. ประปรายอยู่ประปรายรอบเขตของชั้นดินตาม แนวถนนเป็นแบบโค้งลึกเพราะดินชั้นนี้ได้ถูกขุดออก ไป และดินลูกรัง (ดินสีน้ำตาล) ซีน้ำตาลปนเหลือง เข้มถูกนำมามถมแทนที่เพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม (FOUNDATION) ชั้นดินที่ ๑ เอ จึงเป็นชั้นผิวดินของชั้นดินที่ ๑ และปรากฏตลอดทั้งด้านทิศตะวันออก (ผนัง ใต้ฐานเจดีย์ชั้นที่ ๑ หรือฐานรองรับช้าง) และ ด้านออกมาบางส่วนของผนังด้านทิศเหนือและด้าน ทิศใต้โดยด้านออกจากใต้ฐานเจดีย์มาประมาณ ๗๐ ซม.
๒ ชั้นเตรียมการก่อสร้าง ฐานปูทราย	ชั้นดินที่ ๒ (LAYER II)	๑๕ ซม.	๕๐-๖๐ ซม.	เนื้อดิน เป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลเหลือง เข้ม เป็นชั้นดินหลัก ก่อนจะสร้างฐานสีน้ำตาลปู พื้นกำแพงแก้ว ปรากฏอยู่ตามลักษณะด้านทิศ ตะวันออก (ซึ่งเป็นชั้นที่ ๑ เอ) พบเศษภาชนะ ดินเผาขนาดเล็กเช่นชิ้นรอบเขตของชั้นดินตามแนวถนน เป็นแบบเรียบ
	ชั้นดินที่ ๓ (LAYER III)	๕ ซม.	๖๐-๗๐ ซม.	เนื้อดิน เป็นดินทรายอ่อนสีน้ำตาลปนเหลือง เป็นชั้นดินหลักของการนำทราย มาถมปรับพื้นที่ที่ไม่ มีโบราณวัตถุ ร่องรอยชั้นดินตามแนวถนนเป็นแบบ เรียบ
๓ ชั้นดินที่อยู่อาศัย ก่อนการก่อสร้าง เจดีย์	ชั้นดินที่ ๔ (LAYER IV)	๑๐-๑๕ ซม.	๗๐-๗๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนสีน้ำตาลเข้มมากมีเศษ ภาชนะดินเผาขนาดเล็ก เศษถ่าน กระดูกสัตว์เป็น จำนวนมาก จัดเป็นชั้นที่อยู่อาศัยได้ชั้นหนึ่ง (HA- BINATION LAYER) ปรากฏอยู่ ๓ ด้านของวัน ด้านทิศตะวันออก รอบเขตของชั้นดินตามแนว ถนนเป็นแบบเรียบ
๔ ชั้นที่อยู่อาศัยช่วง ก่อนชั้นดินที่ ๓	ชั้นดินที่ ๕ (LAYER V)	๒๐ ซม.	๘๐-๑๐๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินเหนียวสีน้ำตาลปนเหลือง มีจุดประติเจือด้วยสีน้ำตาลอยู่ประปรายตามระดับ การขุดช่วงของระดับน้ำใต้ดิน ลักษณะดินแตกต่างกัน

ชั้นดินที่ ๑ ใบราดกลี	ชั้นดิน รวมซาก	ความหนา	ระดับสมมุติ	ลักษณะดิน
๕	ชั้นดินที่ ๖ (LAYER VI)	๓๕ ซม.	๑๑๐-๑๔๐ ซม.	จากชั้นดินที่ ๕ อย่างชัดเจน พบเศษภาชนะดินเผาหลายชิ้น เศษถ่าน กระดูกสัตว์และใบราดวัตถุอื่นอีกเป็นจำนวนมากจัดเป็นชั้นที่อยู่อาศัยได้ อีกชั้นหนึ่ง (HABITATION LAYER) ซึ่งปรากฏอยู่ ๑ ชั้น นอกในด้านทิศตะวันออก ของเขตของชั้นดินตามแนวหน้าเป็นแบบลูกคลื่น (WAVY)
๖ ชั้นดินที่ไม่ได้ผู้คน อยู่อาศัย	ชั้นดินที่ ๗ (LAYER VII)	๗๐ ซม.	๑๔๐-	เนื้อดิน เป็นดินร่วนสีน้ำตาลเข้มปนชมพู มีเศษสากสัตว์ปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก ความชื้นสูงลักษณะดินคล้ายคลึงกับชั้นดินที่ ๕ แต่มีปรากฏเป็นช่วง ๆ พบเศษไม้ด้านทิศเหนือและทิศใต้ ใบราดวัตถุพบน้อยลง ขอบเขตของชั้นดินตามแนวหน้าเป็นแบบลูกคลื่น (WAVY)
				เนื้อดินเป็นดินทรายสีน้ำตาลเข้ม มีก้อนภาชนะออกไซด์ของเหล็ก (IRON OXIDE) และจุดสีประสีเขียวที่ฉ่ำจำนวนมากปะปนอยู่ โขงเคล้าดินมีความชื้นสูง ลักษณะดินทรายและก้อนซีเมนต์ที่พบมากขึ้นจนเป็นลักษณะเด่นของชั้นดินนี้ แสดงถึงวิถีการดำรงชีวิตของการใช้ชีวิตของน้ำในฤดูฝนและระดับน้ำใต้ดินตื้น (STERILE) ขอบเขตของชั้นดินตามแนวหน้าค่อนข้างเรียบ (SMOOTH)

ตารางแสดงสมการระดับชั้นเรียนคุณสมบัติที่ ๑

สมการระดับชั้นเรียน คุณสมบัติที่ ๑	ระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย					รวม
	๑	๒	๓	๔	๕	
สมการระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย	๑๓ ๑๑๙	๑๖ ๑๓๐	๒๖๒ ๑,๘๐๐	๒๑๒ ๒,๘๐๓	๕๒ ๓๒๕	๕๕๕ ๕,๑๙๗
สมการระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย	๒ ๘๐	๖ ๘๓	๕ ๑๙๑	๕๓ ๑,๗๘๐	๒๕ ๕๕๗	๙๑ ๒,๖๙๑
สมการระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย	๑๙ ๒๑๓	๑๗ ๒๕๐	๑๑ ๒๑๕	๙๐ ๒,๑๘๓	๒๓ ๓๙๓	๑๙๐ ๑,๖๙๙
สมการระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย				๑ ๑๓๐		๑ ๑๓๐
สมการระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย			๑ ๕			๑ ๕
รวม	๓๙ ๙๓๒	๓๙ ๙๖๓	๓๐๙ ๒,๖๓๑	๓๕๖ ๖,๘๙๖	๑๐๐ ๑,๒๗๕	๙๓๗ ๑๑,๖๙๗

สมการระดับชั้นเรียน คุณสมบัติที่ ๑	ชั้น	นักเรียน	ร้อยละ	
			ชั้น	นักเรียน
สมการระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย	๕๕๕	๕,๑๙๗	๖๖.๒	๙๙.๓
สมการระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย	๙๑	๒,๖๙๑	๑๐.๙	๒๓
สมการระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย	๑๙๐	๑,๖๙๙	๒๒.๗	๓๑.๕
สมการระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย	๑	๑๓๐	๐.๑	๑.๕
สมการระดับชั้นเรียนโดยเฉลี่ย	๑	๕	๐.๑	๐.๐๙
รวม	๙๓๗	๑๑,๖๙๗	๑๐๐	๑๐๐

ประเภท	รูปอักษร	ระเบียนขึ้นต้นทวารโฆระณคณิ					รวม
		๑	๒	๓	๔	๕	
๑. ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน	คณิกะณคณ	๔ ๔๒	๔ ๔๑	๒๔๔ ๑,๔๖๐	๑๔๔ ๒,๔๖๐	๓๖ ๑๔๓	๔๔๕ ๔,๒๒๔
	คณ	๑ ๑๐		๑๑ ๕๐	๑๑ ๑๖๐	๑ ๑๐	๒๒๒ ๒๓๐
	คณำ	๑ ๒๓	๔ ๖๐	๑๖ ๒๓๐	๑๖ ๑๔๐	๑๕ ๑๒๒	๑๖๔ ๖๔๕
	คณโณณคณ	๑ ๓			๑ ๓๐		๒ ๓๓
๒. ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน	คณโณณคณ	๒ ๔๐	๖ ๔๓	๕ ๑๔๒	๔๔ ๑,๒๒๐	๒๓ ๕๖๒	๔๔ ๒,๐๔๖
	คณ				๕ ๕๖๐	๒ ๔๕	๑๑ ๖๐๕
๓.๑ ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน	คณ	๑๓ ๑๗๓	๑๐ ๔๐	๑ ๒๑๐	๑๔ ๑,๖๕๕	๔ ๒๖๐	๑๐๖ ๒,๓๗๔
๓.๒ ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน	คณ	๒ ๒๐	๑ ๒๐	๑ ๒๐	๔ ๔๐		๑ ๑๔๐
	คณ	๒ ๒๐					๒ ๒๐
๓.๓ ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน	คณ	๑ ๑๐	๔ ๔๐	๑๑ ๑๔๕	๑๐ ๑๓๓	๑๒ ๑๑๐	๖๔ ๑๗๔
๓.๔ ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน	คณ			๒ ๒๐			๒ ๒๐
๓.๕ ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน	คณ	๑ ๑๐	๒ ๑๑๐		๒ ๑๕	๓ ๒๓	๑ ๑๕๔
๔. ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน	คณ						
๕. ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน	คณ			๑ ๕			๑ ๕
๖. ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน	คณ				๑ ๑๓๐		๑ ๑๓๐
รวม		๑๔ ๔๔๒	๑๔ ๔๖๓	๑๐๔ ๒,๖๓๑	๑๕๖ ๒,๔๖๖	๑๐๐ ๑,๒๓๕	๑๐๔ ๑,๖๓๑

* ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน เป็นชื่อเรียกที่ขึ้นต้นคณิหรือคณิน

* ภาชนะขึ้นต้นคณิหรือคณิน หมายถึง ภาชนะที่ขึ้นต้นคณิหรือคณิน

โบราณวัตถุอื่น ๆ	ระหัสขึ้นทะเบียนโบราณคดี					รวม
	๑	๒	๓	๔	๕	
กระปุกสังคโลกสมัยสุรสีห์*				๑ ๑๕๐		๑ ๑๕๐
ถ้วยตะไลสมัยสุรสีห์				๑ ๑๕		๑ ๑๕
ชิ้นส่วนใบหมอกเหล็ก			๑ ๒๐			๑ ๒๐
ชิ้นส่วนบราลีสังคโลก				๑ ๘๐		๑ ๘๐
หินขัด (หินแม่เฒ่า)				๑ ๕๐		๑ ๕๐
หมอนไม้ขึ้น (CORRIE SHELL)					๑ ๒	๑ ๒
เศษภาชนะเบืองดินเผา	๒๕ ๕๐๐	๘ ๒๐		๓๑ ๑,๕๕๐	๒ ๒๐	๗๐ ๑,๗๑๐
ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์				๔ ๓๐		๔ ๓๐
ขวาน				— ๒๐	— ๑๐๐	— ๑๒๐
รวม	๒๕ ๕๐๐	๘ ๒๐	๑ ๒๐	๓๕ ๑,๕๗๕	๗ ๑๒๒	๘๐ ๒,๒๑๗

* กระปุกสังคโลกอย่างหมอนไม้ทาสีเขียว

ผลสรุปของการดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี หอสมุดสอที่ ๑

การกำหนดชั้นดินทางโบราณคดี

การกำหนดอายุชั้นดินทางโบราณคดี หอสมุดสอที่ ๑ ได้ ๕ ชั้นนั้น พิจารณาจากลักษณะชั้นดินธรรมชาติ (SOIL STRATIGRAPHY) โบราณวัตถุ และร่องรอยสิ่งก่อสร้างหรือการวางรากฐานก่อนการสร้างสถาปัตยกรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน พบว่า

๑. ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๑, ๒ น่าจะมีอายุคาบเกี่ยวกับการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม เพราะมีกิจกรรมในชั้นดินที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ดังนี้

- ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๑ (LAYER I)

ชั้นดินที่ ๑ (LAYER I) คือ ส่วนหนึ่งของชั้นดินสีน้ำตาลปนเทาเป็นลานรอบเจดีย์ภายในกำแพงแก้ว ซึ่งน่าจะทำภายหลังจากสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม

ชั้นดินที่ ๑ a (LAYER I a) เกิดขึ้นจากการขุดดินให้เป็นบ่อ ตกหน้าดินเดิมทิ้งไปและนำดินสีน้ำตาลปนเทาและเศษดินอื่น ๆ มาถมแทนเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่วังเจดีย์ประธาน โดยเริ่มขุดให้ห่างจากจุดที่จะสร้างฐานเจดีย์ประมาณ ๗๐ ซม. ความลึก ๑๘๐ ซม.

๒. ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๒ น่าจะเป็นชั้นทรายเดิมก่อนสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม

- ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๒

ชั้นดินที่ ๓ (LAYER III) เกิดขึ้นก่อน ชั้นที่ ๑ ae (โดยดูจากฝั่งหน้าตัดดิน ถูกชั้นดินที่ ๑ a ตัดลงไป) ลักษณะเนื้อดินเป็นดินทรายผิวดินกลิ้งทั่วไปในระดับวัดช้างล้อม (วัดจุดนี้กำหนดดินน่าจะเปลี่ยนดินแถบฝั่งแม่น้ำ) แสดงว่า ถูกนำมาจากที่อื่น โดยเฉพาะน่าจะมาจากแม่น้ำยมซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก ปูผิวดินเพื่อปรับพื้นที่ให้เรียบเสมอกัน เป็นลานทรายรอบเจดีย์ประธานก่อนที่จะมีการสร้างลานสีตาลแดงอย่างถาวร

- ชั้นดินที่ ๒ (LAYER II) เป็นชั้นดินสีน้ำตาลแดงที่ทับถมอยู่เหนือชั้นดินทราย อันเป็นจุดสำคัญที่พบว่าลานทรายกับลานสีตาลแดงอาจจะสร้างในระยะเวลาที่ห่างกันพอสมควร

๓. ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๓, ๔, ๕ น่าจะเป็นชั้นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนสมัยก่อนที่จะมีการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ไม่อาจทราบอายุสมัยได้ชัดเจนของแต่ละชั้นดิน แต่อาจกล่าวได้ว่า ชั้นดินทางโบราณคดีทั้ง ๓ ชั้นน่าจะมีความเก่าแก่สมัยอยุธยา เนื่องจาก ไม่พบเศษภาชนะดินเผาเครื่องถ้วยลายคราม (BLUE-WHITE) กลับพบเศษภาชนะเครื่องถ้วยจีนสีเขียวใช้ภาคนิยมยวน ในชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๔ (ดูตารางเศษภาชนะดินเผา) เพียง ๑ ชิ้นเท่านั้น

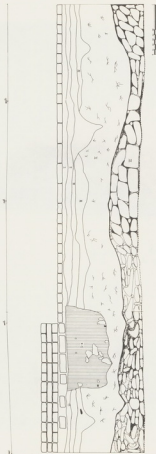
ข. หอสมุดสอที่ ๒ (PIT II)

ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว ขนานกับหอสมุดสอที่ ๑ โดยอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๗ เมตร* เติบโตขนาด ๒x๒ เมตร ต่อมาระหว่างดำเนินการขุดค้นได้ขยายหลุมออกให้ชิดกำแพงแก้ว เป็น ๒x๒.๕ เมตร มีขอบปิดด้วยศิลาแดง เป็นลานวัดส่วนที่ลาดเป็นแอ่งต่ำกว่าบริเวณอื่น จึงเป็นที่ขังของน้ำฝน มีความชื้นสูง ได้ดินลงไปประกอบด้วย ชั้นดินทางโบราณคดีจำนวน ๔ ชั้น และชั้นดินธรรมชาติจำนวน ๒ ชั้น

ซึ่งดินแดนของหลุมทดสอบที่ ๒ นี้เป็นชั้นแข็ง (PAN) ของสารประกอบจำพวกซิลิกา และเหล็ก ซึ่งเกิดขึ้นบริเวณที่ลาวพ่นเขาได้บางส่วน* อีกทั้งกระดับผิวดินโดยทั่วไปประมาณ ๑๑๐ ซม. พบโบราณวัตถุ ดังต่อไปนี้

โบราณวัตถุ	ชิ้น	น้ำหนัก (กรัม)	ร้อยละ	
			ชิ้น	น.ม.
๑. เศษภาชนะดินเผา	๒๕๑	๗,๒๗๖	๙๙.๒๑๑	๙๑.๖๙๖
๒. เศษกระเบื้องดินเผา	๓๓	๙๐๐	๙.๗๗	๕.๐๒
๓. ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์	๗	๑๕๐	๑.๐	๑.๘๘
๔. ชิ้นส่วนสำริด	—	—	—	—
๕. ถ่าน	—	๑๑๕	—	๑.๙๙
๖. โบราณวัตถุขนาดเล็ก	—	—	—	—
รวม	๒๙๑	๗,๙๖๑		

- * คำนวณการขุดค้นหรือ ณ ภูมิหลุมทดสอบที่ ๑ เมื่อได้สำรวจและเพื่อสะดวกต่อการขุดค้นที่ชั้น ๒ หลุมขุดด้วยกับ เมื่อจำเป็นจะต้องขุดพื้นที่การขุดค้น
- * ข้อมูลจาก อาจารย์วิชาชัย วัฒนชัย หัวหน้าภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศรีปทุม

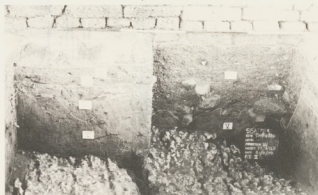

label 1	no significant diff
label 2	no significant diff
label 3	same
label 4	no significant diff
label 5	no significant diff
label 6	diff

[illegible]

ภาพที่ ๕๓ มณีนวฤนทกลดบที่ ๒ ค้ำพิศตะวันตก

ภาพที่ ๕๔ มณีนวฤนทกลดบที่ ๒ ซ้ำกับค้ำพิศตะวันตก

ชั้นดินทาง โบราณคดี	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ	ลักษณะดิน
ชั้นเตรียมการ ก่อสร้างเจดีย์ ประธานวัดช้างเอราวัณ	ชั้นดินที่ ๑ (LAYER I)	๕-๑๐ ซม.	๑-๒๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินปนทราย (ลูกวัว) สีน้ำตาลเหลือง เข้มเป็นชั้นดินหลักของการก่อสร้างฐานปูพื้น พบตลอดหน้าทั้ง ๔ ด้านใต้พบโบราณวัตถุใด ๆ รอบเขตของชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ (SMOOTH)
	ชั้นดินที่ ๑ ๒ (LAYER 1a)	๗๕ ซม.	๐-๗๕ ซม.	เนื้อดินเป็นดินปนทรายสีน้ำตาลเข้มถึงดำปนทราย มีเศษหินขนาดเล็ก ดินเหนียวและดินเหนียวที่หนาแน่น ประมาณปลายพบเศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก รอบ เขตของชั้นดินเป็นแบบโค้งลึก (IRREGULAR) ด้วยผลทำให้เห็นว่ามีสิ่งใดถูกขุดออกไปแล้วนำ ดินลูกวัวมาถมแทนที่เหมือนกับชั้นที่ ๑ ๒ ของ หลุมหลุมที่ ๑ แต่เพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ตัว กำแพงแก้วเป็นชั้นดินแทรกปรากฏอยู่ตลอดหน้า ด้านทิศตะวันตก (เหนือใต้ฐานกำแพงแก้ว) และถ้า ออกมาทางหน้าหลุมด้านทิศเหนือจะเห็นได้ส่วนที่ ต่อกับผนังด้านทิศตะวันตกประมาณ ๔๐ ซม.
ชั้นฐานทวาร	ชั้นดินที่ ๒ (LAYER II)	๕-๑๐ ซม.	๑๐-๗๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินทรายสีน้ำตาลเข้มเป็นชั้นดิน หลักปรากฏที่หน้าทั้ง ๓ ด้านยกเว้นด้านทิศตะวันตก ลักษณะดินเป็นทรายที่ถูกนำมามาถมอัดตัวกัน แน่น พบเศษโบราณวัตถุมีประปราย รอบเขต ของชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ
ชั้นที่อยู่อาศัย ชั้นที่ ๓	ชั้นดินที่ ๓ (LAYER III)	๑๕ ซม.	๗๐-๗๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนสีน้ำตาลเข้ม เป็นชั้นดิน หลักปรากฏที่หน้าทั้ง ๓ ด้านยกเว้นด้านทิศตะวันตก ลักษณะดินแตกต่างจากดินชั้นบนอย่างเห็นได้ชัด พบเศษโบราณวัตถุ เศษอิฐจำนวนมาก รอบเขต ของชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบและโค้งลึก ลงตามผนังด้านทิศตะวันตก
ชั้นดินที่อยู่อาศัย ชั้นที่ ๒	ชั้นดินที่ ๔ (LAYER IV)	๒๐ ซม.	๗๐-๑๑๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวสีน้ำตาลเข้มมีจุด สีประสีน้ำตาลแดงเขียวซึ่งมีชั้นดินหลักปรากฏ ที่หน้าทั้ง ๓ ด้านยกเว้นด้านทิศตะวันตกพบโบราณ วัตถุมีอยู่รอบเขตของชั้นดินตามแนวนอนเป็น แบบเรียบและลาดต่ำไปจากผนังด้านทิศตะวันตก ตอนที่เป็นแนวโค้งลึกของชั้นดินที่ ๓

ชั้นดินที่ 14 โบราณคดี	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ	ลักษณะดิน
ชั้นดินที่อยู่อาศัย ชั้นที่ ๑	ชั้นดินที่ ๕ (LAYER V)	๑'๕ ซม.	๑๑๐-๑๕๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวสีน้ำตาลเข้มเป็น ชั้นดินหลักปรากฏอยู่ทั้งหมดถึง ๑ ล้านยกเว้นด้าน ทิศตะวันตก ดินมีความชื้นสูง พบเศษโบราณวัตถุ ปะปนอยู่เป็นจำนวนมากจัดเป็นชั้นที่อยู่อาศัยได้ ชั้นนี้ประกอบด้วยชั้นดินจำนวนมากอันเป็นแบบ ลูกคลื่น (ไม่แน่นอน)
ชั้นดินขาว (STERILE LAYER)	ชั้นดินที่ ๖ (LAYER VI)			เนื้อดินเป็นดินทรายปนสารแข็งสีขาวนุ่ม ความชื้นสูงส่วนที่เป็นดินนี้จะจัดตัวกันแน่นเป็น ผืนแผ่นยาวเข้าใจว่าส่วนที่แข็งคืออาจเป็นสาร ประกอบชนิดหนึ่งของซิลิกาผสมกับเหล็กซึ่งอาจพบ ได้เป็นแผ่น (PANS) ได้ดินบริเวณที่ลาดเชิงเขาที่ อยู่ริมฝั่งแม่น้ำ

ประเภท	รูปทรง	ระดับชั้นเรียนตามใบรวมผลดี					รวม
		๑	๒	๓	๔	๕	
๑. การประเมินความถี่หรือระดับ	หม้อกึ่งกลม	๗ ๓๗	๑๓๗ ๓๗๐	๕๕ ๕๕๕	๕๐ ๒๒๐	๕๗ ๓๒๗	๒๗๗ ๒,๐๕๕
	ผ่า - รูป	๕ ๕๐	๓ ๕๐	๑ ๑๐	๗ ๓๕	๓ ๑๗	๑๕ ๒๕๒
	ก้าน	๑ ๑๐	๑๐๕ ๑,๒๑๗	๑๗ ๒๑๐	๖ ๗๓	๗ ๓๓	๑๓๗ ๑,๕๖๓
๒. การประเมินความถี่หรือระดับ	โศ	๑๐ ๑๕๐	๒๗ ๖๖๕	๑๗ ๕๖๐	๑๐ ๓๐	๓๗ ๑๑๕	๑๐๐ ๑,๕๖๐
	ควม		๒ ๒๐	๓ ๓๐	๑ ๕๐	๓ ๑๐	๖ ๑๐๐
	ผ่า		๑ ๑๒๐		๑ ๕๐		๒ ๑๗๐
๓.๑ การประเมินความถี่กับรูป	โศปากม	๓ ๓๐	๑๕ ๒๐๐	๑๕ ๓๖๐	๕ ๕๒	๗ ๑๓๕	๕๖ ๕๖๗
๓.๒ การประเมินความถี่กับสีหรือสี	ขาว				๓ ๑๕		๓ ๑๕
	ขาว				๑ ๕		๑ ๕
	ขาว			๑ ๕๐		๑ ๕	๒ ๕๕
๓.๓ การประเมินความถี่กับรูป	ขาว			๕ ๑๒๐		๑ ๑๐	๕ ๑๓๐
๓.๔ การประเมินความถี่กับสี	ขาว				๓ ๒๐	๑ ๕	๔ ๒๗
๓.๕ การประเมินความถี่กับรูป	ขาว	๕ ๕๐		๒ ๑๐	๑๒ ๒๒๕	๒ ๒๐	๒๑ ๓๓๕
๓.๖ การประเมินความถี่กับสี	ขาว	๒ ๒๐		๑ ๑๐	๓ ๒๐		๖ ๖๐
๓.๗ การประเมินความถี่กับรูป	ขาว	๑ ๕	๒ ๒๐	๑ ๒๐	๓ ๑๒๕	๒ ๑๕	๑๕ ๑๕๕
๓.๘ การประเมินความถี่กับสี	ขาว				๑ ๒	๑ ๒	๒ ๒
รวม		๑๕ ๕๕๒	๒๗๒ ๑,๒๒๒	๑๑๗ ๑,๕๖๕	๑๐๐ ๑,๑๒๐	๑๐๗ ๖๓๗	๖๕๑ ๗,๒๕๖

โบราณวัตถุอื่น ๆ	ระดับชั้นดินทางโบราณคดี					รวม
	๑	๒	๓	๔	๕	
เศษกระเบื้องดินเผา	๑๒ ๑๐๐	๔ ๑๑๐	๗ ๗๐	๔ ๔๐	๖ ๔๐	๓๓ ๔๐๐
ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์		๕ ๑๐๐	๑ ๔๐		๑ ๑๐	๗ ๑๕๐
ถ่าน		— ๔๐	— ๕๐	— ๒๕		— ๑๑๕
รวม	๑๒ ๑๐๐	๙ ๑๕๐	๘ ๑๖๐	๔ ๒๕	๗ ๙๐	๔๐ ๖๖๕

ผลของการคำนวณงานขุดค้นทางโบราณคดี หลุมทดสอบที่ ๒

การกำหนดอายุชั้นดินทางโบราณคดี

สามารถกำหนดชั้นดินทางโบราณคดี หลุมทดสอบที่ ๒ ได้ ๕ ชั้นเช่นเดียวกับชั้นดินทางโบราณคดี หลุมทดสอบที่ ๑ จึงไม่จำเป็นต้องขยายหลุมเชื่อมต่อกับหลุมทดสอบที่ ๑ ดังนี้

- ๑.๑ ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๑ น่าจะมีอายุตามเกี่ยวกับการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ได้แก่ ชั้นดินที่ ๑, ๑๑, (LAYER 1, 1a)
- ๑.๒ ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๒ น่าจะเป็นชั้นลานทรายปูพื้นเป็นลานวัด ได้แก่ ชั้นดินที่ ๒, ๓ (LAYER 2,3)
- ๑.๓ ชั้นดินทางโบราณคดี ชั้นที่ ๓,๔,๕ น่าจะเป็นชั้นที่อาศัยของกลุ่มคนสมัยก่อนที่จะมีการสร้างเจดีย์ทรงฉวิกา วัดช้างล้อม ได้แก่ ชั้นดินที่ ๔,๕ (LAYER 4,5)

โดยมีรายละเอียดที่แตกต่างกันดังนี้

๑. ชั้นดินที่ ๑ ๑๑ (LAYER 1a)
เกิดขึ้นเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ตัวกำแพงแก้ว โดยเริ่มขุดให้ห่างจากจุดที่จะสร้างกำแพงแก้วออกไปข้างละ ๓๐ ซม. รวมความกว้าง ๙๐ ซม. และความลึก ๖๕ ซม. ใช้หินลูกรังถมขึ้นกัน
๒. ชั้นดินตามหลุมทดสอบที่ ๒ คือ ชั้นดินที่ ๖ (LAYER 6)
มีสภาพคล้ายดินแข็ง และตื้นกว่าหลุมทดสอบทุก ๆ หลุมอันเนื่องมาจากความชื้นสูง

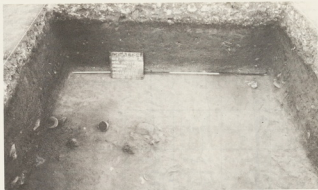
ก. หลุมทดสอบที่ ๓ (PIT III)

ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงแก้ว บนที่โล่งระหว่างกำแพงทิศทางด้านทิศตะวันตก ซึ่งปัจจุบันเป็นลานหญ้าเขียวชะอุ่ม พื้นที่ใต้ถูกไถกรวดมาตั้งแต่การบูรณะของกรมศิลปากรในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยอยู่ห่างจากหลุมทดสอบที่ ๒ ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๒๐ เมตร และห่างจากเจดีย์ทรงฉวิกาหมายเลข ๓ (เจดีย์นอกกำแพงแก้วมุมวัดด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้) มาทางทิศเหนือ ๑๙๐ เมตร ห่างออกไปทางทิศตะวันตก

เฉียงเหนืออีก ๑๑๐ เมตร เป็นซุ้มประตูกำแพงวัด หังโธ่ หลุมทดสอบที่ ๓ จึงห่างจากกำแพงแก้ว ๑๗๐ เมตร และห่างจากกำแพงวัด ๑๐๐ เมตร

หลุมทดสอบที่ ๓ มีขนาด ๒ x ๒ เมตร มีบนมีหญ้าที่ได้รับการบำรุงรักษาจากหน่วยศิลปากรที่ ๓ ปกคลุม ก่อนดำเนินการขุดค้นได้ทำการตากกลางแจ้งออก ทำการวางผังวัดระดับซึ่งปรากฏว่า บริเวณหลุมทดสอบที่ ๓ อยู่สูงกว่าหลุมทดสอบที่ ๑ และ ๒ ประมาณ ๖๐ ซม. ได้ขุดลงไปประกอบด้วย ชั้นดินทางโบราณคดี จำนวน ๕-๖ ชั้น และชั้นดินธรรมชาติจำนวน ๔ ชั้น ชั้นดินดานอยู่ลึกจากระดับผิวดินโดยทั่วไป ๑๔๐ ซม. พบโบราณวัตถุรูปได้ดังนี้

โบราณวัตถุ	ชั้น	น้ำหนัก	ร้อยละ	
			ชั้น	น.น.
๑. เศษภาชนะดินเผา	๖,๕๓๒	๔๖,๓๒๕	๗๒.๘๗๖	๔๖.๔๘
๒. เศษกระเบื้องดินเผา	๓๙๘	๕,๘๓๓	๕.๖๕๙	๑๐.๘๘
๓. ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์	๙๓	๗๙๐	๑.๓๒	๑.๔๗
๔. ถ่านมีข้าว	-	๙๐	-	๐.๑๖
๕. ถ่าน	-	๓๑๐	-	๐.๕๗๘
๖. โบราณวัตถุขนาดเล็ก	๑๐	๑,๐๐๕	๐.๑๔	๑.๘๗๖
รวม	๗,๐๓๓	๕๓,๕๖๓		

ภาพที่ ๕๕ หุ่นขี้ผึ้งที่ขุดพบที่ ๑๑ ระดับพื้นที่ขุดค้นทางโบราณคดี ๔

ภาพที่ ๕๖ หุ่นขี้ผึ้งที่ขุดพบที่ ๑๑ เศษภาชนะดินเผาเคลือบสีน้ำตาลอมเขียว สวิงนาอี ระดับพื้นที่ขุดค้นทางโบราณคดีที่ ๔

ชั้นดินทางโบราณคดี	ชั้นดินธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ	ลักษณะดิน
ชั้นดินถมใหม่ คราวบูรณะ		๒๐-๓๐ ซม.	๐-๔๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนซุยสีน้ำตาลถึงสีน้ำตาลเข้มมาก เป็นชั้นดินถมเมื่อคราวไถ่ถอนภายหลังการบูรณะของกรมศิลปากรในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ พบชิ้นส่วนปูนปั้นเศษสำริด มีรูปะแปดรูปรูปมาก ขอบเขตของชั้นดินตามแผนภาพเป็นแบบเรียบ เนื่องจากเป็นชั้นถมใหม่ซึ่งเข้าใจว่าอาจจะนำดินมาจากริมเขาดินโบราณสถานต่าง ๆ ตามไหล่เขาริมชั้นดินในคราวขุดแต่งจึงไม่ได้เก็บโบราณวัตถุใด ๆ ไว้ ยกเว้นจะเก็บไว้เป็นตัวอย่างเพียงอย่างเดียว ๑ ชิ้น
	ชั้นดินเก่า	๙-๑๐ ซม.	๗๐-๗๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนซุยเป็นสีน้ำตาล มีค่า ป่ากร อยู่ตอนบนทั้ง ๔ ด้าน เป็นชั้นดินถมชั้นเดียวกับชั้นดินวางเรียบ โดยเกิดจากการนำดินที่ที่รกร้างก่อนที่จะนำดินมาจากการขุดแต่งมากมาในระดับน
๑ ชั้นดินภายหลัง สร้างวัด ข้างคูเมือง	ชั้นดินที่ ๓ (LAYER III)	๒๐-๓๐ ซม.	๔๐-๕๐๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนสีเทาเข้ม เป็นชั้นดินหลัก ป่ากร อยู่ตอนบนทั้ง ๔ ด้าน เป็นโบราณวัตถุอยู่ประปรายหลายประเภท จึงมีความชื้นมากซึ่งขอบเขตชั้นดินตามแผนภาพเป็นแบบเรียบ
๒ ชั้นดินที่มี กิจกรรมของ มนุษย์ด้วยหรือ สาเหตุเกี่ยวกับการ สร้างวัดข้างคูเมือง	ชั้นดินที่ ๔ (LAYER IV)	๓๐-๔๐ ซม.	๕๐๐-๕๒๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนสีน้ำตาลเข้ม เป็นชั้นดินหลักดินมีความชื้นสูงโบราณวัตถุที่พบมีหลายประเภทที่พบมากที่สุด คือ เศษภาชนะดินเผาสีน้ำตาลเข้มหรือเขียวจากการละติจิจากเตาเผาบริเวณคูเมือง เศษกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาลแดงอยู่ประปราย พื้นผิวชั้นดินที่ ๔ ลักษณะดินมีโพรงของท่อโบราณวัตถุหลายสิ่งมีลักษณะการขุดค้นทางโบราณคดีหลุมหลุมที่ ๓ ขุดแต่งแล้วได้พบได้ขุดโพรงนี้ออกพบชิ้นส่วนเครื่องบนอาคารที่จากสิ่งใดก็ตามจำนวนหนึ่ง ประปรายอยู่กับถ่านสีน้ำตาลปนดำ ขอบเขตของชั้นดินตามแผนภาพเป็นแบบเรียบ
๓ ชั้นดินที่ อาศัยชั้นสุดท้าย ก่อนที่จะได้สร้าง วัดข้างคูเมือง	ชั้นดินที่ ๕ (LAYER V)	๒๐ ซม.	๕๒๐-๕๔๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนสีน้ำตาลเข้มมาก มีเศษถ่านปะปนอยู่หนาแน่น จึงมีความชื้นสูง มีกิจกรรมของมนุษย์หลายประเภท จนเกิดเป็นชั้นดินที่ ๕a และ ๕b (LAYER 5a, 5b) โบราณวัตถุที่พบได้แก่ เศษถ้วย ก้อนดินเผา

ชั้นดินทาง โบราณคดี	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ	ลักษณะดิน
				เศษกระดูกสัตว์ หินกรวดแม่น้ำ เศษภาชนะดินเผา เครื่องเคลือบเครื่องลายครามใช้ภาชนะใช้บริเวณนี้ เศษภาชนะดินเผานี้อาจมีดินมีบริเวณที่มี มากมีลักษณะคล้ายคลึงกับชั้นที่ ๕ วัสดุที่พบเศษภาชนะ ดินเผาเครื่องเคลือบพบส่วนมากอยู่ในชั้นดิน ที่ชั้นดินที่ ๕ หรือมีดินเป็นรูปคล้ายภาชนะเมื่อ จากสภาพจริง ลักษณะโบราณวัตถุที่พบคล้ายคลึง กับชั้นดินที่ ๕ (LAYER IV) ที่นำเสนองานก่อนศึกษา และที่พบมีขนาดเล็ก วัสดุเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบ รวมกระจายอยู่ ๒-๓ ชิ้น เศษภาชนะดินเผาอยู่ทั่วไป ขอบเขตของชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ
	ชั้นดินที่ ๕a (LAYER V a)	๑๐ ซม.	๑๑๐-๑๔๐ ซม.	เนื้อดินร่วนสีน้ำตาลอ่อนปนเทาเหลือง เป็นชั้นดินที่มี ลักษณะดินบางกลุ่มคล้ายถูกความร่วนเป็นช่วง ๆ เป็นชั้นแนวการพบจากผนังด้านทิศเหนือต่อไปยังทาง ทิศตะวันออก
	ชั้นดินที่ ๕b (LAYER V b)	๒๐ ซม.	๑๓๐-๑๕๐ ซม.	เมื่อดินเป็นดินร่วนสีน้ำตาลเข้ม เป็นชั้นแนวการ เข้าใจ ว่าเป็นดินถูกนำมาจากชั้นอื่น อาจจะเป็นการใช้ในการ ก่อสร้างเจดีย์ประธานวัดข้างคูน้ำในชั้นดินที่ ๑ ของพุ่มดินชั้นที่ ๑, ๒ หรือใช้เป็นชั้นการโยน การก่อสร้างในชั้นดินที่ ๒ ของพุ่มดินชั้นที่ ๑, ๒ พบทางผนังด้านทิศเหนือต่อไปยังทางทิศตะวันออก เช่นเดียวกับชั้นดินเป็นแบบไม่ต่อเนื่อง แต่ค่อนข้าง เรียบต่อเนื่องกัน
๔ ชั้นดินอยู่อาศัย ของมนุษย์ (HABITATION LAYER)	ชั้นดินที่ ๖ (LAYER VI)	๓๐ ซม.	๑๕๐-๑๘๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวสีน้ำตาลถึงสีน้ำตาลเข้ม เป็นชั้นที่อยู่มากในคูน้ำชั้นหนึ่งที่เกิดขึ้นก่อนจะมี กิจกรรมของมนุษย์ในชั้นดินที่ ๕ (LAYER V) จึง คล้ายดินปนทราย ความชื้นน้อย เศษโบราณวัตถุ ที่พบ มีเศษภาชนะดินเผานี้อื่น ๆ พบชิ้นส่วน กระดูกสัตว์ขนาดใหญ่ปะปนอยู่กับกระดูกอื่น มีเศษ ดินเผา และหินกรวดแม่น้ำปะปนอยู่มาก พบเศษ ภาชนะดินเผาเครื่องเคลือบแบบมอญ (MON WHRE) จำนวนมีจำนวนไม่มากนัก ขอบเขตของ ชั้นดินตามแนวนอน เป็นแบบเรียบและถูกคลื่น (SMOOTH WAVY)

ชั้นหินทาง โบราณคดี	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ	ลักษณะดิน
	ชั้นดินที่ ๖a (LAYER VI a)	๑๐ ซม.	๑๙๐-๒๐๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลจาง เป็นชั้นดินแทรก พบเศษหินและกระดูกงาไปทั่ว ปรากฏเป็นก้อนดินขนาดเล็กปนอยู่ทั่วๆ เข้าใจว่าจะเป็นชั้นดินธรรมชาติ ยังคงพบโบราณวัตถุอยู่บ้าง ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดิน, เครื่องดิน, เครื่องเคลือบดินเผาใช้การขัดถูจนย่น เศษกระดูกสัตว์ ซึ่งอยู่ประปรายของเขตของชั้นดินสามแนวตอนเป็นแบบเรียบ ปรากฏเฉพาะผนังด้านทิศเหนือ และทิศตะวันออกในลักษณะที่หลุดออกจากทิศเหนือไปทางทิศตะวันออก
๕ ชั้นดินที่อยู่อาศัย ชั้นสุดท้าย (ชั้นแรกสุด)	ชั้นดินที่ ๗ (LAYER VII)	๔๐ ซม.	๒๐๐-๒๔๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลเข้ม เป็นชั้นดินหลัก ลักษณะดินถูกอัดแน่น มีเม็ดหินและก้อนหินขนาดเล็ก (LATERITIC NODULE, CONCRETION) ธรรมชาติปะปนอยู่ทั่วๆ โบราณวัตถุที่พบน้อยเฉพาะเป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดิน เศษอิฐ เศษกระเบื้อง และหินกรวดแม่น้ำ ของเขตของชั้นดินสามแนวตอนเป็นแบบขรุขระ (WAVY)
	ชั้นดินที่ ๗a (LAYER VII a)			เนื้อดิน เป็นดินทรายสีเทาอมชมพู เป็นชั้นแทรก พบเฉพาะผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้ไม่มีโบราณวัตถุใด ๆ อยู่เลย ของเขตของชั้นดินสามแนวตอนขาดเป็นช่วง ๆ
	ชั้นดินที่ ๗b (LAYER VII b)	๔๐ ซม.	๒๔๐-๒๕๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทรายสีเทาเข้ม เป็นชั้นแทรก พบเฉพาะผนังด้านทิศใต้ ไม่มีโบราณวัตถุใด ๆ อยู่เลย ของเขตของชั้นดินสามแนวตอนขาดหายไป เมื่อหลุดจากทิศใต้ไปทิศตะวันออก
	ชั้นดินที่ ๗c (LAYER VII c)	๓๐ ซม.	๒๕๐-๒๙๐ ซม.	เนื้อดิน เป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาล เป็นชั้นแทรก พบเฉพาะผนังด้านทิศใต้อยู่ต่ำกว่าชั้นดินที่ ๗b (LAYER VII b) ไม่มีโบราณวัตถุใด ๆ อยู่เลย
ชั้นดินว่าง (STERILE LAYER)	ชั้นดินที่ ๘ (LAYER VIII)	—	๒๙๐ ซม. ลงไป	เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาล ไม่มีโบราณวัตถุ เป็นชั้นหลักพบอยู่เฉพาะผนังด้านทิศใต้ และตะวันออก ชั้นดินมีเศษหินและก้อนหินและก้อนดินขนาดเล็ก (LATERITE NODULE LATERITIC CONCRETIONS) อยู่หนาแน่น ของเขตของชั้นดินสามแนวตอนไม่อาจทราบได้เนื่องจากพบเป็นแนวเนื่องเท่านั้น
	ชั้นดินที่ ๙ (LAYER IX)	—	—	เนื้อดิน เป็นดินปนหินและสีน้ำตาลถึงสีน้ำตาลเข้ม น่าจะเป็นชั้นดินหลัก ไม่มีโบราณวัตถุใด ๆ อยู่จึงหยุดการดำเนินการขุดค้นไว้ระดับความลึก ๒๐๐ ซม. จากผิวดินโดยทั่วไป

สหภาพมะนิลา ชุดทดสอบที่ ๓	ระดัยขึ้นเงินบาทไทย					รวม
	-	๑-๖	๗	๘	๙	
สหภาพมะนิลาเมื่อเครื่องเงิน	๒๗ ๑๗๓	๓๓๐ ๒,๓๗๒	๒,๕๕๐ ๔,๙๔๕	๑,๙๔๗ ๔,๖๔๙	๓๐๒ ๒,๓๕๐	๙,๖๒๗ ๑๗,๗๗๙
สหภาพมะนิลาเมื่อเครื่องเงิน	๙ ๕๐	๑๐๒ ๑,๖๔๒	๓๓๗ ๖,๙๙๐	๓๘๘ ๕,๙๐๕	๑๙๒ ๓,๙๓๓	๙๗๙ ๑๗,๕๒๐
เครื่องเคลือบศรีสีรนาถ	๒ ๒๐	๖๙ ๙๘๘	๑๙๖ ๒,๑๑๐	๖๑๖ ๕,๕๖๕	๘๗ ๑,๑๐๗	๙๒๐ ๙,๗๙๑
เครื่องเคลือบจีน		๑ ๓๐	๒ ๙๕	๗ ๕๐		๑๐ ๑๒๕
เครื่องเคลือบอินเดีย			๑ ๑๐			๑ ๑๐
รวม	๓๙ ๒๙๓	๕๐๒ ๕,๐๑๒	๓,๐๓๗ ๑๙,๑๐๐	๒,๙๓๙ ๒๐,๒๖๙	๕๒๑ ๖,๙๙๑	๖,๕๒๒ ๙๖,๗๒๕

สหภาพมะนิลา ชุดทดสอบที่ ๓	ขึ้น	บาท	ร้อยละ	
			ขึ้น	บาท
ภาษาและเงินเมื่อเครื่องเงิน	๙,๖๒๗	๑๗,๗๗๙	๗๐.๘๓๕	๙๐.๗๕๓
ภาษาและเงินเมื่อเครื่องเงิน	๙๗๙	๑๗,๕๒๐	๑๙.๙๑๑	๓๗.๗๕๙
เครื่องเคลือบศรีสีรนาถ	๙๒๐	๙,๗๙๑	๑๙.๐๗๙	๒๑.๑๓๕
เครื่องถ้วยจีน	๑๐	๑๒๕	๐.๑๕๓	๐.๒๖๙
เครื่องเคลือบอินเดีย	๑	๑๐	๐.๐๑๕	๐.๐๒๑
รวม	๖,๕๒๒	๙๖,๗๒๕		

ประเภท	รุ่น	ระดับชั้นเรียนการโยธาเทคนิค					รวม
		-	๑-๒	๓	๔	๕	
๑. การซ่อมแซมอาคารสิ่งปลูกสร้าง	ทอเรียนกลาง	๔ ๖๐	๑๒๔ ๕๒๐	๓๗๐ ๑,๕๒๐	๕๑๕ ๕,๐๓๐	๒๐๖ ๑,๑๕๒	๒,๐๓๒ ๘,๖๗๕
	ช่าง	๑๑ ๗๓	๑๔ ๑,๒๐๕	๑,๕๐๑ ๓๕๐	๕๓ ๖๗๕	๒๓ ๒๔๒	๑,๗๑๕ ๓,๒๐๕
	การวัด	๕ ๔๐	๑๑๗ ๖๔๗	๒๖๕ ๒,๐๗๕	๔๑๒ ๓,๕๒๓	๖๔ ๗๖๖	๑,๗๒๒ ๗,๐๐๑
	การเขียนสีค่า					๕ ๒๑๐	๕ ๒๑๐
๒. การซ่อมแซมอาคารสิ่งปลูกสร้าง	โพรแกรมการ	๔ ๕๐	๓๕ ๑,๕๓๐	๒๕๑ ๕,๖๖๐	๓๕๓ ๔,๗๗๕	๑๓๓ ๓,๒๓๓	๑,๗๖๖ ๑๕,๒๖๑
	ช่าง		๔ ๔๒	๓๒ ๑๗๐	๖ ๑๕๐	๕ ๑๓๐	๔๗ ๔๕๒
	ช่าง			๕ ๖๔๐	๑ ๑๐		๖ ๖๓๐
	โพร		๓ ๓๐	๑๐ ๔๗๐	๒๗ ๓๗๐	๔ ๓๐	๔๕ ๔๗๐
๓. การซ่อมแซมอาคารสิ่งปลูกสร้าง	โพร	๒ ๒๐	๑๕ ๒๗๖	๖๔ ๑,๑๕๖	๒๓๕ ๒,๗๓๑	๓๓ ๕๕๒	๔๖๑ ๔,๗๖๕
๔. เครื่องมือการช่าง	ช่าง		๓ ๒๐	๑๗ ๒๒๗	๑๗ ๑๑๒	๑๒ ๑๒๑	๕๐ ๔๗๐
๕. เครื่องมือการช่าง	ช่าง			๑ ๕๐	๔๔ ๓๕๓	๒ ๒๐	๔๗ ๑๒๓
๖. เครื่องมือการช่าง	ช่าง		๓๗ ๕๓๐	๕๓ ๕๓๐	๑๐๗ ๑๖๓	๓ ๓๕	๒๐๒ ๑,๕๕๕
๗. เครื่องมือการช่าง	ช่าง		๔ ๔๗	๒ ๑๗	๖ ๓๖	๓ ๒๐	๑๕ ๑๒๐
๘. เครื่องมือการช่าง	ช่าง		๕ ๗๕	๓ ๑๑๐	๑๖๒ ๑,๐๕๐	๓๔ ๓๗๐	๑๖๕ ๑,๖๕๕
๙. เครื่องมือการช่าง	ช่าง			๑ ๑๐			๑ ๑๐
๑๐. เครื่องมือการช่าง	ช่าง		๑ ๓๐	๒ ๔๕	๗ ๕๐		๑๐ ๑๒๕
รวม		๓๔ ๒๔๓	๕๐๒ ๕,๐๓๒	๓,๐๓๖ ๑๕,๑๐๐	๒,๕๒๗ ๒๐,๒๖๕	๕๓๑ ๖,๕๕๑	๖,๕๒๒ ๔๖,๐๒๕

โบราณวัตถุอื่นๆ	ระดับชั้นดินทางโบราณคดี					รวม
	๑	๑-๒	๓	๔	๕	
ภาชนะดินเผาสมบูรณ				๑ ๗๖๐		๑ ๗๖๐
เบี้ยดินเผา			๑ ๕๐	๖ ๑๓๐	๑ ๔๐	๘ ๒๒๐
ถ้ำมีข้าวติดอยู่						— ๖๐
กระดิ่งสำริด				๑ ๒๕		๑ ๒๕
ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์			๑๑ ๓๔๐	๖๕ ๒๙๐	๑๗ ๑๖๐	๙๓ ๗๙๐
ถ้ำ			— ๙๐			— ๓๑๐
เศษกระเบื้องดินเผา		๕๐ ๘๕๐	๒๘๔ ๔,๐๙๐	๕๓ ๗๒๓	๑๑ ๑๗๐	๓๙๘ ๕,๘๙๓
รวม		๕๐ ๘๕๐	๒๙๖ ๔,๖๓๐	๑๒๖ ๒,๑๔๘	๒๙ ๓๗๐	๕๐๑ ๗,๙๙๘

ผลสรุปของการคำนวณการขุดคันทางโบราณคดี หลุมทดสอบที่ ๓ การกำหนดอายุชั้นดินทางโบราณคดี

การกำหนดชั้นดินทางโบราณคดีหลุมทดสอบที่ ๓ นี้ สามารถแบ่งชั้นดินทางโบราณคดีได้ ๕ ชั้น และชั้นดินทางธรรมชาติ จำนวน ๔ ชั้น โดยพยายามที่ยอมเพียงชั้นดินและอายุชั้นดินกับชั้นดินทางโบราณคดีของหลุมทดสอบที่ ๑ และ ๒

สาเหตุที่สามารถแบ่งชั้นดินได้มากกว่าทุกหลุมขุดคัน เพราะหลุมทดสอบที่ ๑ มีการทับถมของดินภายหลังเมื่อมีการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมเสร็จสิ้นลงแล้ว ขณะที่หลุมทดสอบที่ ๑, ๒ ผิวบนเปิดเป็นลานดินแดงไม่มีการทับถมอีกต่อไป หรือหากจะมีการทับถมช่วงที่วัดช้างล้อมถูกตั้งร้างพิทหลายก็ได้ถูกขุดลอกออกไปจนหมดสิ้น เมื่อคราวขุดแต่งในปี พ.ศ. ๒๕๑๒

ชั้นดินทางโบราณคดี จำนวน ๕ ชั้นนั้น พบว่า

๑. ชั้นดินทับถมใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๒

ใต้ถ่ม ชั้นดินที่ ๑ (LAYER I) เกิดจากการนำดินที่ได้จากการขุดแต่งภายในวัดมาทิ้งไว้ในบริเวณนอกกำแพงแก้วด้านหลัง ดินจึงประกอบไปด้วยชั้นส่วนปูนปั้น เศษภาชนะดินเผา เศษสำริด เศษหินแดง และอิฐ เบื้องหลังอยู่ปะปนกันอยู่ เป็นความหนาประมาณ ๓๐ ซม.

ชั้นดินที่ ๒ (LAYER II) ความหนา ๑๐ ซม. เกือบจะจัดได้ว่าเป็นชั้นดินปนถ่านสีดำ มีความเข้มมาก อาจเกิดจากการเผาป่า ก่อนจะนำดินมาถมจนเกิดเป็นชั้นดินที่ ๑ (LAYER I)

๒. ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๑ น่าจะเป็นชั้นดินที่เกิดจากการทับถมของดินตามธรรมชาติตามที่ยาฉันทการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมเสร็จสิ้นลง

ชั้นดินที่ ๓ (LAYER III) ชั้นดินนี้ใหม่กว่าชั้นดินทางโบราณคดีตรงทุก ๆ หลุม ลักษณะดินมีกิจกรรมของมนุษย์อยู่น้อยมาก คล้ายดินที่ทับถมกันตามธรรมชาติ (NATURAL SOIL) แสดงว่า ภายหลังเมื่อสร้างวัดมีช้างล้อมแล้ว บริเวณพื้นที่ส่วนนี้ไม่มีการใช้ที่ดินเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์แต่อย่างใด (LAND USE)

๓. ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๒ น่าจะมีอายุยุคเกี่ยวกับการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม

ชั้นดินที่ ๔ (LAYER IV) มีลักษณะที่แสดงให้เห็นได้ไม่ชัดเจนนัก แต่ชั้นดินเริ่มเข้าสู่สมัยที่มีการใช้เครื่องเคลือบสังคโลกจากเตาทุเรียงเกาะน้อแล้ว

๔. ชั้นดินทางโบราณคดีที่สัมพันธ์กับการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมหรือก่อนหน้านั้นไม่นาน

ชั้นดินที่ ๕ (LAYER V) เป็นชั้นดินที่ต่อเนื่องมาจากชั้นดินที่ ๔ โดยมีกิจกรรมของมนุษย์หลายประการคือ การเตรียมดินถูกรังเพื่อใช้ในการก่อสร้างในชั้นดินที่ ๕a (LAYER V a) และร่องรอยการเตรียมดินทรายเพื่อใช้ในการก่อสร้างในชั้นดินที่ ๕b (LAYER V b) โดยในชั้นดินที่ ๕ แอ่งแล้ว มีสภาพคล้ายกองขยะของเสียจากเตาทุเรียงเกาะน้ออยู่เต็มพื้นที่ ปะปนกับก้อนหินและขนาดใหญ่ที่ได้รับการคัดเป็นรูปที่เหลี่ยมผืนผ้า และอาจจะเป็นที่อุปถัมภ์ชั่วคราว (ระยะสั้น ๆ) เนื่องจากพบ เศษกระดูกสัตว์ และกองถ่านเป็นหย่อม ๆ อย่างไรก็ดีตามชั้นดินที่ ๕ จัดได้ว่า น่าจะเป็นชั้นดินสุดท้ายบนสุดของหลุมทดสอบที่ ๓ ที่มีกิจกรรมของมนุษย์หลากหลาย (ACTIVITY LAYER) และกิจกรรมใหญ่รองกลุ่มคนในชั้นดินนี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ ภายในวัด หรือตัวกำแพงวัดเอง (ซึ่งเชื่อว่า เป็นสิ่งก่อสร้าง

หลักที่สร้างชั้นหลังสุด) เพราะพบวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง คือ ศิลาแลง หินทราย หินลูกรัง เศษภาชนะ เครื่องเคลือบเหลือใช้ ปะปนกันอยู่

- ชั้นดินที่ ๕a, ๕b (LAYER V a, V b) ลักษณะดินไม่ใช่ดินที่ทับถมกันตามธรรมชาติ แต่ในชั้นดินที่ ๕a จะเป็นดินที่ลูกรังชั้นเดียวกับชั้นดินดานของหลุมทดสอบ แต่ระดับชั้นดินหลังยังห่างกันมาก รวมทั้งพบเป็นช่วง ๆ ในขอบเขตของชั้นดินที่ไม่สม่ำเสมอ จึงมั่นใจว่าไม่ใช่ดินที่จะนำมาปรับพื้นที่บริเวณหลุมทดสอบ หากอาจจะแสดงให้เห็นว่า เป็นร่องรอยที่เหลืออยู่ของการเตรียมดินที่ใช้ในการก่อสร้าง

๕. ชั้นดินทางโบราณคดี ชั้นที่ ๔, ๕ น่าจะเป็นชั้นดินที่อยู่ชั้นของอุโมงค์ในขอบเมืองศรีวิชัยน้อย ตอนที่จะมีการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างค้อ โดยดำรงวัฒนธรรมอยู่ต่อเนื่องกันตลอดไม่ขาดสายด้วยการใช้ภาชนะดินเผาเครื่องเคลือบศรีวิชัยน้อย

ชั้นดินทางโบราณคดีทั้ง ๒ ชั้น รวมกันมีความหนากว่า ๑๐๐ ซม.

- ชั้นดินทางโบราณคดี ชั้นที่ ๓ ตรงกับชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๔ ของหลุมทดสอบที่ ๑, ๒ ได้แก่ ชั้นดินที่ ๖ (LAYER 6) และ ๖a (LAYER 6a) ซึ่งพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดีและดินมากกว่า ๗๐% ของภาชนะดินเผาแบบอื่น ๆ พบเศษถ่าน กระดูกสัตว์ ลูกกระพังสำริด ฯลฯ

- ชั้นดินทางโบราณคดี ชั้นที่ ๔ ตรงกับชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๕ หลุมทดสอบที่ ๑, ๒ ได้แก่ ชั้นดินที่ ๗ (LAYER VII) เป็นชั้นดินอยู่ต่ำกว่าชั้นสุดท้ายความหนาแน่นประมาณ ๕๐ ซม.

4. หลุมทดสอบที่ ๔, และ ๕ (PIT IV, V)

หลุมทดสอบที่ ๔ และ ๕ เกิดขึ้นเพื่อเป็นการแก้ไขข้อสงสัย เรื่องฐานเจดีย์ประธานวัดช้างค้อตามฐานา และผืนฐานประทักษิณ ทั้งชั้นนอกและชั้นในที่สร้างซ้อนกันอยู่ภายใต้ฐานภายในที่มีวัดชั้นที่ ๑ ไปนั้น เกี่ยวข้องสอดคล้องกันอย่างไร และเมื่อแรกสร้างจะมีหรือไม่มีฐานเจดีย์ประธานวัดช้างค้อชั้นที่ ๑ มาประกอบ หรือเพียงกันจะสามารถกำหนดอายุโบราณสถานได้จากชั้นดินทางโบราณคดีที่อยู่ใต้ดินลงไป

หลุมทดสอบที่ ๔ ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว ตำแหน่งเดียวกับช้างค้อที่สามของแถวข้างบน ของผนังด้านทิศตะวันตก (ด้านหลังเจดีย์ประธาน) นับจากมุมเจดีย์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ โดยต้องทำการขุดข้างออกไปก่อนที่จะดำเนินการขุดค้น

หลุมทดสอบที่ ๕ กำหนดให้มีขนาดที่จะครอบคลุมฐานเจดีย์ชั้นที่ ๑ คิดความยาว ๖ เมตร และกว้างพอที่จะคลุมตัวช้างค้อที่ ๒ ได้ คิดความกว้าง ๒ เมตร เหตุที่เลือกตำแหน่งช้างค้อนี้ เพราะสภาพช้างค้อสมบูรณ์น้อยที่สุด สะดวกต่อการนำลงไปทิ้งใหม่ภายหลัง

ได้ดำเนินการหลุมทดสอบที่ ๔ ออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. การรื้อชิ้นส่วนช้างและฐานชาลา (รายละเอียดในบทที่ ๕)
๒. การดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี

หลุมทดสอบที่ ๕ ขนาด ๓ x ๒ เมตร เกิดขึ้นภายหลัง โดยการขยายหลุมทดสอบที่ ๔ ออกไป ๒ เมตร ทางด้านทิศตะวันตก หลุมทดสอบที่ ๕ คือ ส่วนของหลุมทดสอบที่ ๔ ที่มีบนเปิดด้วยศิลาแลงเป็นลานปูพื้นนั่นเอง ซึ่งจะกล่าวควบคู่ไปกับการดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี

หลุมทดสอบที่ ๔ ไม่ได้วางผังเฉพาะฐานอาคารรองรับข้าง แต่ได้วางผังออกมาจนถึงส่วนที่เป็นลานศิลาแดงนอกฐานศาลาทรงทิศตะวันตก คิดเป็นความกว้างยาว 2×4 เมตร โดยเริ่มวางผังหลุมเมื่อรู้ฐานศาลาออกจนหมดชั้นที่ ๑๓ ยืนยันชั้นที่ระดับพื้นที่ที่จะทำการขุดค้นใกล้เคียงกันตลอด

ในการดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี ได้แบ่งพื้นที่ออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่ง คือ หลุมทดสอบที่ ๔ ได้แก่ ชั้นดินใต้ฐานรองรับข้างซึ่งได้ดำเนินการขุดค้นขึ้นก่อน อีกส่วนหนึ่งกลายเป็นหลุมทดสอบที่ ๕ หรือ ชั้นดินต่ำใต้ลานศิลาแดงปูพื้นรอบเจดีย์ ทั้งนี้เพื่อสะดวกต่อการจับบันทึกโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้น

หลุมทดสอบที่ ๕ ได้ดินลงไป ประกอบด้วยชั้นดินทางโบราณคดีจำนวน ๓ ชั้น รวมทั้งพบโครงกระดูกมนุษย์อีก ๑ โครงพร้อมกับแบบแผนในการฝังศพ ความลึกของชั้นดินตามจากระดับผิวดินโดยทั่วไปประมาณ ๑๓๐ เซนติเมตร โบราณวัตถุที่พบทั้งหมดในหลุมทดสอบที่ ๕ มีดังนี้

โบราณวัตถุที่ขึ้นดินตาม*	ชั้น	น้ำหนัก	ร้อยละ	
			ชิ้น	น.ม.
๑. เศษภาชนะดินเผานี้ออร์องดิน	๔๘๗	๕,๓๒๐	๔๔.๘๒๖	๓๑.๔๐
๒. เศษภาชนะดินเผานี้ออร์องดิน	๒๖๐	๖,๘๒๐	๒๓.๘๘๕	๔๐.๒๕
๓. เศษภาชนะเครื่องเคลือบ	๑๘๒	๑,๘๐๐	๑๖.๗๘	๑๐.๖๒๕
๔. เศษ กระเบื้องดินเผา	๑๕๕	๓,๐๐๐	๑๔.๒๘	๑๗.๗๐
รวม	๑,๐๘๔	๑๖,๙๔๐		

*ข.ไม่ระบุรายละเอียด (เพราะเป็นชั้นดินตาม (LAYER 1๑)

ชั้นดินทาง โบราณคดี	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ	ลักษณะดิน
ชั้นดินทาง โบราณคดีชั้นที่ ๑	ชั้นดินที่ ๑๑ (LAYER Ia)	๑๒๐ ซม.	๐-๑๒๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินลูกรัง (LATERITIC SOIL) สีน้ำตาล อมเทาถึงอมส้มปนดำ มีอินทรียวัตถุ ๓-๕% ความเป็น กรดปานกลางถึงกรด มีเหล็กจำนวนมากปนอยู่ตามผิว ชั้นดินบางชั้น โดยเฉพาะช่วงที่ใกล้ระดับดินชั้นที่ ๑๒ จะพบเหล็ก ปรากฏอยู่ตลอดแนวชั้นที่ ๑๒ ด้านขอบเขต ของชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบโค้งลึก ผนังชั้นดินที่ ๑ ด้านทิศตะวันออก อันเป็น ด้านที่ติดกับฐานล่างของผนังฐานประทักษิณ พบว่า ๑. ฐานล่างของผนังฐานประทักษิณ ก่อน ศิลาอมลงไปยังผนังระดับพื้นสนามวัด และเอียงลงไปอีก ประมาณ ๒-๓ ศติเมตรจึงมีชั้นดินตามแนวนอนอยู่ มากจนเกิน ขนาดของพื้นสนามวัดประมาณ ๑๐๐๐๐๐๐ ๕๐ ซม. โดยยาวในแนวนอนตามแนวตั้งเอียงลงไป ๑๕๐ ซม. จนถึงชั้นดินดาน อันเป็นชั้นดินสีน้ำตาล และมีผิวมันขึ้นสูง (จากระดับน้ำใต้ดิน) ๒. ฐานอาคารรองรับรูปช้าง ก่อต่อออกมา จากฐานล่างของผนังชั้นประทักษิณประทักษิณ ส่วน ผนังชั้นนอกของฐานประทักษิณหมดไป เมื่อเริ่ม หรือฐานอาคารรองรับช้างอาจกล่าวได้ว่า ผนังชั้นนอก ของฐานประทักษิณตึกร้างขึ้นภายหลังฐานอาคาร รองรับช้าง และรากสุดคือตึกร้างผนังชั้นในของ ฐานประทักษิณก่อน ๓. จากข้อ ๑ ในขณะที่ยังฐานอาคารรองรับรูป ช้าง (ฐานเจดีย์ประธานชั้นที่ ๑) ใช้ดินลูกรังรวม เพื่อเสริมความมั่นคง ฐานประทักษิณ น่าจะใช้ดิน ปนดินลูกรังรวมเพื่อเสริมความมั่นคงแทน ผนังชั้นดินที่ ๑๑ ด้านทิศเหนือและทิศใต้ใช้ ดินอมเหลือง ผนังชั้นดินที่ ๑๑ ด้านทิศตะวันออก ถมรอบ พ้นจากฐานรองรับช้างมาประมาณ ๕๐ ซม.
ชั้นดินทาง โบราณคดี ชั้นที่ ๑	ชั้นดินที่ ๔ a,b, c,d,e,f (LAYER IV a,b,c,d,e,f)	๓๐ ซม.	๑๓๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนสีน้ำตาลอมเทาเข้ม ปรากฏอยู่ เป็นช่วง ๆ ชั้นที่ ๑๓ และชั้นดินที่ ๑๑ (LAYER Ia) ขอบเขตของชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบโค้งลึก อันแสดงน่าจะเป็ผลของเสาของชั้นที่อยู่อาศัยสมัยใด สมัยหนึ่งก่อนสร้างเจดีย์วัดช้างเอราวัณ

ชั้นดินทางโบราณคดี	ชั้นดินธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ	ลักษณะดิน
ชั้นดินทางโบราณคดี ชั้นที่ ๕ หรือ ๓	ชั้นดินที่ ๒ เป็น ๒ ต่อมา พบโครงกระดูก	—	๑๕๐-๑๕๐ ซม.	เนื้อดินเป็นดินร่วนสีน้ำตาลอมเทา ปรากฏอยู่กลางหลุม บริเวณที่มีร่องรอยหลุมหลายรูจำนวนหลายแห่ง

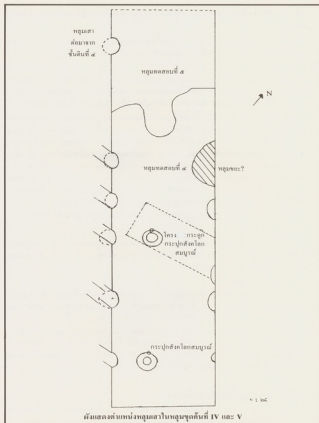
หลุมเสาไม้ชั้นดินถมที่ปรากฏที่ผนังหลุมด้านทิศเหนือจะได้

ใต้ชั้นดินถม (ชั้นดินที่ ๑a) พบชั้นดินรูปทรงโค้งลึก ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนสีน้ำตาลอมเทา จำนวน ๖-๗ แห่ง ขนาดใกล้เคียงกันคือ ความกว้างของขอบปากหลุมและก้นหลุมประมาณ ๓๐ ซม. ความลึก ๔๕ ซม. อยู่ห่างกันประมาณ ๗๐ ซม. ร่องรอยเช่นนี้ น่าจะเป็นลักษณะของหลุมเสาไม้

กึ่งกลางหลุมทดสอบที่ ๔ ปรากฏมีหลุมเสากลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๐ ซม. จำนวน ๒ หลุม ห่างกัน ๒ เมตร ความลึก ๔๐ เมตร ที่ก้นหลุมเสาทั้งสองข้างมีกระดูกสัตว์โลกเคี้ยวบดละเอียดอย่างหายาญ (JARLLET) วางอยู่ ขนาด ความสูง ๖ ซม. ภายในมีเหล็กตีเรียบติดอยู่ และหลุมหนึ่งคอกับลงบนไหสีขาวของโครงกระดูก

การดำดပ်ชั้นดินทางโบราณคดีของหลุมเสาไม่สามารถกระทำได้จากการขุดค้นหลุมทดสอบที่ ๔ แต่ภายหลังจากเสร็จสิ้นการขุดค้นในหลุมทดสอบที่ ๕ กลางผนังหลุมทดสอบที่ ๕ ในชั้นดินที่ ๔ (LAYER IV) พบหลุมเสา ๑ หลุม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๐-๓๐ ซม. ความลึก ๑๐๐ ซม. ซึ่งก้นหลุมหมดไปในระดับเดียวกันกับก้นหลุมทั้ง ๗ ในหลุมทดสอบที่ ๔ จึงจัดได้ว่า หลุมเสาทั้ง ๗ หลุมนี้อยู่ในชั้นดินเดียวกับชั้นดินที่ ๔ (LAYER IV) หรือชั้นดินทางโบราณคดีที่ ๓ ของหลุมทดสอบที่ ๕

หลุมเสาเหล่านี้ น่าจะเป็นหลุมเสาของสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่เดิมในชั้นดินทางโบราณคดี ชั้นที่ ๓ ก่อนที่จะรื้อถอนไปเมื่อมีการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม โดยส่วนบนของหลุมเสาที่จะดักขึ้นมาถึงชั้นดินที่ ๔ ได้ถูกตัดทิ้งไป และถมดินลูกรังถมลงไปแทน แต่การตัดทิ้งทำไม่หมดจึงเหลือส่วนล่างของร่องรอยหลุมเสาเอาไว้

โครงการปลูกต้นไม้ขึ้นจิตอาสาดมเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่งานเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม

โครงการปลูกมณฑุณีนี้ พมยังปลูกจากระดับต้นสุดของชั้นดินศิลาแดง (ลูกวัง) ถมลงไป ๓๐ ซม. และดินบริเวณที่ฝังศพแตกต่างกันไปจากดินศิลาแดงอย่างชัดเจน กล่าวคือ ดัชนีดินเป็นดินร่วนปนทราย มีน้ำศาลกมเทาเข้ม

โครงการปลูกมณฑุณีจำนวน ๑ โครงการนี้ ความยาวโดยประมาณ ๑๗๐ ซม. พมนอนราบเนื่องจากผนังหลุมศพตอนที่ ๔ ด้านทิศเหนือไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๒๐ องศา ระยะห่างจากมุมหลุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑๒๐ เมตร ผนังทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันออก

สภาพโครงการปลูกข้าวตอกมาก ที่ไหล่ขวาของโครงการปลูกหลุมเสากลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔๐ ซม. ดอกจันทน์ขาวไป โดยหันหลุมเสาอยู่ติดจากระดับโครงการปลูก ๓๐ ซม. ปัจจุบันตัวเสาไม้ไม่ปรากฏ ก่อนถึงกับหลุมเสาประมาณ ๑๐ ซม. พบกระปุกสังกะสี (JARLLET) ที่ใช้มาใส่กษัตริย์ขบถอยู่ในลักษณะที่ตั้งขึ้น และภายในกระปุกมีผลึกสีเขียวติดอยู่ หลุมเสากลมขนาดเดียวกัน และกระปุกก้นหลุมอย่างเดียวกันนี้ พบอีกแห่งหนึ่งห่างออกไปในแนวเดียวกันทางทิศตะวันออกประมาณ ๓ เมตร (รายละเอียด อ่านเรื่องหลุมเสา) ส่วนอื่น ๆ นอกจากไหล่ขวาของโครงการปลูกที่ขาดหายไป บริเวณกระดุกเชิงกราบข้างขวา ของพ่อนชาบนก็ขาดหายไปเช่นกัน โดยมีพ่อนชาล่างอยู่ลึกเข้าไปในผนังหลุมศพตอนที่ ๔ ด้านทิศเหนือ (ภายหลังได้เจาะผนังออกเพื่อตามแนวโครงการปลูก) นิ้วมือและนิ้วเท้าผู้ร่อนไม่ปรากฏ

บริเวณศีรษะโครงการปลูก มีภาชนะดินเผาสมบูรณ์ทรงหม้อน้ำอยู่ข้างละ ๑ ใบ ได้แก่

๑. กษัตริย์ดินเผา

วางอยู่ทางขวาของศีรษะ โดยหันปากพวยกาไปตามแนวยาวของโครงการปลูก โดยอยู่สูงกว่าพื้นของที่โครงการปลูกกว้าง ๑๐ ซม. สภาพสมบูรณ์ ดีเหมือนเดิม ขนาด ความกว้าง ๑๕.๕๐ ซม. ความสูง ๑๐.๒๐ ซม. ขึ้นรูปด้วยเป็นหมุนอย่างเร็ว

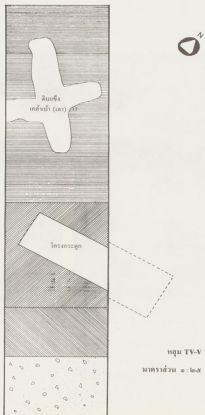
๒. กษัตริย์ดินเผา

วางตัวอยู่ในระดับเดียวกับโครงการปลูก สภาพชำรุด แต่สามารถขึ้นรูปทรงสันนิษฐานได้ ดีเหมือนเดิมเหมือนเดิม ขนาด ความกว้างของลำตัว ๑๕.๕๐ ซม. ความสูง ๑๕.๓๐ ซม. ความหนา ๐.๓๐ ซม.

ลักษณะการวางตัวของกษัตริย์ดินเผา และกษัตริย์ดินเผา และโครงการปลูกมณฑุณีที่วางระดับกัน อยู่ลึกกันน้อย แสดงให้เห็นว่า การฝังโครงการปลูกนี้น่าจะใช้วิธีขุดดินลงไปเป็นรูปทรงแล้ววางโครงการปลูกคนไว้ที่ก้นหลุม จากนั้นจึงวางภาชนะดินเผาลงตามลำดับตาม การขุดดินฝังทำอย่างไม่ดีนัก ภายหลังเมื่อดินอัดตัวกันแน่นจึงบีบให้ภาชนะดินเผาลอยอยู่ต่างระดับ

ความเชื่อที่แอบแฝงอยู่ในประเพณีการฝังศพ

การฝังศพคนตายไม่ใช่ประเพณีที่นิยมในพระพุทธศาสนา แต่หลักฐานต่าง ๆ ที่พบก็ไม่สามารถยืนยันได้ว่า โครงการปลูกนี้ประกอบพิธีฝังศพตามความเชื่อหรือศาสนาใด

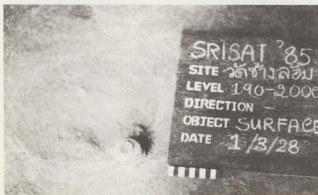
ภาพที่ ๕๖ หลุมทดสอบที่ ๔ โรงรถโคจรการขุด
หลุมเสา ๒ หลุมหลัก

ภาพที่ ๕๘ หลุมทดสอบที่ ๔ แบบแผนความมีจิต
คติภาพพระคัมภีร์

ภาพที่ ๘๕ หลุมศพสมัยที่ ๔ โครงกระดูกและเหรียญ

ภาพที่ ๑๐๐ หลุมศพสมัยที่ ๔ กระปุกสังกะสีสมัยเขมรขอมอย่างพบบนในหลุมศพ

ภาพที่ ๑๐๑ หลุมศพสมัยที่ ๔ สมัยขอมขึ้นด้วยศิลปะเขมร

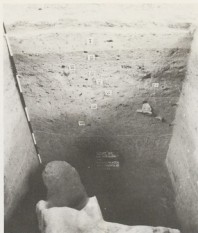
ภาพที่ ๑๐๒ หลุมศพสมัยที่ ๔ สมัยขอมขึ้น โดยเฉพาะชั้นคัมที่ ๔ จะเห็นหลุมเสา

ภาพที่ ๑๐๓ หลุมทดสอบที่ ๔ หน้าหลุมค้ำยันทิศตะวันตก
แสดงส่วน ซัดเป็นฐานล่างของฐานประพิกณิธ

ภาพที่ ๑๐๔ หลุมทดสอบที่ ๔ พื้นดินถมขี้นวณ
ใต้ฐานเขาวงกตวังบัว

ภาพที่ ๑๐๕ หลุมทดสอบที่ ๕ หน้าหลุมด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๑๐๖ หลุมทดสอบที่ ๕ หน้าหลุมด้านทิศใต้

การฟื้นคืนระบบสายไปทางทิศตะวันตก เป็นความเชื่อสากล ส่วนบริเวณศีรษะที่มีหมอนไว้วางตัวเวลานั้น แสดงถึงความเชื่อในเรื่องโลกแห่งวิญญูญาณที่คนเป็นสามารถติดต่อกับคนตายได้ โดยอาจจะแสดงถึงการนับถือผีบรรพบุรุษ

ส่วนที่ ๒ (ต่อ) หลุมทดสอบที่ ๕

หลุมทดสอบที่ ๕ ได้ดินลงไป ประกอบด้วยชั้นดินทางโบราณคดีจำนวน ๕ ชั้น หรือ ชั้นดินธรรมชาติจำนวน ๔ ชั้น ความลึกของชั้นดินตามกับระดับผิวดินโดยทั่วไปประมาณ ๑๓๐ ซม. พบโบราณวัตถุ ดังนี้

โบราณวัตถุ	ชั้น	น้ำหนัก	ร้อยละ	
			ชั้น	น้ำหนัก
๑. เศษภาชนะดินเผา	๑,๖๕๓	๑๓,๙๗๖	๙๐.๑๓	๙๙.๐๘
๒. เศษกระเบื้องดินเผา	๑๕๐	๑,๗๐๐	๙.๑๗๘	๑๐.๒๒
๓. ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์	๒๘	๔๙๕	๑.๕๒๖	๒.๖๗
๔. ถ่าน	-	๒๔๐	-	๑.๙๙
๕. โบราณวัตถุขนาดเล็ก	๓	๒๖๐	๐.๑๖	๑.๕๖
รวม	๑,๘๓๔	๑๖,๖๒๑		

ชั้นดินทาง โบราณคดี	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ *	ลักษณะดิน
๑	ชั้นดินที่ ๑ (LAYER I)	๕-๑๐ ซม.	—	เนื้อดินเป็นดินเหนียวสีน้ำตาลเข้ม เป็นชั้นดินหลัก ปรากฏอยู่ตั้งแต่ถึง ๓ ด้าน ยกเว้นด้านทิศตะวันออก ลักษณะดินเป็นดินที่ถูกนำมาถมที่ด้วยหม่นเพื่อรอง รับฐานคิลาแลงปูพื้นกำแพงแก้ว ไม่ปรากฏโบราณ วัตถุใด ๆ ของขอมของจีนที่คำนวณว่าเป็นแบบ เรียบ
๒	ชั้นดินที่ ๒ (LAYER II)	๑๐-๑๕ ซม.	—	เนื้อดินเป็นดินทรายละเอียดสีน้ำตาลถึงสีน้ำตาล เข้มเป็นชั้นดินหลัก ปรากฏอยู่ตั้งแต่ถึง ๓ ด้าน ยกเว้น ด้านทิศตะวันออก ลักษณะดินเป็นดินที่ถูกนำมาถม แน่นมีเศษภาชนะดินเผาอยู่เบาบาง ของขอมของ จีนที่คำนวณว่าเป็นแบบเรียบ

*ระดับสมมุติไม่มีทราวจุดตามชั้นดินธรรมชาติ

ชั้นดินทาง โบราณคดี	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ *	ลักษณะดิน
	ชั้นดินที่ ๓ (LAYER III)	๑-๕ ซม.	—	เนื้อดินเป็นดินร่วนสีน้ำตาลอมเทาเข้มมาก เป็น ชั้นดินผิวดิน ปรางกูรอยู่พื้นผิวที่ ๓ ด้าน ยกเว้นด้าน ทิศตะวันออก ลักษณะดินจับตัวกันเป็นก้อนแข็ง คล้ายดินที่ถูกเผาไฟสีเหลืองอมแดง ไม่มีโบราณ วัตถุ ขอบเขตของชั้นดินสามแนวนอนเป็นแบบเรียบ
๓	ชั้นดินที่ ๔ (LAYER IV)	๒๐ ซม.	—	เนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวสีน้ำตาลอมเทา เป็นชั้น ดินผิวดิน ปรางกูรอยู่พื้นผิวที่ ๓ ด้าน ยกเว้นด้าน ทางทิศตะวันออก ลักษณะดินเป็นดินที่มีความชื้น มากเพราะมีเศษย่านหม่นปน จึงเป็นชั้นที่อุ้มน้ำ ได้ชั้นหนึ่ง มีเศษภาชนะดินเผา เศษกระดูกสัตว์ และเศษกระดูกของพืชพันธุ์ เศษภาชนะดินเผาที่พบ มีทั้งเศษภาชนะดินเผานี้อีกหรือดิน, เครื่องดิน และ เศษภาชนะเครื่องเคลือบศรีวิชัยลาย ขอบเขตของ ชั้นดินสามแนวนอนค่อนข้างเรียบ ยกเว้นกลางหนึ่ง ด้านทิศใต้ซึ่งมีขอบเขตชั้นดินโค้งเล็กน้อยเป็นหลุม เสาสูงประมาณ ๕๐ ซม. ความกว้าง ๒๐ ซม.
๔	ชั้นที่ ๕ (LAYER V)	๑๕ ซม.	—	เนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวสีน้ำตาลอมเทาเข้มมาก เป็นชั้นดินผิวดิน ปรางกูรตั้งบนด้านทิศใต้ ทิศเหนือ และทิศตะวันตก ลักษณะดินคล้ายกับชั้นดิน บนแต่สีน้ำตาลปนสีน้ำตาลอมเทาเล็กน้อย พบโบราณ วัตถุเล็กน้อย แต่เศษภาชนะดินเผาเครื่องเคลือบ ศรีวิชัยลายยังไม่พบอยู่ขอบเขตของชั้นดินสามแนวนอน ค่อนข้างเรียบ
	ชั้นดินที่ ๕๑ (LAYER V a)	๕-๑๐ ซม.	—	เนื้อดิน เป็นดินร่วนซุยสีเทาอมชมพู เป็นชั้นแตก ปนเฉพาะแนวด้านทิศตะวันตก ได้ชั้นดินที่ ๕ (LAYER V) ความกว้างประมาณ ๕๐ ซม. เข้าใจว่าจะเป็นชั้น ที่มีการกลายตัวของดินผิว
	ชั้นดินที่ ๖ (LAYER VI)	๑๕-๒๐ ซม.	—	เนื้อดิน เป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลอมเทาเข้ม เป็นชั้นดินผิวดิน ปรางกูรอยู่สามด้านยกเว้นด้าน ทิศตะวันออก ลักษณะดินคล้ายดินกับชั้นดินบน แต่ดินมีความชื้นน้อยลง มีเศษของกระดูกไขข้อของ แมลงกระดูกสัตว์หลุม โบราณวัตถุพบมีน้อย ขอบเขต ชั้นดินค่อนข้างเรียบ

ชั้นดินทาง โบราณคดี	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ความหนา	ระดับสมมุติ	ลักษณะดิน
๕	ชั้นดินที่ ๗ (LAYER VII)	๒๐-๔๐ ซม.	—	เนื้อสีชมพูปนดิน ร่วนปนทรายสีน้ำตาลอมเทาเข้ม เป็นชั้นหลัก ปากถ้ำอยู่ตลอดแนวทั้ง ๓ ด้าน ยกเว้น ด้านทิศตะวันออก ลักษณะคล้ายคลึงกับชั้นดินบน แต่กลับพบโบราณวัตถุขนาดเล็ก เศษภาชนะ เศษกระดูก เศษภาชนะดินเผาที่เคลือบผิวเป็นสีขาวปนเทา สีน้ำตาล เนื้อเครื่องดินจำพวก หม้อ, ถ่าง ส่วนเศษ ภาชนะดินเผาเครื่องเคลือบผิวเป็นสีขาวปนเทา เครื่องเคลือบแบบลพบุรี (MOON WARE) พบชิ้นส่วนเศษดิน จีงเผา เบ้าหลอมโลหะขนาดเล็ก ซึ่งมีน้ำหนักเบา กว่าปกติ จำนวน ๒-๓ ชิ้น แสดงให้เห็นว่าโลหะที่ถูกนำมาเผาเป็นโลหะที่มีความอ่อนนุ่มกว่าพวก เงินหรือทอง คงอยู่ข้างกองดินจนกระทั่งเวลาใหญ่ ลักษณะคล้ายดินธรรมชาติ (ดินลักษณะนี้ คล้าย ดินผิวดินทางโบราณคดี บริเวณบ้านคาน้อย ศรีวิชัย) ซึ่งเป็นดินที่ถูกความร้อนทำให้เปลี่ยนจาก หินปูนแข็ง ๆ ของมนุษย์มากมาย เช่นนี้จึงจัดเป็นชั้นที่อยู่ อาศัยของมนุษย์ได้ใช้กินหนึ่ง (HABITATION LAYER I) และเป็นชั้นที่อยู่อาศัยชั้นแรกสุดของ กลุ่มคนในบริเวณนี้ก่อนสร้างถ้ำที่มีประชากรอาศัยอยู่ ซึ่งอาศัยอยู่เป็นความพยายามถาวร จึงเกิดชั้นดิน หนาถึง ๔๐ ซม. แต่ทางเหนือด้านทิศเหนือถึงวัดลง เบื้องล่าง ก็มียอดลงไปชั้นล่าง (ชั้นดินที่ ๘) ขอบเขตของชั้นดินตามแนวถนนเป็นแบบเรียบ แต่ ได้สังเกตเห็นแนวร่องทางด้านทิศเหนือ
ชั้นดินตาม	ชั้นดินที่ ๘ (LAYER VIII)	๕๐ ซม.	—	เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลอมเทา เป็น ชั้นดินหลัก ปากถ้ำอยู่ทั้งแนวทั้ง ๔ ด้าน ลักษณะ ดินเป็นดินธรรมชาติ ไม่มีโบราณวัตถุใด ๆ ปรากฏ อยู่ ขอบเขตของชั้นดินตามแนวถนนเป็นแบบเรียบ

ประเภท	รูปทรง	ระดับชั้นกันทวารโยธาเขตที่					รวม
		๑	๒	๓	๔	๕	
๑. การขุดดินถมานี้ย่นเครื่องขึ้น	ขมึ้นยาว	๕๗ ๒๕๐	๒๕ ๑๓๐	๓๗๖ ๒๐,๐๗๗	๕๗๗ ๒,๖๐๕	๖๔ ๒,๐๗๕	๑,๐๗๐ ๕,๓๗๗
	ถ้ำ 4	๓ ๒๐	๔ ๒๐	๑๐๕ ๑,๑๓๕	๔๗ ๑,๐๐๐	๑๕ ๑๕๐	๑๐๗ ๒,๓๑๕
	กำแพง	๗ ๑๗๐	๑๐ ๑๒๐		๗๕ ๗๖๐		๗๖ ๑,๒๖๐
๒. การขุดดินถมานี้ย่นเครื่องขึ้น	โพ	๒๗ ๕๗๐	๑๖ ๑๗๐	๑๓ ๑๕๐	๑๒๕ ๑,๗๕๐	๗ ๗๐๐	๑๗๗ ๓,๕๕๐
	ถ้ำ 5	๒ ๕๐	๑ ๒๐	๓ ๖๐	๓ ๒๐		๗ ๑๕๐
	ถ้ำ 4			๔ ๒๐	๑๕ ๗๐	๑ ๕๐	๒๐ ๑๕๐
๓.๑ การขุดดินถมานี้ย่นเครื่องขึ้น	โพ	๔ ๕๐	๒ ๑๐	๓ ๑๐	๑๐ ๒๕๗	๕ ๖๐	๒๒ ๓๗๗
๓.๒ เครื่องมือใช้ยาว	การขุด		๒ ๒๐				๒ ๒๐
	รวม	๒ ๑๕	๒ ๑๐	๓ ๑๐	๒ ๖๐		๗ ๑๕
	รวม	๑ ๒	๓ ๒๓	๑๕ ๗๗	๖ ๓๗๐	๒ ๒๐	๒๗ ๔๙๒
๓.๔ เครื่องมือใช้ยาว	รวม		๑ ๒	๓ ๑๐	๓ ๔๕	๗ ๕๐	๑๔ ๑๐๗
๓.๕ เครื่องมือใช้ยาว	รวม		๒ ๕๒		๖ ๑๕๐		๗ ๑๓๒
๔. เครื่องมือใช้ยาว	รวม			๓ ๑๐			๓ ๑๐๐
รวม		๑๐๕ ๑,๑๓๗	๖๗ ๕๗๗	๕๗๗ ๓,๕๕๖	๗๕๒ ๗,๕๓๗	๑๐๒ ๑,๒๖๗	๑,๖๕๓ ๑๓,๕๗๖

เขตภาษาชนบทเดิม หมู่ทศสอยที่ ๕	ระดมเงินคืนทางใบรายสัปดาห์					รวม
	๑	๒	๓	๔	๕	
เขตภาษาชนบทเดิมเมื่อครั้งอพยพ	๒๔ ๔,๔๐๐	๓๕ ๒,๗๐๐	๔๕๕ ๓,๒๐๓	๖๗๓ ๔,๕๖๕	๗๕ ๔,๔๓๕	๑,๔๐๔ ๗,๕๐๓
เขตภาษาชนบทเดิมเมื่อครั้งอพยพ	๒๔ ๖๒๐	๔๗ ๒๐๐	๒๐ ๒๓๐	๔๔๐ ๑,๕๔๐	๕ ๗๔๐	๒๔๕ ๓,๗๓๐
เขตภาษาชนบทเดิมเมื่อครั้งอพยพ	๗ ๖๗	๑๒ ๑๑๗	๒๑ ๑๐๗	๒๕ ๗๑๒	๑๔ ๑๓๐	๔๐ ๑,๓๓๓
เขตภาษาชนบทเดิมเมื่อครั้งอพยพ			๑ ๑๐			๑ ๑๐
เขตภาษาชนบทเดิมเมื่อครั้งอพยพ	—	—	—	—	—	—
รวม	๑๐๔ ๑,๑๒๗	๖๕ ๕,๖๑๗	๕๕๗ ๓,๕๕๖	๗๔๒ ๗,๕๑๗	๑๐๒ ๑,๒๖๕	๑,๖๕๓ ๑๓,๕๗๖

เขตภาษาชนบทเดิม หมู่ทศสอยที่ ๕	ขึ้น	นำหมัด	ร้อยละ	
			ขึ้น	นำหมัด
ภาษาชนบทเดิมเมื่อครั้งอพยพ	๑,๔๐๔	๗,๕๐๓	๘๔,๕๓๖	๖๓,๗๐
ภาษาชนบทเดิมเมื่อครั้งอพยพ	๒๔๕	๓,๗๓๐	๑๓,๐๐๖	๒๖,๖๔
ภาษาชนบทเดิมเมื่อครั้งอพยพ	๔๐	๑,๓๓๓	๔,๓๕	๗,๕๑๖
ภาษาชนบทเดิมเมื่อครั้งอพยพ	๑	๑๐	๐,๐๖	๐,๐๗
ภาษาชนบทเดิมเมื่อครั้งอพยพ	—	—		
รวม	๑,๖๕๓	๑๓,๕๗๖		

โบราณวัตถุอื่นๆ	ระดับชั้นดินทางโบราณคดี					รวม
	๑	๒	๓	๔	๕	
เบี้ยดินเผา				๑ ๖๐		๑ ๖๐
เบ้าหลอมโลหะ					๒ ๒๐๐	๒ ๒๐๐
ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์	๕ ๕		๑๒ ๑๕๐	๑๐ ๒๐	๑ ๒๘๐	๒๘ ๔๔๕
ถ่าน			— ๔๐	— ๑๒๐	— ๘๐	— ๒๔๐
เศษกระเบื้องดินเผา	๗ ๑๔๐	๒๑ ๓๒๐	๒๘ ๒๔๐	๕๗ ๑๘๐	๓๗ ๘๒๐	๑๕๐ ๑,๗๐๐
รวม	๑๒ ๑๔๕	๒๑ ๓๒๐	๔๐ ๔๒๐	๖๘ ๓๘๐	๔๐ ๑,๓๘๐	๑๗๑ ๒,๖๔๕

ผลสรุป การคำนวณการขุดค้นทางโบราณคดี หลุมทดสอบที่ ๔ และ ๕ การกำหนดอายุชั้นดินทางโบราณคดี

การกำหนดชั้นดินทางโบราณคดี หลุมทดสอบที่ ๔ ได้ ๕ ชั้นนั้น ทำได้ง่าย เนื่องจากมีชั้นดินในหลุมทดสอบที่ ๑, ๒ เป็นหลุมนำ ชั้นดินเหล่านี้ไม่ได้แตกต่างกันมากนัก ดังนี้

๑. ชั้นดินทางโบราณคดี ชั้นที่ ๑ น่าจะมีผลอายุคาบเกี่ยวกับการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ดังนี้

ชั้นดินที่ ๑ (LAYER I) คือ ส่วนหนึ่ง คือชั้นดินสีเทาแดงปูพื้นเป็นลานรอบเจดีย์ประธาน ซึ่งน่าจะทำขึ้นภายหลังจากการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม

ชั้นดินที่ ๑a (LAYER Ia) เกิดขึ้นจากการขุดดินให้เป็นบ่อรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ความลึก ๑๓๐ ซม. จากการดับผิวดินโดยทั่วไป ดักดินเดิมทิ้งไว้บนระนาบดินลูกรังภายนอกแทน โดยในระดับลึกลงไปใช้หินชนวนดินเอนสีโรสท์ และอื่นๆ มาวางไว้หนาแน่น

๒. ชั้นดินทางโบราณคดี ชั้นที่ ๒

ชั้นดินที่ ๒ (LAYER II) และชั้นดินที่ ๓ (LAYER III) เกิดขึ้นก่อนกิจกรรมในชั้นดินทางโบราณคดี ชั้นที่ ๑ ดังจะเห็นได้ชัดเป็นดินทราย อาจจะมีน้ำมาปูพื้นเพื่อปรับระดับพื้นที่ให้เรียบเสมอกัน

๓. **ชั้นดินทางโบราณคดี** ชั้นที่ ๓.๔.๕ เป็นชั้นดินที่อยู่ต่ำกว่าสมัยก่อนที่จะมีการสร้างเจดีย์ประธาน วัดช้างล้อม

เฉพาะหลุมทดสอบที่ ๕ นี้ สามารถแบ่งชั้นที่อยู่ของกลุ่มคนได้ชัดเจนออกเป็น ๒ สมัยดังนี้
ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๓

ชั้นดินที่ ๔ (LAYER IV) เป็นช่วงที่มีกิจกรรมของมนุษย์หนาแน่น พบหลุมเสา ๑ หลุม ทางผาโหวด้านทิศใต้ และหลุมเสาอีกหลายหลุมที่ผาโหวด้านทิศเหนือและใต้ของหลุมทดสอบที่ ๔ ยังแสดงว่า มีสิ่งก่อสร้างทำด้วยไม้อยู่ในสมัยสุดท้ายก่อนที่จะสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม

ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๔

ชั้นดินที่ ๕,๖ (LAYER V, VI) กิจกรรมของมนุษย์พบหนาแน่นน้อยลง โดยมีกิจกรรมของมนุษย์ที่ห่างออกจากชั้นดินบน

ชั้นดินทางโบราณคดีชั้นที่ ๕

ชั้นดินที่ ๗ (LAYER VII) เป็นชั้นที่อยู่อาศัยชั้นแรกสุดของกลุ่มคนแถบวัดช้างล้อม

ผลสรุปการดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี หลุมที่ ๑-๕

๑. การใช้พื้นที่แถบบริเวณเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมในอดีต

๒. การกำหนดอายุชั้นดินที่อยู่อาศัยบางชั้นจากค่าตัวเลขที่ได้จากตัวอย่างถ่าน (คาร์บอน ๑๔) ซึ่งสัมพันธ์กับชั้นดินทางโบราณคดี

๑. การใช้พื้นที่แถบบริเวณเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมในอดีต

ชั้นดินทางโบราณคดี วัดช้างล้อมมี หนาประมาณ ๑๒๐ - ๑๕๐ ซม. แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ตามกิจกรรมของมนุษย์นับจากชั้นดินบนสุดลงไป ดังนี้

๑.๑ ชั้นดินสมัยเตรียมการสร้างเจดีย์ประธาน วัดช้างล้อม

๑.๑.๑ การถมดินเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่เจดีย์ประธาน

๑.๑.๒ การถมดินเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ ฐานอาคารรองรับช้าง

๑.๑.๓ การถมดินเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ ส้วก้าพวงแก้ว

๑.๑.๔ การถมดินเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ ลานปูพื้นรอบเจดีย์

๑.๒ ชั้นดินที่อยู่อาศัยสมัยก่อนสร้างเจดีย์ประธาน วัดช้างล้อม

๑.๒.๑ ชั้นดินที่อยู่อาศัยสมัยสุดท้าย

๑.๒.๒ ชั้นดินวัฒนธรรม

๑.๒.๓ ชั้นดินที่อยู่อาศัยสมัยต้น

รายละเอียด มีดังนี้

๑.๑ ชั้นดินสมัยเตรียมการสร้างเจดีย์ประธาน วัดช้างล้อม

ชั้นดินสมัยที่สร้างเจดีย์ประธาน วัดช้างล้อม เป็นสมัยที่ต้องการช่างฝีมือและแรงงานจำนวนมาก กิจกรรมต่อไปนี้ สะท้อนให้เห็นถึง การเตรียมการก่อนสร้างศาสนสถาน คือการเริ่มวางรากฐาน โดยคงจะต้องมี การกะเกณฑ์แรงงาน กำหนดแบบ วัดดู เพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่โบราณสถาน

๑.๑.๑ การถมดินเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ เจดีย์ประธาน กระทำโดยการขุดดินบริเวณส่วนที่ปัจจุบันเป็นฐานประทักษิณออกไปจนถึงชั้นดินดานที่มีระดับน้ำใต้ดินโดยมีความลึก ๒๐๐ ซม.

แล้วใช้หินชนวน หินภูเขาขนาดใหญ่ เป็นจำนวนมากมาถมแทนโดยผสมกับดินลูกรังจนถึงระดับผิวดิน จึงเริ่มก่อศิลาแลงเป็นชั้นฐานเชิงของฐานประทักษิณลำดับกันขึ้นไป

๑.๑.๒ การถมดินเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ ฐานชลาภกระทำโดยการจุดดินทั้งหมด บริเวณที่จะสร้างฐานประทักษิณออกจนถึงขั้นดินดาน ความลึก ๑๕๐ ซม. แล้วถมที่ว่างด้วยดินลูกรัง และ ดิน ทั้งขนาดเล็กและใหญ่ปะปนกัน เมื่อถมถึงระดับผิวดินโดยทั่วไป ก็ก่อเรียงศิลาแลงขึ้นเป็นฐานชลาภ

๑.๑.๓ การถมดินเพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ ตัวกำแพงแก้ว กระทำโดยการจุดดิน ทั้งหมด บริเวณที่จะสร้างกำแพงแก้วและบริเวณใกล้เคียงออกเป็นร่องความกว้าง ๔๐ ซม. ความลึก ๒๕ ซม. แล้วใช้ดินลูกรังผสมกับเศษหินขนาดเล็กถมลงไป เมื่อถมถึงระดับผิวดินโดยทั่วไป ก็ก่อเรียงศิลาแลง ขึ้นเป็นชั้นกำแพงแก้ว

๑.๑.๔ บริเวณลานปูพื้นรอบเจดีย์ กระทำพิเศษโดยการปรับพื้นที่ดินให้เรียบเสมอกัน ด้วยดินลูกรัง และถมอีกชั้นหนา ๑๐ ซม. ด้วยดินทราย แล้วจึงปูลานศิลาแลง

๑.๒ ชั้นดินที่อยู่อาศัยก่อนสร้างองค์ประธาน วัดช้างล้อม

เป็นชั้นดินที่แสดงถึงการอยู่อาศัยของผู้คนในอดีต ๓ ระยะ ซึ่งทั้งหมดใช้เศษภาชนะดินเผาทั้งเคลือบและไม่เคลือบจากเตาทุเรียง ศรีสัชนาลัย ในปริมาณต่าง ๆ กัน ดังนี้

๑.๒.๑ ชั้นที่อยู่อาศัยระยะท้ายสุด ความหนาประมาณ ๑๐ ซม. จัดเป็นชั้นที่อยู่อาศัย ชอมมนุษย์ (HABITATION LAYER) ได้ เนื่องจาก พบเศษภาชนะดินเผา กระดุกสัตว์และถ่านหยาบหม่น และมีการก่อสร้างอาคารด้วยไม้ขนาดใหญ่ จากหลุมทดสอบที่ ๕ พบว่า มีหลุมเสา ๒ หลุมใหญ่่าจะมี พิธีกรรมบางอย่างด้วยการใส่กระดูกสัตว์โลกบรรจุสิ่งของ ไว้ที่ก้นหลุม สิ่งก่อสร้างนี้อาจจะใช้กระเบื้อง ดินเผาห่อหุ้มแล้ว เมื่อดูปริมาณเศษภาชนะดินเผาเปรียบเทียบกับความหนาของชั้นดินในแต่ละสมัยแล้ว พบว่า ระยะท้ายสุดเป็นสมัยที่ความหนาแน่นของผู้คนหรือสิ่งของวางรวมไว้ในระยะสั้น จึงอาจเป็นไปได้ที่จะ มีกลุ่มคนจำนวนมากมาใช้พื้นที่นี้ร่วมกัน (สาธารณะสถาน) และน่าจะมีความสัมพันธ์ร่วมสมัยกับโบราณสถานอื่นๆ หลังวัดช้างล้อม ๓ หลัง คือ วัดร้าง บ.น. ๑๐, ๑๑ และ ๑๒ นอกจากนี้พบเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยจีนสมัยหยวน (CELADON) บางชิ้น กำหนดอายุ (พ.ศ. ๑๙๕๐ - พ.ศ. ๑๙๖๒)

๑.๒.๒ ชั้นดินระยะกลาง ความหนาประมาณ ๒๐-๔๐ ซม. เป็นชั้นวัฒนธรรมสุโขทัย ปริมาณเศษภาชนะดินเผาใกล้เคียงกับชั้นดินบน แต่เศษถ่านน้อยลง พบชิ้นส่วนมีดโลหะ ชิ้นส่วนยอด บราดีสังคโลก เศษกระเบื้องจำนวนมาก หอยเบี้ยจีน หินขัด เบ้าดินเผา กระดิ่งสำริด และภาชนะดินเผาสมบูรณีกหลายใบ นอกจากนี้ในหลุมทดสอบที่ ๕ ยังพบว่ามีกิจกรรมการหลอมโลหะของมนุษย์ อยู่ด้วย

๑.๒.๓ ชั้นดินที่อยู่อาศัยระยะแรก ความหนา ๓๐-๕๐ ซม. เป็นชั้นแรกเริ่มของการมี ผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณแถบวัดช้างล้อม จัดเป็นชั้นที่อยู่อาศัยชอมมนุษย์ (HABITATION LAYER) ได้เนื่องจากพบเศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อเครื่องดิน และเครื่องดินเผาจำนวนมาก เศษภาชนะเคลือบ สังคโลกกับหยาบน้อยลง และมีเนื้อหยาบน้ำเคลือบบางจางลง มักนิยมเคลือบสีเดียวกับเคลือบ สีขาว สี เขียว หรือพบเคล้าภาชนะดินเผาแบบขนาเคลือบด้านเดียวตลอดติชียว (MON WARE) เข้าใจว่าจะเป็นชั้นดิน ที่เกิดขึ้นร่วมสมัยกับสมัยต้นของการผลิตภาชนะดินเผาแบบสังคโลกจากเตาทุเรียง เมืองศรีสัชนาลัย

๒. การกำหนดค่าอายุชั้นดินที่อยู่อาศัยก่อนสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม

หลุมทดสอบที่ ๕ ด้วยตัวเลขที่ได้จากตัวอย่างถ่าน CARBON ๑๔ ซึ่งสัมพันธ์กับชั้นดินทางโบราณคดี

ตัวเลขที่ได้จากตัวอย่างถ่านเป็นการกำหนดอายุโดยวิธี เรดิโอคาร์บอน (RADIO CARBON DATING) ของกอลดเคมิ สำหรับงานเปรมานูเพื่อสันติ ซึ่งวิธีนี้สามารถกำหนดค่าอายุได้ในช่วง ๒๐๐ ถึง ๕๐,๐๐๐ ปี

ตัวอย่างถ่านที่ส่งไปชำหัดปฏิบัติการเป็นตัวอย่างที่ได้จากถ่านที่พบในชั้นดินแต่ละชั้นจำนวนทั้งสิ้น ๖ ตัวอย่าง แต่สามารถใช้คำนวณหาค่าอายุได้เพียง ๓ อย่าง ดังนี้

ตัวอย่างจากชั้นดินธรรมชาติ	ค่าอายุก่อนปี พ.ศ. ๒๕๖๓
ชั้นที่ ๓ (LAYER III) ในหลุมเสา	๗๔๐-๑๖๐
ชั้นที่ ๔ (LAYER IV)	ตัวอย่างน้อย
ชั้นที่ ๕ (LAYER V)	๓๒๕ - ๑๒๐*
ชั้นที่ ๖ (LAYER VI)	๗๖๕ ± ๑๕๐
ชั้นที่ ๗ (LAYER VII)	๖๕๒๐ ± ๗๕๐*
ชั้นที่ ๘ (LAYER VIII)	๑,๐๕๐ ± ๒๒๐

* ตัวอย่างน้อย แต่พอคำนวณดู

จากตัวอย่างทั้ง ๓ ที่ค่าอายุผิดพลาดไป เป็นเพราะตัวอย่างมีปริมาณน้อย ขบวนการเตรียมตัวอย่างเพื่อหาปริมาณ เรดิโอคาร์บอนจึงยุ่งยากมากขึ้น ผลของการวิเคราะห์จึงมีความคลาดเคลื่อนตามมา

นอกจากนี้แม้มีวิธีการจะได้ค่าที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ แต่ก็อาจจะทำให้การแปลความหมายทางประวัติศาสตร์ผิดพลาดไปได้ เมื่อนำไปอ้างอิงถึงระยะเวลาที่เกิดเหตุการณ์ที่ต้องศึกษา ถ้าตัวอย่างที่ใช้ในการกำหนดอายุ เป็นตัวอย่างไม้ที่ใช้ในการก่อสร้างนั้นเป็นไม้เก่าที่ใช้กินมาอย่างต่อเนื่องหรือได้มาแล้วหลายปีก่อนนำมาใช้ แม้ค่าอายุที่ได้จะคลาดเคลื่อนจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไม่เกิน ๒๐๐ - ๓๐๐ ปี แต่ก็ไม่น่าจะนำมาใช้ช่วงเวลาในสมัยประวัติศาสตร์

นอกจากนั้น สภาพแวดล้อม ณ บริเวณที่เก็บตัวอย่างก็มีผลอย่างมากต่อการกำหนดค่าอายุรวมถึงกรรมวิธีในการเก็บรวบรวมตัวอย่าง สภาพของตัวอย่างว่าเป็นตัวอย่างแห้งหรือชื้น^{๕๔}

สำหรับค่าอายุที่สามารถใช้คำนวณหาอายุได้ จากหลุมทดสอบที่ ๕ มีค่า-มากกว่า ๑๐๐ ปี ค่าของความคลาดเคลื่อนย่อมมีมาก จึงได้แต่อาศัยแนวโน้มของค่าอายุจากตัวเลขต่าง ๆ มาประมวลและจัดเทียบกับชั้นดินทางโบราณคดีของทุก ๆ หลุมทดสอบ ได้ดังนี้

๕๔ คำสัมภาษณ์ คุณชนันต์ จีอนสุช และเอกสารเรือง ควบคุมทั่วไปเกี่ยวกับวิธีการกำหนดอายุด้วยเรดิโอคาร์บอน ๑๔ ของคณิศำภิรมย์ พลวิเศษงานช่างมรดกเพื่อสันติ (กม.๐๐๒ ๕๐) ๒๐ ก.พ. ๒๕๖๓ หน้า ๓ - ๔

ชั้นดินทางโบราณคดี	ชั้นที่อยู่อาศัยก่อนสร้างเจดีย์	ค่าอายุการรับอน ๑๔ ก่อน พ.ศ. ๒๔๕๓	ค่าอายุการรับอน ๑๔ เทียบเป็น พ.ศ.			
			+	-	+	-
๓	ระยะสุดท้าย	๗๕๐ ± ๑๖๐	๗๐๐	๕๕๐	๑,๖๕๓	๑๓๑๓
๔	ระยะกลาง	๘๖๕ ± ๑๘๐	๑,๐๙๕	๖๗๐	๑,๙๙๘	๑,๘๒๓
๕	ระยะแรกสุด	๑,๐๕๐ ± ๒๒๐	๑,๒๒๐	๗๗๐	๑,๒๖๓	๑,๗๐๓

การเปรียบเทียบรัชสมัยกับค่าอายุที่ได้จากตัวอย่าง ด้าน เศษภาชนะดินเผา และชั้นดินทางโบราณคดี

พระนาม	รัชสมัย	การกำหนดอายุ		
		จำนวน	ค่าลบ	เศษภาชนะ
พ่อขุนศรีนาวนำถม		๑๒๒๓		
พ่อขุนศรีอินทราทิตย์	๑๗๖๒ - ๑๗๘๑	๑๔๙๓	๑๗๐๓	
พ่อขุนบาทเมือง	—	๑๖๗๓		
พ่อขุนรามคำแหง	๑๘๒๒ - ๑๘๖๒		๑๘๒๓	
พระยาเสือโท	—			
พระยาวิวัฒนม	—			๑๘๙๒ - ๑๙๑๑
พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ดีโท)	๑๘๙๐ - ๑๙๑๑ ถึง ๑๙๑๗		๑๙๑๓	
พระมหาธรรมราชาที่ ๒	- ๑๙๔๒			
พระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสยดีโท)	- ๑๙๖๒			
พระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมपाल)	- ๑๙๘๑			

การเปรียบเทียบ ชั้นดินธรรมชาติ หอสมุดสอบที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕

ความลึก จากผิวดิน	ชั้นดินทาง โบราณคดี	รายละเอียด	ชั้นดินธรรมชาติ				
			๑	๒	๓	๔	๕
๐	S*	ดินถมคร่าวโบราณ			I II III		
๑๐ ซม.		หลังสร้างวัดช้างล้อม					
๒๐ ซม.	๑	สร้างลานปูพื้น	I	I	IV	I	I
๓๐ ซม.		ชั้นดินลูกวังถม	*I-a	*I-a		I-a	II
๔๐ ซม.	๒	ชั้นลานทราย	II	II			III
๕๐ ซม.		๓	ก่อนสร้างวัดชั้นสุดท้าย	III	III		V
๖๐ ซม.	๔	ช่วงกลาง	IV	IV	VI		V
๗๐ ซม.							VI (๗๖๕-๙๘๐)
๘๐ ซม.	๕	ชั้นที่อยู่อาศัย สมัยแรกสุด	V	V	VII	หลุมเสา IV-a ยิง F	VII
๑๐๐ ซม.						โครงสร้างกระดูก	VIII ๑๐๑๐-๑๒๒๐
๑๑๐ ซม.	๖	ชั้นดินลาน					

บทสรุป

วัดช้างล้อม เมืองศรีสัตนาคนหุตมีพื้นที่เก่าที่สุด คือ เจดีย์ประธาน อันเป็นส่วนสำคัญต่อการกำหนดอายุ ซึ่งการกำหนดอายุเจดีย์องค์นี้ในอดีต มีที่มาจากการตีความศิลปาจารึกหลักที่ ๑ ที่ระบุความตอนหนึ่งว่า

“๑๒๐๐๗ สกปิฏก (พ.ศ. ๑๘๒๘) ให้อุทธเวทพราศุออก ทิ้งทองหมั้น กระทำบูชาป้อนลมแก่พระธาตุ
ไว้หกวัน จึงเสร็จลงถากเมืองศรีสัตนาคนหุต ก่อพระเจดีย์เพื่อบอกข่าวจึงแห้วที่ลือลือมาลือลือ สามชั่วฉิมฉิว”^{๑๕}

เจดีย์กลางเมืองศรีสัตนาคนหุต ที่มีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุตามจารึกข้างต้น นักวิชาการส่วนใหญ่เข้าใจว่าน่าจะหมายถึง เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ทั้งนี้โดยพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งของวัดซึ่งอยู่ประมาณกึ่งกลางกำแพงศิลาแลงเมืองศรีสัตนาคนหุต กับลักษณะสถาปัตยกรรมของเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงกลม มีฐานชาลาและฐานประทักษิณคล้ายคลึงกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ นครศรีธรรมราช และรูปแบบ เจดีย์วันาวลี ในลังกา และเมื่อได้เปรียบเทียบชายฉัตรพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ๒๐ องค์ ในฐานชุกชีพระวัดช้างล้อมกับรูปแบบชายฉัตรของพระพุทธรูปปางตบกวโธยา (ครุฑ) ซึ่งมีจารึกระบุปี พ.ศ. ๑๗๒๖ จึงเชื่อว่า พระพุทธรูปประทับนั่งที่วัดช้างล้อม น่าจะเป็นพระพุทธรูปคู่ที่ขุดพบแรก ซึ่งเป็นตัวแทนที่ชี้ให้เห็นพระพุทธรูปศาสนาสำนักสังฆาวาสที่เชื่อว่า “อุกมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช”^{๑๖} จึงเชื่อว่าโบราณสถานแห่งนี้ได้วิวัฒนาการความเชื่อ ทศนคติทางศาสนา จากสำนักสงฆ์ที่เข้ามาแพร่หลายในเมืองสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงโดยผ่านเมืองนครศรีธรรมราช ตามศิลปาจารึกหลักที่ ๑

และจากการดำเนินการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานวัดช้างล้อม โดยกรมศิลปากรในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้มีการเปิดช่องไว้ที่ฐานประทักษิณ ทำให้เห็นชั้นบัวพวยของฐานอีกชั้นหนึ่งซึ่งซ่อนอยู่ภายใน จึงเชื่อว่า ชั้นบัวพวยนี้อาจจะเป็นส่วนหนึ่งของเจดีย์เดิมก่อนที่จะขุดเอาพระธาตุออก หรือเป็นร่องรอยของฐานอีกชั้นหนึ่งของเจดีย์เดิมที่สร้างขึ้นตรงกับจารึกในสมัยพ่อขุนรามคำแหง

อย่างไรก็ตามก็ยังมีความเห็นที่นำเสนอเกี่ยวกับการตีความ วัดที่ตั้งอยู่กลางเมืองศรีสัตนาคนหุตตามความหมายที่ปรากฏในศิลปาจารึกหลักที่ ๑ นั้นน่าจะหมายถึงที่ใดนอกปูดองประการคือ ประการแรก ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนั้น เมืองศรีสัตนาคนหุตจะอยู่ที่ใด เนื่องจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เรายังคงอาจจะเป็นวัดที่กึ่งกลาง เมืองศรีสัตนาคนหุตในสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้ เพราะห่างจากบริเวณรอบ ๆ วัดออกไปมีกำแพงดินล้อมรอบอยู่ถึง ๓ ด้าน แสดงถึงลักษณะของชุมชนโบราณ อีกส่วนหนึ่งคงหากไปจากเมืองศรีสัตนาคนหุตที่เป็นที่รู้จักกัน ทั้งลักษณะโบราณสถานก็ใกล้เคียงกับขึ้นไปถึงก่อนปี พ.ศ. ๑๕๐๐ แม้แต่ปรากฏประธานปัจจุบันจะสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายก็อาจจะสร้างครอบกับเจดีย์เดิมในสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้ที่น่าสนใจคือ เสาหินศิลาแลงขนาดใหญ่ทำเป็นเสากลมของกำแพงวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เรายังคงโครงสร้างเช่นนี้ชวนให้นึกถึง คำว่า “เวียงผาล้อม” ของพ่อขุนรามคำแหง ในศิลปาจารึกหลักที่ ๑

๑๕ คือจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๔ - ๗ กรมศิลปากร ประชุมศิลปจารึกหลักที่ ๑ จารึกทุ่งสุโขทัย (โรงพิมพ์
คุรุสภา, ๒๕๑๕) หน้า ๖๑๐

๑๖ เวียงฉิม ฉิมที่ ๓ บรรทัดที่ ๒๗ หน้าที่ ๕

ประการที่สองคือ หากจะกลับมามองทัศนคติเกี่ยวกับจักรวาล (COSMORLOGY) และความเชื่ออันเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดการแสดงรูปลักษณะองค์ประกอบทางศิลปะอย่างมีความหมาย วัดเขาสุวรรณคีรี ที่ตั้งอยู่บนเขา ห่างจากวัดช้างล้อมไปทางทิศตะวันตกนั้นดูจะยากลำบากสำหรับบุคคลธรรมดาจะได้เยี่ยมชมภายในถึง ก็อาจเป็นสัญลักษณ์ของชาวพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาล หรือวัดกลางเมืองที่เด่นเป็นสง่าและเห็นได้ในระยะไกล

ภายหลังปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้ขุดเปิดหน้าฐานประทักษิณของเจดีย์ประธานดังได้เสนอไว้ในบทที่ ๕ จึงพบว่า ชั้นบัวทรายที่ซ่อนอยู่ภายในฐานประทักษิณ เป็นเพียงสมมติของเจดีย์ประธานวัดช้างล้อมที่สร้างเสร็จไม่สมบูรณ์ ไม่ได้แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของเจดีย์เดิมในสมัยก่อนหน้านั้นแต่อย่างใด

และผลจากการขุดค้นทางโบราณคดี ในปีเดียวกันบริเวณใกล้เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ขนาด ๒๕๒ เมตร จำนวน ๕ หลุม ดังได้เสนอไว้ในบทที่ ๖ พบว่าก่อนการสร้างเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม บริเวณพื้นที่แถบนี้ไม่มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยก่อนถึง ๓ ระยะ และสมัยท้ายสุดก่อนที่จะสร้างเจดีย์วัดช้างล้อม น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงหลังปี พ.ศ. ๑๙๕๐ นั่นคือ เจดีย์องค์นี้สร้างขึ้นหลังจากที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ประดิษฐ์หลักที่ ๑

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เจดีย์ประธานวัดช้างล้อมปัจจุบัน จึงไม่น่าจะเป็นเจดีย์กลางเมืองที่กล่าวถึงในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ เพราะไม่ได้สร้างในสมัยพ่อขุนรามคำแหง แต่น่าจะเป็นเจดีย์กลางเมืองที่สร้างขึ้นในสมัยหลังโดยจะต้องเป็นระยะเวลาที่จะพัฒนารูปแบบการทำช้างแบบสูง มาเป็นรูปแบบช้างปูนปั้นเป็นต้นตัวโดยเฉพาะในสมัยพระยาธิไทย ซึ่งพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่วัดพระพายหลวงฐานเดิมคงแล้วนั้น น่าจะมีสำนักสงฆ์หลายหลายเข้ามาจนเกิดการแข่งขันความเป็นใหญ่ ดังที่เราจะพบความขัดแย้งได้จากข้อความในศิลาจารึกหลักที่ ๒ (จารึกพระศรีศัทธิมหาราชาธรรม) และเรื่องราวของสมณะเถระที่มาจากนครพนม การแข่งขันดังกล่าวอาจจะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงพุทธลักษณะ อันเป็นเรื่องสำคัญจากพระพักตร์กลมในสมัยแรก ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปประทับนั่งที่วัดพระพายหลวงมาเป็นพระพักตร์ยาวที่เกิดขึ้นในสมัยพระยาธิไทยนเทศ ลักษณะพระพักตร์พระพุทธรูปแบบยาวนั้น พบในพระพักตร์ของพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่วัดช้างล้อมเช่นกัน การเปลี่ยนแปลงพุทธลักษณะเช่นนี้ น่าจะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงค่านิยมสงฆ์สำนักใหม่ที่เข้ามามีบทบาทสูงแทนสำนักสงฆ์เดิม และเกิดขึ้นในสมัยพระยาธิไทย

ดังนั้นพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยในซุ้มเจดีย์ประธาน วัดช้างล้อมนี้ ก็น่าจะสร้างขึ้นในสมัยพระยาธิไทย โดยเขียนแบบรายชื่อจารึกจากพระพุทธรูปครุฑ ซึ่งเดิมพระพุทธรูปเก่าแก่ เพื่อสร้างความเชื่อถือให้แก่บุคคลทั่วไป

นอกจากนั้นอิทธิพลพระที่เข้ามามากในสมัยพระยาธิไทยนอกจากจะปรากฏในด้านนิตยารักษ์ของพระยาธิไทยแล้วยัง ปรากฏในสถาปัตยกรรมในส่วน ฐานชาลาของรูปช้าง ฐานประทักษิณ บันไดพาศ และบัลลังก์ปูนปั้น ของเจดีย์วัดช้างล้อม คติเรื่องชาวพระสุเมรุที่ปรากฏในคำขวัญปูนปั้นที่วัดช้างล้อม อาจจะแสดงให้เห็นถึง "ชาวพระสุเมรุ" ที่กล่าวถึงไว้ในไตรภูมิพระร่วงซึ่งแสดงขึ้นในสมัยพระยาธิไทยเช่นกัน

ดังนั้น วัดช้างล้อมที่ชื่ออันมาแต่เดิมว่าสร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหงจึงน่าจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยพระยาธิไทย ซึ่งอิทธิพลเขมรเข้ามาแพร่หลายและพระพุทธรูปปางดังกล่าวเพื่องูแลแยกออก

เป็นสำนักสงฆ์ต่าง ๆ โดยลักษณะพระสาวกลีลาครอบกั้นฉัตรกลมที่เจดีย์ทรงกลมวัดช้างล้อมกันเป็นศิลปะสุโขทัยแท้ อิทธิพลดังกล่าวอาจจะเกิดขึ้นในสมัยพระยาสิทธิไทยนี้ด้วย

อนึ่งการทำโครงสร้างรูปโค้งครึ่งวงกลม ซึ่งพบว่าทำเป็นลำตัวช้างปูนปั้นที่วัดช้างล้อมนั้น ไม่ปรากฏมาก่อนในสมัยสุโขทัย ยกเว้น วัดพระศรีซึ่งอาจร่วมสมัยกับอยุธยาซึ่งเป็นอิทธิพลตะวันตกที่เข้ามาในสมัยหลัง ส่วนการทำโครงสร้างรูปโค้งครึ่งวงกลมที่พบที่ใดตาจะเป็นเทคนิคเดิมที่ช่างก่อสร้างอาคารได้ดองนำมาใช้ในโบราณสถานวัดช้างล้อม เป็นครั้งแรกดังปรากฏที่ ลำตัวช้างปูนปั้นแต่ยังไม่กล้าที่จะนำมาใช้กับชั้นพระพุทธรูปที่อยู่เบื้องบน

การศึกษาเรื่องวัดช้างล้อมนี้ ทำให้ในระดับหนึ่งเท่านั้น คือ ผลการขุดค้นทางโบราณคดีจำนวน ๕ หลุม อาจจะเป็นข้อมูลที่น้อยเกินไป ที่จะแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการเข้ามาอยู่อาศัยที่มีข้อสังเกตเกี่ยวกับปริมาณเครื่องปั้นดินเผาที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากในชั้นดินสุดท้ายก่อนการสร้างเจดีย์วัดช้างล้อม (ประมาณ ร่วมสมัยพ่อขุนรามคำแหง) น่าจะเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างหาพบที่สุดถึงความหนาแน่นของผู้คนที่ทวีจำนวนขึ้นในระยะเวลาอันรวดเร็วในสมัยดังกล่าวนี้

ในอนาคต หากได้มีการขุดแต่งโบราณสถานวัดช้าง บ.น. ๑๐, ๑๑, ๑๒ ที่อยู่หลังวัดช้างล้อมกับการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณส่วนอื่นของวัดช้างล้อมและชั้นดินวัดช้าง บ.น. ๑๐, ๑๑, ๑๒ เปรียบเทียบกับชั้นดินทางโบราณคดี บริเวณวัดช้างล้อมที่ได้ดำเนินการไปแล้ว อาจจะทำให้ประวัติศาสตร์ของวัดช้างล้อมกระจ่างหนักแน่นยิ่งขึ้น โดยทั้งหมดน่าจะเกี่ยวข้องกับการทำอุตสาหกรรมเผาสังคโลก เมืองศรีสัชนาลัย ตั้งแต่ก่อนสมัยพ่อขุนรามคำแหง จนถึงสมัยพระยาสิทธิไทย ซึ่งเรื่องราวทั้งหมดสามารถนำมาประมวลให้มองเห็นประวัติศาสตร์เมืองศรีสัชนาลัยในมุมมองที่กว้างขวางยิ่งขึ้นต่อไป

บรรณานุกรม

๑. กองโบราณคดี, เจริญคุณพระชนม์ปณินประเทศไทย (COIN IN THAILAND) ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณเสนาสุววรรณภักดี ๒๕๑๗
๒. กรมศิลปากร, พระปณิธานโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร โรงพิมพ์สุรฎา, ๒๕๑๖
๓. กรมศิลปากร, ประชุมศิลปจารึกภาคที่ ๑ หน้าที่ ๑ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิ์คุณ ๒๕๑๕
๔. จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โรงพิมพ์สามัคคีสามัคคี, ๒๕๑๖
๕. โชติ กัลยาณมิตร, พ.ศ. พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปที่เกี่ยวเนื่อง: การให้พินัยมรดกแห่งประเทศไทยจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๙ รอบ, ๒๕๑๔
๖. เทพ สุวรัตน์, วิเทศแห่ง พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา: กรมศิลปากร, ๒๕๑๑
๗. บรรเทา รุ่งรุจี, รายงานการศึกษาและสำรวจโบราณสถานเมืองศรีสัชนาลัย: เอกสารทางวิชาการหมายเลข ๒ โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย กองโบราณคดี กรมศิลปากร: ๒๕๒๖
๘. ประโชติ สว่างกิจ, รายงานการสำรวจและบูรณะโบราณสถาน เมืองเก่า ศรีสัชนาลัย คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย
๙. ปรีดา ศรีชลาลัย, เรื่องของศรีสัชนาลัยที่ ๑: สำนักพิมพ์, ๒๕๐๗.
๑๐. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องที่เยี่ยมเมืองพระร่วง: พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ. นายกำธร เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา ๒๔๙๖.
๑๑. พระราชวรมุนี, โสทรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย ชุมชนศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์ ๒๕๒๖.
๑๒. พระยารัชมังคลาภิเษก, "ธาตุนิธินาถปริศนา" มหาวิทยาลัยศิลปากรอังกฤษวิปักษไทยและภานุภณินธิฉบับหลวง ในหอสมุดวชิรญาณ เล่มที่ ๑: โรงพิมพ์ไทย, ร.ศ. ๑๒๘
๑๓. มาดิธ วิธิตโรดม สถาปนิกรรมสมัยสุโขทัย, คำบรรยายสัมมนาโบราณคดีสุโขทัย: ปี พ.ศ. ๒๕๐๓
๑๔. มะลิ โกลสันเทียะ การเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรโบราณสถานเมืองศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย นิคมสารคดีศิลปากร ปีที่ ๑๗ เล่มที่ ๒.
๑๕. มะลิ โกลสันเทียะ บ้านที่ก่อกำเนิด แผนงานการปรับปรุงชุดแสงและบูรณะวัดช้างล้อม ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ - ๒๕๑๒.
๑๖. ยอร์ช เซเดส์, ศ.ดร.คง สุภัททวิศ จิตกุล แปล คือปโทธมัยสุโขทัยและราชธานี รุ่นแรกของไทย: โรงพิมพ์สุรฎา ๒๕๐๗.
๑๗. สมชาติ มณีโชติ คติเรื่องช้างในพุทธศาสนาจากหลักฐานศิลปะโบราณวัตถุแบบทวารวดี วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต.
๑๘. สมเด็จพระบรมวงศาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, คำานพทุทธเจดีย์ ประวัติศาสตร์สุโขทัย ภาคที่ ๑ ทำเนียบรัฐบาล ๒๔๙๔.
๑๙. สมเด็จพระบรมวงศาเธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา: กรมศิลปากร ๒๕๑๑.

๒๐. สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวเมืองพระวัง: หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๐๓.
๒๑. สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มรดกการสร้างวัดในประเทศไทย ศิลปไทย, รวมบทความศิลปไทย โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
๒๒. สมเด็จพระปรมณวธิ์สุวพันธุ์ทิพย์ จดหมายเหตุพระยาธรรมาธิบดีเมืองพิษณุโลก โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๕๐๖
๒๓. สมพร อยู่โพธิ์ เรียบเรียง พระพุทธรูปปางต่างๆ กรมศิลปากร โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ ๒๕๑๗
๒๔. เสนอ นิลเดช ผ.ศ. สถาบันกรรมไทย รายงานการสัมมนาการเมือง และสภาพสังคมสมัยสุโขทัย ของศูนย์สุโขทัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ: โรงพิมพ์พิมพ์เนค, ๒๕๒๐.
๒๕. เสนอ นิลเดช ผ.ศ. สถาบันกรรมไทยสมัยสุโขทัย: เอกสารวิชาสถาบันกรรมไทย ชั้นปีที่ ๓ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยกรมศิลปากร, ๒๕๒๖.
๒๖. สุเมธ ชุมสาย ค.ว.ดัดพระนาค พระนคร, ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๒๖.
๒๗. สุราชย์ ศรีสำอว วิวัฒนาการพระพุทธรูปในประเทศไทย โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สรรพพรรณนาถ จ.สุโขทัย หอวัฒนธรรมการพิมพ์, ๒๕๒๗
๒๘. อนันต์ ชูโชติ เจียวิวัฒน์ธนาถ จ.กำแพงเพชร สารนิพนธ์ประกอบการศึกษาศิลปศาสตร์บัณฑิต โบราณคดี ปี พ.ศ. ๒๕๒๓.
๒๙. อนุวัตร เจริญสุขกุล ร.ศ. ศติจักรวาล พุทธศาสนาสังคมธรรมหลังการวัดที่มีอิทธิพลต่อแบบเมือง และสถาบันกรรมในประเทศไทย: โดยสารวารสารอักษรศาสตร์ ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ - ๒ ฉบับครบรอบปี ของคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๖๖.
30. A.B. GRISWOLD, TOWARDS A HISTORY OF SUKHODAYA ART, THE NATIONAL MUSEUM; BANGKOK 1967.
31. C. SWARAMANURI, INDIAN SCULPTURE, NEW DEUHI; INDIAN CONCIL OF CUTHAL RELATION 1961.
32. GEORGE COEDÈS, ANGKOR; OXFORD UNIVERSITY PRESS; 1963.
33. H.G. QUARITCH WALES; DAYARAVADI LONDON 1869.
34. LAWRENCE PALMER BRIGGS, THE ANCIENT KHMER EMPIRE; PHELADDEPHIA, THE AMERICAN PHELOSOPHICAL SOCIETY, 1951.
35. LOUIS FRÉDÉRIC, INDIAN TEMPLE AND CULTURES; THAMES AND HUDSON, TEXT PRINTED IN HOLLAND, 1959.
36. MADELUME GITEAU, "THE WALL CITY" THE CIVILIZATION OF ANGKOR SWITZERLAND; REXXOLI NEW YORK, 1976.
37. R.L. PENDLETON, LATÉRITE AND ITS STRUCTURES USE IN THAILAND AND COMBODIA; GEOGRAPHICAL REVIEW V 31, 1941.
38. R.L. HON MALCOLM MACDONALD, ANGKOR GREAT BRITAIN, LONDON; RICHARD. CITY & COMPANY LTD.
39. PIRIYA KRAIREKSH, D.R. THE SACRED IMAGE SCULPTURE FROM THAILAND, EXHIBITION ORGANIZED BY THE MUSUEM FOR FAR ASIAN ART OF THE CITY OF COLOGUE IN COLLABORATION WITH THE DEPARTEMENT OF FINE ARTS AND THE NATIONAL MUSEUM, PARIS 1979-1980.
40. SNEAD STEWA, RUINS IN JUNGLES LONDON; HAWISH HAMILTON; 1962.
41. W.H. SIRISENA, ARCHITECTURAL CROSS - CURRENTS SRI LANKA AND SOUTH EAST ASIA NETHERLANDS; NEHERN E.S. BRIU 1978.

ปกหน้า วรณฤทธิ์ ธนโกเศศ
ปกหลัง สุวิทย์ วิศวานันท์

พิมพ์ที่: บริษัท วิสคอมี่เพนเวอร์พอยท์ จำกัด

440/17-19 ซอยสีเสี้ยวคู่มือ ถนนราชวิถี กรุงเทพฯ 10400 โทร. 2451366, 2452076, 2453883, 2454427

นางศนิลา ปทุมารักษ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

คณะผู้จัดทำ

คณะที่ปรึกษา

นายทวีศักดิ์	เสนาณรงค์	สสยศิริมงคลปัทม
นายสุวิทย์	วิศนิภูติ	รองอธิบดีกรมส่งเสริมการค้า
นายมงคล	บุญวงศ์	เลขาธิการกรมส่งเสริมการค้า
นายนิคม	บุญเลิศคานะ	ผู้อำนวยการกองบริหารการค้า
รองศาสตราจารย์เสนาณรงค์	นิเทศ	คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
นายประทีป	โศภณพันธ์	นางสาวศิริกมลพร ปัทม
นายพิเศษ	เจียมจันทร์พงษ์	นักบริหารการค้า

คณะทำงาน

นางนลินี	บุญปาน
นางสาวอริยา	นันทะศิริกิจ
นายสุรพล	คำวิทย์กุล
นายอนุชิต	ธนโกศล
นายอติศักดิ์	เชิดวิรัตน์
นายอติคุณ	นันทะศิริ
นางวิภา	บุญนาค
นางสาวปาริ	บุญศิริ

ภาพเขียนผนังภายในถ้ำหิน ๑.๕ ใต้ถ้ำหิน